

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ УКРАЇНИ

Кузнецов В. В., Семчук Н. О., Чабанюк В. Д.

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА
МОРАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ:
ПОРІВНЯЛЬНЕ-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

МОНОГРАФІЯ

Київ - 2017

УДК 343.85:343.9 (477)
ББК Х628.322
К89

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту Управління державної охорони України
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(від 11.04.2017 р., протокол № 16)*

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(від 16.06.2017 р., протокол № 4-16/17 н.р.)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Осадчий Володимир Іванович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ;

Орлеан Андрій Михайлович – доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник юридичного факультету Науково-дослідної частини Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ:

Кузнецов Віталій Володимирович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних та загально-правових дисциплін Інституту Управління державної охорони України Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Семчук Наталя Олександрівна – кандидат юридичних наук, юрист ТОВ «Калашнік і партнери»;

Чабанюк Вадим Дмитрович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ.

К89 **Кузнецов В. В., Семчук Н. О., Чабанюк В. Д. Кримінально-правова охорона моральності неповнолітніх: порівняльно-правове дослідження** : монографія / Кузнецов В. В., Семчук Н. О., Чабанюк В. Д. – К.: ФОП Кандиба Т. П., 2017. – 276 с.

Робота є комплексним монографічним дослідженням кримінально-правової охорони моральності неповнолітніх у порівняльному аспекті. Розглянуті історичні та порівняльно-правові аспекти регламентації відповідальності за злочини проти моральності неповнолітніх. Досліджено основні термінологічні та змістовні аспекти визначення моральності неповнолітніх, зміст об'єктивних та суб'єктивних ознак злочинів проти моральності неповнолітніх за кримінальним правом України та окремих зарубіжних держав. На підставі проведеного аналізу сформульовано пропозиції по вдосконаленню чинного законодавства та практики його застосування.

Видання розраховане на студентів, курсантів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів та науково-педагогічний склад юридичних вищих навчальних закладів, науковців, працівників правоохоронних органів, адвокатів, суддів, на всіх тих, хто цікавиться питаннями кримінального права.

УДК 343.85:343.9 (477)
ББК Х628.322

ISBN

© Кузнецов В. В., Семчук Н. О., Чабанюк В. Д.

**TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV
INSTITUTE OF DEPARTMENT OF STATE GUARD OF UKRAINE**

Kuznetsov V. V., Semchuk N. O., Chabaniuk V. D.

**CRIMINAL AND LEGAL MAINTENANCE
OF JUVENILE MORALITY:
COMPARATIVE AND LEGAL
INVESTIGATION**

MONOGRAPH

Kyiv – 2017

UDC 343.85:343.9 (477)
BBC X628.322
K89

*Recommended for printing by the Academic Council of
the Institute of the Department of State Guard of Ukraine of
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(protocol № 16 of 11.04.2017)*

*Recommended for printing by the Scientific and Methodological Council
of the Taras Shevchenko National University of Kyiv
(protocol № 4-16/17 н.п. of 16.06.2017)*

REVIEWERS:

Volodymyr Ivanovych Osadchyi – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs;

Andrii Mykhailovych Orlean – Doctor of Law, Associate Professor, Senior Scientist of Law Faculty of the Academic and Scientific Activity Unit of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

AUTHORS:

Vitalii Volodymyrovych Kuznetsov – Doctor of Law, Professor, the Head of the Department of Humanitarian and Common Law Disciplines of the Institute of the Department of State Guard of Ukraine of Taras Shevchenko National University of Kyiv;

Natalia Oleksandrivna Semchuk – Ph.D. (in Law), lawyer LLC “Kalashnik and partners”;

Vadym Dmytrovych Chabaniuk – Ph.D. (in Law), Docent, Associate Professor of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs.

K89 **Kuznetsov V. V., Semchuk N. O., Chabaniuk V. D. Criminal and legal maintenance of juvenile morality: comparative and legal investigation** : Monograph / Kuznetsov V. V., Semchuk N. O., Chabaniuk V. D. – K. : FOP Kandyba, 2017. – 276 p.

The manuscript is the complex monographic research of the criminal and legal maintenance of juvenile morality within its comparative aspect. The historical and comparative-legal aspects of liability regulation for juvenile morality crimes have been considered. The basic terms and concepts of juvenile morality definition, objective and subjective attributes of juvenile morality crimes under the Law of Ukraine as well as some foreign countries have been studied. The advanced amendments to the current legislation and its practical application have been defined under the performed analysis.

The edition is intended to be helpful for students, cadets, listeners, postgraduate students, research and teaching staff of higher legal educational establishments, scientists, law enforcement officers, lawyers, judges and anyone interested in criminal law.

UDC 343.85:343.9 (477)
BBC X628.322

ISBN

© Kuznetsov V. V., Semchuk N. O., Chabaniuk V. D.

АНОТАЦІЯ

Монографія є одним з перших комплексних досліджень злочинів проти моральності неповнолітніх у порівняльно-правовому аспекті. Новизну дослідження відображають наукові положення, згідно з якими на підставі проведеного дослідження сформульовано ряд висновків і пропозицій, нових у концептуальному плані та важливих для юридичної практики. Монографія присвячена дослідженню питань кримінальної відповідальності за злочини проти моральності неповнолітніх за законодавством України та зарубіжних країн.

У дослідженні встановлено, що «злочини проти моральності неповнолітніх» це умисні суспільно небезпечні винні діяння, що посягають на сферу суспільної моральності, яка поставлена під охорону закону про кримінальну відповідальність, та заподіюють неповнолітнім моральну шкоду. В дану групу входять злочини, передбачені ч. 2 ст. 181, ст. 150, ст. 150¹, ч. 2 ст. 299, ч. 2, 3 ст. 300, ч. 2, 3, 4, 5 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3, 4 ст. 303, ст. 304 КК України. Досліджено особливості розвитку відповідальності за злочини проти моральності неповнолітніх в кримінальному законодавстві, на підставі чого виявлено та встановлено, що історичний процес становлення цієї групи злочинів пройшов ряд етапів.

Здійснено порівняльно-правовий аналіз злочинів проти моральності неповнолітніх. На підставі такого аналізу встановлено, що родовим об'єктом складів злочинів, подібних до злочинів проти моральності неповнолітніх за КК зарубіжних країн, є інтереси сім'ї та неповнолітніх. Також проаналізовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочинів проти моральності неповнолітніх за законодавством України та окремих зарубіжних країн і наведено практичні рекомендації щодо внесення змін до кримінального законодавства України.

Зокрема, пропонується втягнення у заняття жебрацтвом та використання для заняття жебрацтвом об'єднати в рамках однієї статті – ст. 150-1 КК України. Встановлено, що ознака вчинення дій, передбачених в ст. 299 КК України в присутності малолітніх, характерна для небагатьох країн, тому запропоновано її зберегти та удосконалити, замінивши термін «малолітніх» на «неповнолітніх». Щодо ст. 301 КК України запропоновано імплементувати зарубіжний досвід в частині введення відповідальності за демонстрування порнографічних матеріалів неповнолітнім. Щодо ст. 302 КК України обґрунтовано впровадження зарубіжного досвіду в частині заборони певних дій щодо будинків для занять проституцією, а не щодо місць розпусти. Щодо ст. 303 КК України запропоновано встановити відповідальність за вступ у якості клієнта в статеві зносини з особою, що не досягла 18-річного віку та яка заробляє собі на життя повністю або частково проституцією. Обґрунтовано необхідність вилучення вказівки на втягнення неповнолітніх у заняття азартними іграми зі ст. 304 КК України, включивши її у якості кваліфікованого виду складу злочину до ст. 203-2 КК України.

ANNOTATION

The monograph is one of the first complex investigations of crimes against juvenile morality within its comparative-legal aspect. The investigation novelty is laid down by the scientific regulations proceeded with a number of conclusions and suggestions that are conceptually original and significant in legal practice. The monograph is devoted to the investigation of scientific issues of criminal liability for juvenile morality crimes under both domestic and foreign legislation.

In the course of studies it has been stated that juvenile morality crimes are defined as premeditated social dangerous deeds both characterized with its juvenile moral damage and infringed upon public morality as well as ensured with the Criminal Code of Ukraine. These crimes are specified with Ch. 2 Art. 181, Art. 150, Art. 150-1, Ch. 2 Art. 299, Ch. 2, 3 Art. 300, Ch. 2, 3, 4, 5 Art. 301, Ch. 3 Art. 302, Ch. 3, 4 Art. 303, Art. 304 of the Criminal Code of Ukraine. The peculiarities of developing liability for juvenile morality crimes in the Criminal Code of Ukraine have been researched and, therefore, revealed and ascertained that historical progress of such crimes had undergone several stages.

The comparative-legal analysis of juvenile morality crimes has been performed. The analysis has determined that under the foreign criminal codes the generic entity of juvenile morality crimes is of family and juvenile benefits. The objective and subjective attributes of juvenile morality crimes under the criminal legislation of Ukraine and some foreign criminal codes have been analyzed and practical recommendations on the amendments to the criminal legislation of Ukraine have been provided.

In particular, involvement into bagging and exploitation of bagging should be encompassed in a single article, i.e. Art. 150-1 of the Criminal Code of Ukraine. It has been stated that evidence of deeds committed in the presence of the children, envisaged by the Art. 299 of the Criminal Code of Ukraine and few other countries, so it is offered to be retained and improved by means of replacement of terms 'children' to 'under-aged'. Concerning the Art. 301 of the Criminal Code of Ukraine, foreign experience should be implemented in the part of liability implementation for showing pornographic materials to the under-aged. As for the Art. 302 of the Criminal Code of Ukraine, foreign experience should be implemented for prohibition of prostitution houses not for bawdy places. With reference to the Art. 303 of the Criminal Code of Ukraine, liability is offered to be imposed for sexual relationships with a person under age of 18 who earns a living in full or in part as a prostitute. The exemption of juvenile gambling involvement from the Art. 304 of the Criminal Code of Ukraine has been established, and, thereafter, its inclusion as an aggravation-aggregate term to the Art. 203-2 of the Criminal Code of Ukraine has been stated.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	9
ПЕРЕДМОВА	10
РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА МОРАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ У НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА	13
1.1. Теоретико-методологічні засади дослідження кримінально-правової охорони моральності неповнолітніх.....	13
1.2. Соціальна і правова обумовленість кримінально-правової охорони моральності неповнолітніх	41
1.3. Генезис кримінально-правової охорони моральності неповнолітніх	58
РОЗДІЛ 2. ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ	88
2.1. Проблема об'єкта злочинів проти моральності неповнолітніх	88
2.2. Зміст об'єктивної сторони злочинів проти моральності неповнолітніх	122
РОЗДІЛ 3. СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ	210
3.1. Характеристика суб'єкта злочинів проти моральності неповнолітніх	210
3.2. Особливості суб'єктивної сторони злочинів проти моральності неповнолітніх.....	229
ВИСНОВКИ	249
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	252

CONTENTS

LIST OF CONVENTIONAL DESIGNATIONS	9
FORWARD	10
PART 1. CRIMINAL AND LEGAL MAINTENANCE OF JUVENILE MORALITY WITHIN A SCIENCE OF CRIMINAL LAW	13
1.1. Theoretical and methodological fundamentals of criminal and legal maintenance of juvenile morality investigation.....	13
1.2. Social and legal backgrounds of criminal and legal maintenance of juvenile morality.....	41
1.3. Genesis of criminal and legal maintenance of juvenile morality.....	58
PART 2. OBJECTIVE ATTRIBUTES OF JUVENILE MORALITY CRIMES IN UKRAINE AND ABROAD	88
2.1. Issue of object of juvenile morality crimes.....	88
2.2. Content of objective aspect of juvenile morality crimes.....	122
PART 3. SUBJECTIVE ATTRIBUTES OF JUVENILE MORALITY CRIMES IN UKRAINE AND ABROAD	210
3.1. Description of subject of juvenile morality crimes.....	210
3.2. Specifics of subjective aspect of juvenile morality crimes.....	229
SUMMARY	249
LIST OF REFERENCES	252

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС	Європейський Союз
КЗпП	Кодекс законів про працю
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС	Міністерство внутрішніх справ
ОВС	органи внутрішніх справ
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РНК	Рада народних комісарів
РФ	Російська Федерація
СНД	Співдружність Незалежних Держав
ст.	стаття, статті (століття)
США	Сполучені Штати Америки
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка
ЦК ВКП(б)	Центральний комітет Виконавчого комітету партій (більшовиків)
ЦВК СРСР	Центральний виконавчий комітет Союзу Радянських Соціалістичних Республік
ч.	частина (частини)

*Діти повинні жити у світі краси, гри, казки,
музики, малюнка, фантазії, творчості.*
В. О. Сухомлинський

ПЕРЕДМОВА

Актуальність роботи зумовлена, передусім, тим, що на сьогоднішній день склалася кризова ситуація у сфері дитинства. Важливого значення для захисту майбутнього українського народу набуває проблема забезпечення охорони моральності неповнолітніх. Адже деформації в духовній сфері (частиною яких є й моральність) у ранньому віці є згубними як для самої людини, так і для суспільства в цілому. Крім того, деформація моральності, яка сталась у ранньому віці, коли психіка неповнолітнього ще є нестійкою, надалі піддається корекції набагато складніше, ніж у дорослої людини. Тому належний рівень охорони моральності неповнолітніх сприятиме як покращенню духовного рівня неповнолітніх, так і в майбутньому позитивно відобразиться на духовності дорослих. До того ж, як свідчить судова практика, застосовуючи ч. 2 ст. 181, ст. 150, ст. 150-1, ч. 2 ст. 299, ч. 2, 3 ст. 300, ч. 2, 3, 4, 5 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3, 4 ст. 303, ст. 304 КК України, виникає низка суперечностей – серед них основними є нерозуміння суті посягань, передбачених досліджуваними статтями, яке створює проблеми з кваліфікацією злочинів (так однакові за змістом посягання кваліфікують за різними статтями, а різні – за однаковими), а також високий рівень штучної латентності таких злочинів (свідчить про проблеми при відкритті проваджень за даними статтями, а також про не завершення справ призначенням покарання).

Тому виділення в окрему групу злочинів проти моральності неповнолітніх для їх сумісного аналізу, вперше здійснене в цій роботі має як теоретичне, так і прикладне значення. В цю групу входять злочини, передбачені ч. 2 ст. 181, ст. 150, ст. 150-1, ч. 2 ст. 299, ч. 2, 3 ст. 300, ч. 2, 3, 4, 5 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3, 4 ст. 303, ст. 304 КК України.

Кримінально-правова охорона моральності неповнолітніх також має враховувати сучасні зміни у вітчизняному та зарубіжному законодавстві й міжнародний досвід. На нинішньому етапі державотворення, в умовах інтенсивної євроінтеграції, саме використання порівняльно-правового методу дослідження дозволяє отримати найбільш важливі теоретичні та практичні результати.

Загальна проблематика кримінально-правової охорони моральності досліджувалася в працях таких вчених, як: Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, В. Г. Гончаренко, В. О. Владіміров, П. І. Гришаєв, С. Ф. Денисов, В. Т. Дзюба, І. М. Доляновська, О. О. Дудоров, В. В. Дзундза, Д. О. Калмиков, О. С. Капінус, І. Я. Козаченко, В. В. Кузнецов, В. С. Комісаров, О. І. Коробєєв, О. В. Куделіч, В. М. Куц, В. А. Ломако, А. М. Орлеан, М. В. Палій, О. В. Паньчук, О. П. Рябчинська, М. І. Трофимов, А. П. Тузов, Г. О. Усатий, Є. В. Фесенко, В. Л. Чубарєв, С. С. Яценко та ін. Окремим питанням кримінально-правової охорони моральності неповнолітніх присвячено лише роботу В. В. Вітвіцької «Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх» (2002 р.), яка проводила дослідження цього питання в кримінологічному аспекті. Деякі аспекти щодо комплексної охорони моральності неповнолітніх було фрагментарно досліджено також у роботах Л. С. Кучанської «Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України» (2007 р.), А. В. Ландіної «Кримінально-правова охорона моральності в Україні» (2005 р.), В. В. Кузнецова «Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності» (2013 р.), Н. О. Семчук «Кримінально-правовий захист моральності неповнолітніх: порівняльно-правове дослідження» (2015 р.), І. О. Бандурки «Кримінально-правовий захист дитинства в Україні» (2016 р.). Крім того, питання захисту моральності аналізується в монографіях А. В. Савченка та С. П. Репецького «Суспільна моральність як об'єкт злочинних посягань» (2012 р.), В. В. Кузнецова «Кримінально-правова охорона громадського

порядку та моральності в українському вимірі» (2012 р.), А. В. Ландіної «Охорона моральності за Кримінальним кодексом України» (2013 р.), І. О. Бандурки «Кримінально-правовий захист дитинства в Україні» (2015 р.). Проте у вказаних авторів (окрім Н. О. Семчук) зарубіжний аспект не аналізується у розрізі забезпечення охорони моральності саме неповнолітніх як окремої та вразливої категорії населення. Викладені обставини у своїй сукупності зумовлюють актуальність теми монографії.

Щиру подяку висловлюємо рецензентам цієї монографії – доктору юридичних наук, професору **Осадчому Володимирі Івановичу**, доктору юридичних наук, доценту **Орлеану Андрію Михайловичу** цінні зауваження котрих уплинули на вдосконалення низки положень цього видання.

Вихід цієї книги був би неможливим без допомоги й активної участі начальника Інституту Управління державної охорони України, кандидата психологічних наук **Чайковського Владислава Анатолійовича** та проректора з науково-педагогічної роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидата філософських наук, професора **Бугрова Володимира Анатолійовича**.

Щиру подяку за підтримку цього видання ми висловлюємо кафедрі гуманітарних та загально-правових дисциплін і вченій раді Інституту Управління державної охорони України, кафедрі кримінального права та кримінології юридичного факультету й Науково-методичній раді Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Також вдячні за консультації та поради провідним вченим – кандидату юридичних наук, професору **Андрушку Петру Петровичу**, кандидату юридичних наук, доценту **Дзюбі Володимирі Трохимовичу**, кандидату юридичних наук, доценту **Усатому Григорію Олександровичу**,

РОЗДІЛ 1

Кримінально-правова охорона моральності неповнолітніх у науці кримінального права

1.1. Теоретико-методологічні засади дослідження кримінально-правової охорони моральності неповнолітніх

Інтерес дослідників до цих вищеозначених питань спостерігався ще з радянських часів, коли відбулося формування сучасних підходів до протидії злочинам проти моральності неповнолітніх. Зокрема, доробки М. О. Бабія та Г. М. Мінковського, написані у 80-х роках минулого сторіччя та присвячені втягненню неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, багато в чому є взірцем і донині.

За часів незалежності, особливо після прийняття нового КК України, низка дослідників приділила увагу вивченню окремих аспектів злочинів проти моральності неповнолітніх, це: І. О. Бандурка, О. І. Белова, В. В. Вітвіцька, В. В. Дзундза, В. В. Кузнецов, Л. С. Кучанська, О. В. Паньчук, О. П. Рябчинська, А. В. Савченко, І. А. Топольскова та ін. Низка інших дослідників – наприклад, Т. Д. Лисько та Г. Н. Телесніцький приділяли увагу дослідженню порівняльних аспектів кримінального права. Проте наразі дослідження кримінально-правової охорони моральності неповнолітніх було проведено лише фрагментарно.

Початок будь-якого наукового дослідження неможливий без визначення основних понять. Як справедливо зазначається в юридичній літературі, «зрозуміти, тобто відобразити у понятті ту чи іншу сторону явищ, можливо шляхом постановки цих явищ у належний зв'язок, дослідження об'єктивно необхідних їх взаємовідносин, взаємозалежності»¹. Тому спробуємо визначити такі поняття як «кримінально-правова охорона» та «моральність».

¹ Ильенко Э. В. Диалектическая логика: очерки истории и теории / Ильенко Э. В. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1984. – С. 234.

Аналіз точок зору щодо визначення «кримінально-правова охорона» в сучасних вітчизняних дисертаційних дослідженнях, які стосуються кримінально-правової охорони різних суспільних відносин, дозволив сформулювати такі основні підходи. Одні науковці (Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров) ототожнюють кримінально-правову охорону з механізмом правового регулювання суспільних відносин (система правових засобів, що організована найбільш послідовним чином з метою подолання перешкод на шляху задоволення інтересів суб'єктів права)¹. Інші (В. К. Матвійчук, Т. А. Павленко) вважають, що кримінально-правова охорона виникає з охоронної функції (завдання) кримінального права². Так В. К. Матвійчук під кримінально-правовою охороною розуміє «систему (комплекс) засобів (кримінальне законодавство і кримінально-правова політика), що забезпечують охорону ... , зосереджуючи зусилля на тому, щоб аналізовані відносини (взяті під охорону кримінального закону) залишалися, як правило, об'єктами охорони і якомога менше зазнавали злочинних посягань»³. Треті (І. М. Копотун) вважають, що кримінально-правова охорона це є захист суспільних відносин⁴. Ми не зовсім згодні з цією позицією, оскільки термін «кримінально-правовий захист» не зовсім коректно ототожнювати з поняттям «кримінально-правова охорона». Також існує позиція (М. В. Карчевський), що кримінально-правова охорона – це фактично правове забезпечення певних прав людини⁵. Науковець,

¹ Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” / Н. О. Гуторова. – Харків, 2002. – С. 5; Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” / О. О. Дудоров. – К., 2007. — С. 5.

² Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та криминологічне дослідження) : Монографія / Матвійчук В. К. – К. : Азимут–Україна, 2005. – С. 40; Павленко Т. А. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя в Україні: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Павленко Тетяна Анатоліївна. – Харків, 2008. – С. 67.

³ Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” / В. К. Матвійчук. – К., 2008. – С. 2–4.

⁴ Копотун І. М. Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” / І. М. Копотун. – К., 2008. – С. 11.

⁵ Карчевський М. В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України : моногр. / Карчевський М. В. ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 70.

зокрема, визначає три частини кримінально-правової охорони інформаційної безпеки: «...забезпечення доступу до інформаційних ресурсів, забезпечення формування інформаційного ресурсу, забезпечення функціонування інформаційних технологій як засіб формування інформаційного ресурсу та доступу до нього»¹. Така позиція є досить дискусійною, оскільки ця концепція взагалі не розкриває зміст кримінально-правової охорони. При цьому слід погодитися з В. К. Матвійчуком, що термін «кримінально-правова охорона» не знайшов однозначного та послідовного визначення в теорії кримінального права².

Розглянемо спочатку першу позицію, яка отримала широке визнання в теорії кримінального права³. Для цього слід з'ясувати поняття «механізму правового регулювання» в теорії права, та яким чином він впливає на механізм кримінально-правового регулювання. Під механізмом правового регулювання в теорії держави та права розуміють: взяті в єдності систему правових засобів (норми права, суб'єктивні права і юридичні обов'язки, рішення судів тощо, об'єктивовані в правових актах), способів ((дозволяння, зобов'язування, заборона) і форм (використання, виконання, додержання, застосування), за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок («належне» у праві стає «сущим»)⁴. Слід погодитися з Д. А. Керимовим, що кримінально-правове, як і будь-яке інше галузеве регулювання, не можна ототожнювати із правовим регулюванням у цілому, оскільки друге є загальним поняттям щодо першого⁵.

¹ Карчевський М. В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України : моногр. / Карчевський М. В. ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 70.

² Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : Монографія / Матвійчук В. К. – К. : Азимут–Україна, 2005. – С. 40.

³ Кропачев Н. М. Уголовно-правовое регулирование: механизм и система / Кропачев Н. М. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского гос. ун-та, 1999. – 262 с.; Жариков Ю. С. Уголовно-правовое регулирование и механизм его реализации / Жариков Ю. С. – М. : Юриспруденция, 2009. – 216 с.

⁴ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник / Скакун О. Ф. ; Пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. — С. 498.

⁵ Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права / Керимов Д. А. – Изд. Изд. 2-е. – М. : Аванта+, 2001. – С. 206.

До того ж механізм кримінально-правового регулювання не слід зводити лише до самого кримінально-правового регулювання.

Так на думку Ю. С. Жарикова, механізм кримінально-правового регулювання – це система необхідних і достатніх стадій правової регламентації й упорядкування суспільних відносин, що дозволяє за допомогою реалізації кримінально-правових заборон, приписів і дозволів забезпечувати ефективну охорону цих самих відносин від суспільно небезпечних і протиправних посягань¹. Поняття цього механізму поєднує всі основні категорії науки кримінального права: норму права; об'єкт кримінально-правової охорони; злочин як юридичний факт, що породжує правовідносини; самі правовідносини; їх суб'єкти із належними їм суб'єктивними правами та обов'язками; їх об'єкт; кримінальну відповідальність тощо².

Також слід враховувати й оригінальний погляд на механізм кримінально-правової охорони, якого притримується С. Д. Шапченко³. Ця позиція підтримана В. В. Мальцевим, О. О. Дудоровим та ін.⁴ Сутність цієї концепції полягає в тому, що механізм кримінально-правової охорони соціальних цінностей може бути представлений як сукупність двох елементів: «загальнорегулятивного» (встановлення конкретної кримінально-правової заборони та її дотримання суб'єктами правовідносин) та «традиційного» (порушення кримінально-правової заборони, за чим слідує кримінально-правова оцінка такого порушення, обрання конкретного заходу кримінально-правового впливу і застосування його до правопорушника). При цьому складовою кримінально-правової охорони В. Д. Філімонов визнає також попередження несприятливого впливу на об'єкт охорони шляхом

¹ Жариков Ю. С. Уголовно-правовое регулирование и механизм его реализации / Жариков Ю. С. – М. : Юриспруденция, 2009. – С. 97.

² Кропачев Н. М. Уголовно-правовое регулирование: механизм и система / Кропачев Н. М. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского гос. ун-та, 1999. – С. 3.

³ Кримінальне право України: Особлива частина : Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, С. Я. Лихова та ін. ; За ред. П. С. Матишевського та ін. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 141.

⁴ Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности / Мальцев В. В. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 297; Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права / Переднє слово д-ра юрид. наук, проф. В. О. Навроцького / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – С. 732.

примушування осіб до законслухняної поведінки¹. На нашу думку, остання позиція цілком відповідає «загальнорегулятивному» елементу кримінально-правової охорони. На підставі цієї концепції проводиться обґрунтування і позитивної кримінальної відповідальності. Однак вищевказана концепція не отримала загальнонаукового визнання.

Друга концепція, на думку окремих науковців (Я. М. Браїніна, В. А. Владимірова, Ю. І. Ляпунова, Н. С. Лейкіної, Г. О. Петрової, В. Г. Смирнова, Є. О. Фролова, П. А. Фефелова, І. Я. Козаченка та ін.), полягає у тому, що кримінально-правова охорона породжена охоронною функцією кримінального права й не слід її змішувати з іншою функцією – регулятивною. Як відомо, ідея розрізнити поняття «кримінально-правового регулювання» й «кримінально-правової охорони» належить О. С. Йоффе й М. Д. Шаргородському. На думку цих учених, норми кримінального права регулюють тільки відносини, що виникають внаслідок вчинення злочинів, – інші відносини кримінальне право не регулює, а охороняє². Зокрема, В. Г. Смирнов із цього приводу зазначає, що кримінальне право хоча й забороняє дії, які можуть порушити порядок відносин, що врегульовані іншими галузями права, однак сам порядок відносин не визначає, а тому ці відносини й не регулює; при цьому норми кримінального законодавства визначають права та обов'язки сторін суспільних відносин, що виникає внаслідок вчинення будь-якого злочину³.

Незважаючи на те, що охорона являє собою самостійну функцію кримінального права, її вивчення відіграє позитивну роль і в частині розуміння реалізації регулятивної функції, тим більше, що вони багато в чому переплітаються між собою. Що стосується функцій кримінального права, то у кримінально-правовій науці й досі ведуться дискусії щодо визначення їх кількості, змісту і навіть щодо їх назви⁴.

¹ Филимонов В. Д. Охранительная функция уголовного права / Филимонов В. Д. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – С. 56, 60.

² Шаргородский М. Д. О системе советского права / М. Д. Шаргородский, О. С. Иоффе // Советское государство и право. – 1957. – № 6. – С. 108.

³ Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права : (Предмет, задачи и способы уголовно-правового регулирования) / Смирнов В. Г. – Л. : ЛГУ, 1965. – С. 12, 17.

⁴ Лопашенко Н. А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика / Лопашенко Н. А. – СПб. : Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 70.

Для нашого ж дослідження являє інтерес саме охоронна функція кримінального права. При цьому визначення цієї функції безпосередньо залежить від конкретизації меж об'єкта (в інших роботах – предмета) кримінального права¹. Ми схилиємося до позиції Н. Ф. Кузнецової, М. М. Кропачева, А. В. Наумова, В. Д. Філімонова, С. Д. Шапченко щодо виникнення об'єкта (предмета) кримінального права з моменту набуття чинності кримінального закону². Тобто, об'єктом кримінального права, на нашу думку, слід визнавати: 1) суспільні відносини, які поставлені під кримінально-правову охорону (впливаючи на які здійснюється охоронна функція кримінального права); 2) суспільні відносини, які виникають в момент вчинення злочину (впливаючи на які здійснюється регулятивна функція кримінального права); 3) суспільні відносини, які поставлені під кримінально-правову охорону та суспільні відносини, які виникають в момент вчинення злочину (впливаючи на які здійснюється виховна функція кримінального права); 4) суспільні відносини, які поставлені під кримінально-правову охорону та суспільні відносини, які виникають в момент вчинення злочину (впливаючи на які, здійснюється превентивна (попереджувальна) функція кримінального права). Таке визначення меж об'єкта кримінального права пов'язано, насамперед, з необхідністю конкретизації відповідних функцій кримінального права. Безперечно, поняття таких видів функцій кримінального права має умовний характер. Оскільки виховна та превентивна функції, як ми бачимо, реалізується через охоронну та регулятивну функцію, що дає підстави окремим науковцям не ідентифікувати такі функції. Не вступаючи у полеміку з цього питання, для нас є головним на цьому етапі дослідження виділення окремої охоронної функції кримінального права, яка упорядковує суспільні відносини, що виникають з моменту набуття чинності закону про кримінальну відповідальність та завершуються вчиненням злочину.

¹ Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи // Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В.В. Голіна, В. К. Грищук, О. В. Зайчук, В. О. Навроцький, О. В. Наден, Ю. В. Нікітін, Н. М. Оніщенко, Ю. А. Пономаренко, М. І. Хавронюк, О. В. Харитоновна, В. І. Шакур – К. : ВАІТЕ. 2015. – С. 236–243.

² Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : моногр. / Наден О. В. – Х. : Право, 2012. – С. 8–13.

Досить вдале визначення, зважаючи на зміст вказаної функції, пропонується у юридичній літературі: під кримінально-правовою охороною слід розуміти заходи по збереженню існуючих суспільних відносин та інтересів та утримання громадян від злочинних посягань шляхом визначення в кримінальному законі небезпечних для особи, суспільства та держави злочинних діянь та встановлення за їх вчинення кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового характеру¹. При цьому до елементів механізму кримінально-правової охорони відносять: кримінально-правові норми, кримінально-правові відносини та кримінальну відповідальність². Незважаючи на позитивне сприйняття цього поняття, слід відмітити відсутність чіткої визначеності щодо відповідних заходів кримінально-правової охорони. Не можна віднести до таких заходів й окремі перераховані елементи механізму кримінально-правової охорони (кримінально-правові відносини та кримінальну відповідальність).

Також є цікавим, раніше наведене визначення В. К. Матвійчука. Таке поняття, на відміну від раніше розглянутого, вже передбачає певні засоби кримінально-правової охорони (кримінальне законодавство і кримінально-правову політику). З одного боку, це є безумовним кроком вперед, з іншого – викликає обґрунтовані сумніви, що до засобів відноситься кримінально-правова політика³. Безперечно, неможна заперечувати вплив кримінально-правової політики на кримінально-правову охорону. Однак не всі елементи кримінально-правової політики безпосередньо впливають на кримінально-правову охорону. Підтримуючи визнання серед засобів кримінально-правової охорони саме норм кримінального законодавства, слід виділяти й певні методи кримінально-правової політики (криміналізація та декриміналізація, пеналізація та депеналізація) кримінально-правової охорони, які безпосередньо впливають на формування самих цих норм.

¹ Уголовная политика и её реализация органами внутренних дел : учеб. [Электронный ресурс] / под ред. Л. И. Беляевой ; Д. И. Аминов, С. С. Босхолов, В. Д. Малков и др. – М. : Акад. управления МВД России, 2003. – С. 8–13. – Режим доступа до підручника : http://www.pravo.vuzlib.org/book_z837.html

² Там само. – С. 8–13. – Режим доступа до підручника : http://www.pravo.vuzlib.org/book_z837.html

³ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / Фріс П. Л. – К. : Атіка, 2005. – С. 374.

Слід погодитися з Ю. С. Жариковим, що в Особливій частині КК наявні регулятивно-охоронні норми, які забезпечують охорону таких суспільних відносин (наприклад, суспільної моральності, гідності тощо), які не можуть бути впорядковані регулятивними галузями права й, відповідно, їхнє правове регулювання здійснюється тільки за допомогою заборон, межі яких саме й встановлюються в диспозиціях норм Особливої частини КК¹.

При цьому слід відмітити те, що у кримінально-правовій науці, в залежності від критеріїв, виділяють різні види кримінально-правових норм. В. І. Борисов, за призначенням, виділяє в Особливій частині КК заборонні, роз'яснювальні, заохочувальні та обмежувальні кримінально-правові норми². Не вдаючись до наукової дискусії, візьмемо за основу останню класифікацію кримінально-правових норм, оскільки вона визначає завдання таких норм та стосується саме норм Особливої частини КК.

Зважаючи на викладене, ми схилиємося до другої концепції і вважаємо, що *кримінально-правова охорона* – це, по-перше, певна система кримінально-правових засобів, до яких слід включити кримінально-правові норми (заборонні, роз'яснювальні, заохочувальні та обмежувальні) та методи кримінально-правової політики (криміналізація та декриміналізація, пеналізація та депеналізація), за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин.

Далі визначимося з поняттям «моральності» та наведемо класифікацію посягань на моральність неповнолітніх. Така класифікація необхідна для подальшого аналізу злочинів вказаної категорії.

Норми про відповідальність за злочини проти моральності неповнолітніх та питання їх класифікації вивчалися багатьма вченими. Вагомий внесок у дослідження проблем кримінальної відповідальності за ці порушення зробили В. В. Кузнецов, О. І. Белова, В. В. Вітвіцька, В. В. Дзундза, Л. В. Левицька, А.В. Ландіна, Л.С. Кучанська, С.Г. Киренко та ін.

¹ Жариков Ю. С. Уголовно-правовое регулирование и механизм его реализации / Жариков Ю. С. – М. : Юриспруденция, 2009. – С. 84.

² Борисов В. І. Норми Особливої частини КК, їх види та розвиток / В. І. Борисов // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : Матеріали міжнарод. науково-практич. конферен. [Львів, 13–15 квітня 2007 р.]. – У 2-х ч. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. – Ч. 1. – С. 18.

На сучасному етапі новітні дослідники пропонують такі назви, що посягають на моральність неповнолітніх:

1) посягання на відносини щодо нормального розвитку неповнолітніх (О. І. Белова)¹;

2) посягання на основні принципи моральності у сфері морального і фізичного розвитку неповнолітніх (В. А. Ломако)²;

3) злочини, які посягають на моральний розвиток неповнолітніх (В.В. Вітвіцька)³;

4) злочини проти моральності неповнолітніх (Н. О. Семчук)⁴;

5) злочини, що посягають на умови належного розвитку і виховання неповнолітніх (В. В. Дзундза)⁵;

6) злочини проти моральності в сфері соціалізації неповнолітніх (А. В. Ландіна)⁶;

7) злочини, що посягають на моральнісні устої неповнолітніх (Л. С. Кучанська)⁷.

Також вартою уваги виглядає позиція І. О. Бандурки, яка окремо виділяє злочини проти моральності в сфері статевих стосунків (ст. 301, 302, 303 КК України)⁸.

¹ Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. І. Белова – К., 2007. – С. 18.

² Кримінальне право України : Особлива частина / [М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, В. В. Сташис та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – С. 294.

³ Вітвіцька В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Вітвіцька. – К., 2002. – С. 10.

⁴ Семчук Н. О. Класифікація злочинів проти моральності неповнолітніх / Н. О. Семчук // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія «Юридичний вісник «Повітряне та космічне право». – 2010. – № 1. – С. 14.

⁵ Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Дзундза. – Х., 2005. – С. 8.

⁶ Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. В. Ландіна. – К., 2005. – С. 10.

⁷ Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності в кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л. С. Кучанська – О., 2007. – С. 8.

⁸ Бандурка І. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. О. Бандурка. – Запоріжжя, 2010. – С. 10.

На основі приведених визначень даної групи злочинів сформулюємо обґрунтовану її назву, яка має бути лаконічною. Насамперед, на нашу думку, для цього слід вжити в назві групи слово «злочини...», щоб відокремити їх від інших посягань. Для позначення направленості посягання пропонується використовувати прийменник «проти». Він, за тлумачним словником, «уживається для позначення кого-небудь, всупереч чийм інтересам, думці і т.ін. щось робиться»¹. Вважаємо, що в даному випадку використання саме цього прийменника є більш вдалим, ніж використання словосполучення «що посягають на», через те, що це робить назву групи злочинів більш лаконічною.

Для позначення власне об'єкта посягання вищевказаними авторами запропоновано використовувати словосполучення: «основні принципи моральності у сфері морального і фізичного розвитку неповнолітніх», «умови належного розвитку і виховання неповнолітніх», «моральність в сфері соціалізації неповнолітніх», «моральнісні устої неповнолітніх». Проаналізуємо кожне з цих словосполучень для обрання найбільш вдалого.

Передусім, оскільки дані посягання спрямовані в першу чергу проти суспільної моральності, звернемо увагу на її нормативне визначення, дане в ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі». Згідно з вказаною статтею, суспільна мораль – система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість². Тлумачний словник вказує, що мораль «1) система норм і принципів поведінки людей у суспільстві; 2) практична повчальна настанова, висновок»³. У той же час КК України оперує поняттям «злочини проти моральності» (а не проти моралі). Наразі серед науковців існують різні думки щодо співвідношення моралі та моральності – від їх тотожності до визначення різних критеріїв їх розрізнення.

¹ Тлумачний словник сучасної української мови: загальнонавчана лексика [за заг. ред. проф. В. С. Калашника]. – Х. : ФОРМ Співак Т. К., 2009. – С. 731.

² Там само. – С. 192.

³ Там само. – С. 543.

О. П. Рябчинська визначає громадську моральність як систему соціальних норм (принципів, поглядів, уявлень), які виникають як безпосереднє відображення умов суспільного життя в свідомості людей у формі певних категорій, що регулюють міжособистісне спілкування то поведінку людей з метою забезпечення єдності особистісних і колективних інтересів.

І. О. Бандурка вказує, що мораль – це категорія суспільного значення, а моральність – категорія індивідуального значення, яка визначає, насамперед, внутрішнє ставлення, визнання, міру реалізації норм моралі окремою людиною¹.

Та все ж основою для визначення співвідношення суспільної моралі та суспільної моральності має бути законодавчо закріплена позиція. Визначивши, що суспільна мораль – цілісна система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві, та закріпивши в рамках КК України як об'єкт кримінально-правової охорони моральність, він виходив з того, що моральність – це суспільні відносини, які покликані реалізувати собою моральні норми та яким злочини проти моральності завдають шкоди.

Аналізуючи позицію В. А. Ломако, який виділяє основні принципи моральності у сфері морального і фізичного розвитку неповнолітніх, звернемося до тлумачного словника². Згідно з ним, принцип це: 1) основне положення якої-небудь наукової системи, теорії та ін.; 2) відмінна ознака, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь; 3) норма, правило, переконання, яким керується хто-небудь у житті, поведінці»³. Для розшифровки позиції автора з цього питання підходять три значення слова «принцип». Таким чином, видається сумнівним, щоб злочин міг відразу змінити норму. А оскільки саме значення іменника «принцип» передбачає, що дане положення є вихідним, вживання прикметника «основний» виглядає зайвим. Крім того, виглядає

¹ Бандурка І. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / І. О. Бандурка. – Запоріжжя, 2010. – С. 11.

² Кримінальне право України : Особлива частина / [М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, В. В. Сташис та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – С. 294.

³ Тлумачний словник сучасної української мови: загальноживана лексика [за заг. ред. проф. В. С. Калашника]. – Х. : ФОП Співак Т. К., 2009. – С. 721.

доцільним виділяти в окрему групу злочини, які посягають на моральний розвиток неповнолітніх, обґрунтовано відмежовуючи ці злочини від тих, що посягають на фізичний розвиток неповнолітніх.

В. В. Вітвіцька пропонує обґрунтовану назву даної групи злочинів «злочини, які посягають на моральний розвиток неповнолітніх»¹, яка є досить точною і лаконічною. Співзвучною є і позиція О. І. Белової, продовжуючи думку якої, можна запропонувати назву для даної групи злочинів «злочини проти нормального морального розвитку неповнолітніх»². Однак, оскільки словосполучення «моральний розвиток» передбачає саме процес розвитку, можливо, доцільним було б вжити замість нього термін «моральність», який передбачає не тільки динаміку процесу розвитку неповнолітнього.

В. В. Дзундза виділяє «злочини, що посягають на умови належного розвитку і виховання неповнолітніх»³. Розвиток походить від слова «розвивати», яке означає: «удосконалювати щось, підносити його на вищий рівень»; «умова», означає «правила, встановлені в якійсь галузі діяльності для забезпечення нормальної роботи»; «виховувати» означає «вирощувати, піднімати на ноги, даючи навички існування, життя і т. ін.»; «належний» означає «потрібний, необхідний; який відповідає правильному уявленню про щось»⁴. Таким чином «умови належного виховання» мають означати необхідні вимоги, для забезпечення нормального процесу «підняття на ноги, шляхом навчання навичкам існування, життя». Але в першу чергу об'єктом, якому спричиняється шкода, буде сам неповнолітній і його моральність. А вже потім може постраждати виконання цих умов. Тому у визначенні даної групи злочинів можна окремо не виділяти «умови належного виховання».

¹ Вітвіцька В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Вітвіцька. – К., 2002. – С. 10.

² Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. І. Белова – К., 2007. – С. 19.

³ Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Дзундза. – Х., 2005. – С. 8.

⁴ Глумачний словник сучасної української мови: загальноживана лексика [за заг. ред. проф. В. С. Калашника]. – Х. : ФОРМ Співак Т. К., 2009. – С. 762, 888, 135, 561.

А. В. Ландіна виділяє «злочини проти моральності в сфері соціалізації неповнолітніх»¹. Значення слова «соціалізація» – походить від слова «соціальний», яке в свою чергу означає «пов'язаний із життям і відносинами людей у суспільстві»². Тобто соціалізацією можна вважати процес засвоєння людиною певної системи знань, норм і цінностей, пов'язаних із життям і відносинами людей у суспільстві. Таким чином, явище соціалізації є багатоаспектним процесом. У контексті даного визначення «соціалізація» і «моральність» суттєво перекриваються, і таке уточнення можна упустити.

Л. С. Кучанська виділяє «злочини, що посягають на моральнісні устої неповнолітніх»³. «Устої» означають «наукові, ідеологічні основи, вихідні положення, норми чого-небудь». Словосполучення «моральнісні устої» фактично є синонімом «моральності», а в даному разі використання більш короткого і ємкого формулювання є набагато коректнішим.

Тобто, як свідчать наведені позиції, нині більшість дослідників визнають існування окремої групи злочинів, які посягають саме на моральність неповнолітніх осіб. Однак запропоновані на даний момент назви цієї групи злочинів та її склад суттєво різняться. Така позиція перешкоджає комплексному розумінню даної проблеми і заважає виробленню єдиної лінії в боротьбі з цією категорією злочинів. Тому наразі виведення нової класифікації злочинів проти моральності неповнолітніх з метою використання цінного зарубіжного досвіду та комплексної протидії злочинам вказаної групи набуває особливого значення.

Для виведення нової класифікації можна скористатися доробком, поданим В. А. Ломако щодо назви вказаної групи злочинів, з урахуванням положень, запропонованих у роботах В. В. Вітвіцької та В. В. Кузнецова.

У дослідженні враховані положення, визначені в роботах В. В. Вітвіцької та Л. С. Кучанської, де автори виділяють в окрему групу злочини, які посягають

¹ Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. В. Ландіна. – К., 2005. – С. 10.

² Тлумачний словник сучасної української мови: загальноживана лексика [за заг. ред. проф. В. С. Калашника]. – Х. : ФОРУМ Співак Т. К., 2009. – С. 829.

³ Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності в кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л. С. Кучанська – О., 2007. – С. 8.

на моральний розвиток неповнолітніх, обґрунтовано відмежовуючи ці злочини від тих, що посягають на фізичний розвиток неповнолітніх. Таким чином, на основі аналізу і синтезу праць учених, для групи злочинів, спрямованих проти нормального морального розвитку неповнолітніх, пропонується назва: «злочини проти моральності неповнолітніх».

Переходячи від назви групи злочинів «злочини проти моральності неповнолітніх», до її сутності, дамо визначення цій групі посягань. Злочини проти моральності неповнолітніх можна визначити як умисні суспільно небезпечні діяння, що характеризуються тим, що завдають неповнолітнім саме моральну шкоду, посягають на сферу суспільної моральності та взяті під охорону КК.

Наступним кроком в аналізі злочинів проти моральності неповнолітніх є склад даної групи злочинів.

До злочинів проти моральності неповнолітніх слід, на думку В. А. Ломако¹, В. В. Вітвіцької², В. В. Кузнецова³, Л. С. Кучанської⁴, включати посягання, передбачені Розділом XIII Особливої частини КК України «Злочини проти громадського порядку та моральності», і до них, зокрема, належать: ч. 2 ст. 299 (жорстоке поводження з тваринами), ч. 2, 3 ст. 300 (ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію), ч. 2, 3 ст. 301 (ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів), ч. 3 ст. 302 (створення або утримання місць розпусти і звідництва), ч. 3, 4 ст. 303 (сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією), ст. 304 (втягнення неповнолітніх в злочинну діяльність).

¹ Кримінальне право України : Особлива частина / [М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, В. В. Сташис та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – С. 294.

² Вітвіцька В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Вітвіцька. – К., 2002. – С. 10.

³ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 31. – (Практика та право).

⁴ Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності в кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л. С. Кучанська – О., 2007. – С. 8.

Як бачимо, всі дані злочини визначені тим, що завдають неповнолітнім в першу чергу моральної шкоди і включення цих злочинів до діянь, які посягають на моральність неповнолітніх, є загальноприйнятим. Тим не менш, коло цих злочинів не обмежене лише вміщеними в Розділі XIII Особливої частини КК посяганнями, а є дещо ширшим. Так, вартою уваги є думка С. Г. Киренка, який до злочинів проти моральності неповнолітніх включає злочин, передбачений ч. 2 ст. 181 КК: «посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів, поєднані із втягуванням в діяльність групи неповнолітніх»¹.

Крім того, до переліку даної групи злочинів слід включати посягання, передбачені ст. 150 КК «експлуатація дітей». Як слушно зазначає І. М. Доляновська, яка приділяє значну увагу дослідженню даного складу злочину, під заподіянням істотної шкоди здоров'ю дитини слід розуміти не лише заподіяння їй фізичної шкоди (тілесних ушкоджень, побоїв, захворювання на тяжку хворобу, втрату імунітету), а й шкоди моральної, яка полягає у втраті соціальних зв'язків дитини та, відповідно, деформації моральних норм. Заподіяння істотної шкоди освітньому рівню дитини – це неотримання мінімально необхідного об'єму змісту шкільної освіти, засвоєння якого приймається як норма освіченості її особистості, а також забезпечує їй рівність прав і можливостей при подальшому навчанні у вищому навчальному закладі, виборі професії і майбутньому працевлаштуванні².

Ми ж ширше підходимо до розуміння моральної шкоди (беручи за основу визначення, дане Цивільним кодексом України) та вважаємо, що дані дії в усіх випадках спричиняють скоріше моральну, ніж фізичну шкоду неповнолітньому.

Також злочин, передбачений ст. 150-1 КК України «використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом», який є новелою законодавства,

¹ Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / С. Г. Киренко. – К., 2003. – С. 16.

² Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Доляновська. – К., 2008. – С. 16.

теж передбачає нанесення саме моральної шкоди. Хоча за ст. 150-1 КК України потерпілий, внаслідок свого віку, не усвідомлює факту використання його як фактичного «знаряддя» для жебракування¹. Проте це не виключає нанесення іншої моральної шкоди, навіть немовляті, наприклад, фізичного болю (який не призвів до тілесних ушкоджень); душевних страждань, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, коли замість їжі та комфортного місця знаходження дитину змушують знаходитись на морозі та ін.

Також у зв'язку з останніми змінами до законодавства, було змінено редакції ст. 300² і 301 КК України³. У зв'язку з даними змінами, вважаємо, що тепер до злочинів проти моральності неповнолітніх потрібно включати не лише злочини, передбачені ч. 2, 3 ст. 301, а й передбачені ч. 4 і 5 ст. 301 КК.

Водночас, хоча п. 3 ППВСУ від 27.02.2004 № 2 «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» вказує, що відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність встановлена не тільки ст. 304 КК, а й іншими статтями цього кодексу (ч. 3 ст. 300, ч. 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 307, ч.3 ст. 309, ч. 2 ст. 315, ч.5 ст. 317, ст. 323 і 324)⁴.

Ця позиція є виваженою і обґрунтованою, але в контексті захисту моральності неповнолітніх посягання, передбачені ст. 307, 309, 317, КК України захищають в першу чергу від наркотичних засобів, допінгу та одурманливих речовин та їх згубного впливу на здоров'я. У даному разі заподіяння моральної шкоди наявне, але при цьому воно точно супроводжуватиметься тією чи іншою шкодою здоров'ю. Водночас, у власне злочинах проти моральності

¹ Кузнецов В. В. Експлуатація дитини у вигляді жебракування / В. В. Кузнецов // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 6. – С. 105.

² Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» від 05.11.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 93. – С. 17.

³ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії розповсюдженню дитячої порнографії» від 20.01.2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 8. – С. 32.

⁴ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 2004. – № 17. – С. 80–86.

неповнолітніх можливе заподіяння лише моральної шкоди, без шкоди для здоров'я.

Таким чином, на основі вказаного можна констатувати існування злочинів проти моральності неповнолітніх як окремої кримінально-правової категорії, що передбачається кількома статтями КК України : ч. 2 ст. 181, ст. 150, ст. 150-1, ч. 2 ст. 299, ч. 2, 3 ст. 300, ч. 2, 3, 4, 5 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3, 4 ст. 303, ст. 304 та основою для групування яких є нанесення ними в першу чергу моральної шкоди такому специфічному суб'єкту як неповнолітній.

Відповідно до мети та завдань дослідження необхідно провести порівняльно-правове дослідження кримінально-правової охорони моральності неповнолітніх з погляду особливостей відповідальності за злочини проти моральності неповнолітніх, для чого постає необхідність звернутися до методологічних засад проведення юридичних досліджень та доробок у галузі порівняльного правознавства.

Щодо доробок у галузі методології, то, як слушно зазначає М. І. Панов, методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права включають в себе систему методів, до яких відносимо як основні: діалектичний, системно-структурного аналізу, формально-логічний (догматичний), соціологічний, історичний та порівняльний методи. Кожен з них має свої особливості, що надає можливості ґрунтовно висвітлювати ті чи інші аспекти об'єкта (предмета) дослідження. Доповнюючи один одного, вони в цілому утворюють одну досить складну діалектично суперечливу і в той же час єдину систему взаємопов'язаних прийомів наукового пізнання¹. Саме запропонована концепція поглядів на методологію буде використана в роботі як базова.

Науковий аналіз проблем Особливої частини кримінального права, як і в цілому кримінально-правової проблематики, вважаємо за необхідне здійснювати передусім з використанням діалектичного методу пізнання, що

¹ Панов М. І. Методологія науки як необхідна складова фундаментальних досліджень кримінального права / М. І. Панов // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р. / [редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. – Х. : Право, 2012. – С. 28.

передбачає побудову мислення від конкретного до абстрактного з подальшим переходом від абстрактного до конкретного¹. У роботі цей метод використано у всіх розділах при виборі конкретних правових норм для порівняння, а також для формулювання результатів співставлення. Також даний метод був базовим при формулюванні висновків.

Метод системно-структурного аналізу зумовлює всебічний розгляд складних цілісних об'єктів (систем), частини яких становлять підсистеми цілісних систем. Метод використано наскрізно у всіх розділах – при виборі країн для дослідження, групуванні, формулюванні висновків та в низці інших випадків.

Досить поширеним у науці кримінального права є формально-логічний (догматичний) метод дослідження. За його допомогою можна визначити відповідність побудови норми кримінального права законам і правилам формальної логіки. Даний метод також використано наскрізно у всій роботі як при приведенні дослідження, так і при формулюванні висновків.

Важливу роль у проведенні наукових досліджень проблем Особливої частини кримінального права відіграє соціологічний метод (інколи його називають загальносоціологічним). Оперування ним дає можливість розглянути злочин як соціальне (а не тільки суто правове) явище, а норми кримінального права – як різновид соціальних норм. Застосування соціологічного методу здійснюється, зокрема, шляхом використання конкретно-соціологічних методик (досить часто їх називають «конкретно-соціологічні методи»). До них слід віднести анкетування, опитування, інтерв'ювання, метод експертних оцінок тощо. Найпоширенішим при дослідженні проблем Особливої частини кримінального права є вивчення документів: архівних кримінальних справ (кримінальних проваджень), особових справ засуджених, які відбувають покарання тощо. Соціологічний метод (у формі вивчення 100 кримінальних справ (кримінальних проваджень), розглянутих судами України та

¹ Панов М. І. Методологія науки як необхідна складова фундаментальних досліджень кримінального права / М. І. Панов // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р. / [редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. – Х. : Право, 2012. – С. 25–31.

проведення анкетування 200 респондентів у м. Києві) також використано у всій роботі.

Використання історико-правового методу дає можливість показати генезис проблем кримінальної відповідальності за окремі види злочинів на базі аналізу кримінального законодавства минулих років і практики його застосування, виявити тенденції розвитку законодавства, простежити його взаємозв'язок із соціально-економічними умовами життя суспільства і держави, а також розвитком інших галузей права. Історико-правовий метод в основному використано при написанні підрозділу 1.3.

Порівняльний метод полягає у вивченні правових явищ Особливої частини кримінального права, порівнянні одних і тих же об'єктів і встановленні подібностей і розбіжностей. Зіставлення цих об'єктів з точки зору вирішення правової регламентації в різних правових системах кримінального законодавства надає можливості виявити як загальне, так і особливе, як позитивне, так і негативне. Цей метод дозволяє використати встановлене позитивне правове регулювання з вказаних проблем і сформулювати пропозиції щодо удосконалення чинного кримінального законодавства і практики його застосування¹. Порівняльний метод багато в чому є основним для даної роботи, яка має компаративістський характер, тому його використано наскрізно і досить широко – у всіх розділах роботи, і саме результати використання цього методу багато в чому становлять суть роботи.

У роботі застосовано такі методи дослідження: діалектичний, системно-структурного аналізу, формально-логічний (догматичний), соціологічний, історичний та порівняльний методи. У дослідженні використано всі основні з запропонованих методів. Діалектичний, формально-логічний (догматичний) та метод системно-структурного аналізу застосовано наскрізно у всій роботі як при проведенні дослідження, так і при формулюванні висновків. Соціологічний

¹ Панов М. І. Методологія науки як необхідна складова фундаментальних досліджень кримінального права / М. І. Панов // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р. / [редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. – Х. : Право, 2012. – С. 25–31.

метод (у формі вивчення кримінальних справ (кримінальних проваджень) та проведення анкетування) також використано у всій роботі.

Як зазначає М. І. Хавронюк в своїй роботі, особливістю будь-якого компаративного дослідження є те, що для досягнення його мети і вирішення його завдань переважно застосовується порівняльний метод.

Його значення, як слушно підкреслює В. М. Селіванов, полягає не у відкритті нових фактів, а у науковому пояснюванні вже знайдених, дозволяє у суспільствознавстві замінити експериментальний метод. У кримінальному праві за допомогою цього методу виявляються найбільш досконалі правові формули і відшуковуються найкращі можливості реалізації принципів кримінального права¹.

А. В. Савченко наголошує, що порівняльне кримінальне право – це такий напрям науки кримінального права, що використовує порівняльний метод для дослідження кримінального права інших держав, визначає в ньому недоліки й позитивні приклади розв'язання певних проблем, що, зрештою, дає змогу повніше розуміти своє національне кримінальне право².

На думку Ю. А. Тихомирова, загальна методологія покликана охоплювати дослідження різних об'єктів порівняння – концепцій, наукових і нормативних понять, джерел права, систем законодавства, галузей та підгалузей, правових інститутів, актів і норм, а також правозастосування й правової інфраструктури. Він наводить шість методологічних правил, так зване «ноу-хау-право», якими слід користуватися в порівняльному правознавстві. Ці правила:

1. Правильний вибір об'єктів порівняльного аналізу та коректна постановка цілей, обумовлених його природою й потребами суб'єкта порівняльного правознавства.

2. Проведення правового порівняння на різних рівнях із використанням методів системно-історичного, логічного аналізу, аналогії для з'ясування як

¹ Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. доктора юрид. наук : 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. – К., 2007. – С. 24.

² Савченко А. В. Кримінальне право України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне кримінально-правове дослідження : монографія / А. В. Савченко. – К. : КНТ, 2007. – С. 28.

внутрішніх зв'язків і залежностей у рамках правових систем, що порівнюються, так і їхнього розвитку в контексті конкретної держави і суспільства.

3. Правильне визначення ознак правових явищ, що порівнюються, норм, інститутів тощо, усвідомлення суспільних і державних завдань, вирішення яких зумовило їх появу і розвиток.

4. З'ясування ступеня подібності й відмінності юридичних понять і термінів, що використовуються в порівнюваних правових системах, актах тощо.

5. Розробка і застосування критеріїв оцінки подібності, відмінності та неспівставлюваності правових явищ, інститутів і норм.

6. Визначення результатів порівняльно-правового аналізу і можливостей їх використання в нормотворчій діяльності, в розвитку законодавства та його галузей, в практиці правозастосування¹.

Важливою особливістю кримінально-правового аналізу є його орієнтація передусім на дослідження стикових проблем, що лежать у площині порівняльного аналізу різних правових систем світу. У даному дослідженні такими проблемами є: порівняння підходів законодавства різних держав до визначення поняття окремих злочинів та кримінально-правового змісту цих злочинів, таких злочинів у КК України шляхом розкриття змісту їх об'єктивних і суб'єктивних ознак, виокремлення обставин, що обтяжують такі злочини, питання караності, особливі види звільнення від покарання за скоєння цих злочинів тощо².

Слід зазначити, що порівняльно-правові дослідження у сфері кримінального права мають низку особливостей. На думку Т. Д. Лисько, порівняльне правознавство базується на свідомому, теоретичному й методично обґрунтованому використанні порівняльного методу як основного спеціально-наукового методу дослідження, мета якого – дійти до порівняльно-зіставних

¹ Тихомиров Ю. А. Обсуждение проблем сравнительного правоведения / Ю. А. Тихомиров. // Российское право. – 2001. – № 1. – С. 163.

² Лисько Т. Д. Відповідальність за зґвалтування (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. Д. Лисько. – К., 2008. – С. 7.

висновків. Сутність порівняльно-правового методу полягає у зіставленні явищ і процесів правової дійсності різних держав з метою виявлення подібних чи відмінних рис між цими явищами і процесами, а також поняттями, що їх відображають¹.

Постає необхідність обрати країни для порівняльно-правового аналізу. У даному випадку цей вибір тісно пов'язаний з класифікацією правових систем, взятою за основу. Слід зазначити, що визначення правової системи та класифікація правових систем, різняться в залежності від наукового погляду конкретного вченого на це питання. У загальному плані можна констатувати, що правова система є одним із найширших понять в юриспруденції. В юридичній науці правова система розглядається з точки зору системного та ціннісно-нормативного підходів. Системний підхід звертає основну увагу в дослідженні правової системи на сукупність у ній взаємозв'язків. З точки зору ціннісно-нормативного підходу основна увага зосереджена на духовному та культурно-історичному аспектах. Існує також широкий та вузький погляди на правову систему. За вузьким підходом, під правовою системою звичайно мають на увазі право окремої держави. Згідно з широким підходом до правової системи, окрім права досліджуваної держави, включається і низка інших елементів, пов'язаних з правовим життям.

Враховуючи багатоманітний зміст правової системи, визначення цього поняття у різних учених також різняться. Наведемо кілька прикладів таких дефініцій.

Л. А. Луць під правовою системою розуміє цілісну структурно впорядковану за допомогою норм права та інших правових засобів стійку взаємодію суб'єктів права, що забезпечує досягнення правопорядку як необхідної умови функціонування правової системи². В. Н. Синюков визначає

¹ Лисько Т. Д. Відповідальність за звалтування (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. Д. Лисько. – К., 2008. – С. 6.

² Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л. А. Луць – К., 2005. – С. 11.

правову систему як конкретно-історичну сукупність права (законодавства), юридичної практики і пануючої ідеології окремої держави (держав)¹.

На думку О. Ф. Скакун, правова система охоплює усі правові явища: правотворчість, правову свідомість, діяльність з реалізації права, правову реалізацію права².

Як слушно зазначає О. В. Тюріна, більшість науковців вважає, що правова система включає три групи правових явищ: юридичні норми, принципи, інститути (нормативна сторона), сукупність правових установ (організаційна сторона), сукупність правових поглядів, ідей, правову культуру (ідеологічна сторона)³. Дослідниця пропонує визначати правову систему як сукупність взаємопов'язаних правових явищ, зумовлених об'єктивними закономірностями та історичним шляхом розвитку суспільства, що має унікальні (властиві тільки певній національній правовій системі), особливі (властиві певній групі (сукупності) національних правових систем) та загальні (притаманні всім правовим системам як надбанню людства) риси і характеристики⁴.

Нині існує близько 200 національних правових систем, що ускладнює їх вивчення та правовий аналіз. Для удосконалення можливостей аналізу національних правових систем в юридичній науці ці системи зазвичай спочатку групуються за різними критеріями. Основою сучасних класифікацій є доробки К. Цвайгерта і Р. Давіда.

К. Цвайгерт за основу класифікації бере «правовий стиль», і на основі такого критерію виділяє низку «правових кіл»: романський, германський, скандинавський, англо-американський, соціалістичний, ісламський, індуїстський⁵.

¹ Синюков В. Н. Российская правовая система. Введение в общую теорию / В. Н. Синюков. – Саратов : Полиграфист, 1994. – С. 163.

² Скакун О. Ф. Теорія держави і права / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2005. – С. 257–258.

³ Тюріна О. В. Сучасні системи судових і правоохоронних органів (порівняльно-правова характеристика) : навч. посібник / О. В. Тюріна. – К. : КНТ, Видавничий дім «Скіф», 2008. – С. 18.

⁴ Там само. – С. 21.

⁵ Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2 х т. / К. Цвайгерт, Х. Кетц. – М. : Международные отношения, 1998. – С 82. – (1).

Р. Давід поділяє правові системи, виходячи з критеріїв юридичної техніки та ідеології, правові сім'ї, до яких відносить: романо-германську правову сім'ю, сім'ю загального права, сім'ю соціалістичного права, а також низку релігійних і традиційних систем, які долучаються до основних¹. Сучасні українські дослідники більш тяжіють до підходу, запропонованого Р. Давідом. Серед учених, яких можна вважати вдалими продовжувачами його ідей на території України можна назвати О. Ф. Скакун, Т. Д. Лисько, О. В. Тюріну та низку інших науковців. Ці вчені розширюють і конкретизують ідеї Р. Давіда відносно правових сімей відповідно до специфіки сучасних правовідносин і галузі права, для якої проводиться дослідження.

Для вибору оптимальної класифікації та оптимальної моделі використання у цьому дослідженні доцільно звернутися до робіт вказаних учених. Наприклад, О. Ф. Скакун пропонує класифікувати правові системи світу на такі типи:

1. Романо-германський тип правової системи (країни континентальної Європи: Італія, Франція, Іспанія, Португалія, Німеччина, Австрія, Швейцарія та ін.). Усередині романо-германського типу правової системи виділяють два підтипи або дві правові групи: романську (Франція, Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Італія, Португалія, Іспанія. Провідною у цій групі є національна правова система Франції); германську (Німеччина, Австрія, Швейцарія та ін. Провідною у цій групі є національна правова система Німеччини).

2. Англо-американський тип правової системи (Велика Британія, Північна Ірландія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, деякою мірою – колишні колонії Британської імперії – нині 36 країн є членами Співдружності – та ін.). Усередині англо-американського типу правової системи розрізняють два підтипи або дві групи: англійське загальне право (Велика Британія); американське право (США).

¹ Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид. – М. : Международные отношения, 1988. – С. 20.

3. Змішаний тип правової системи виник на стику двох класичних типів правової системи: романо-германської та англо-американської і має специфічні риси.

У рамках цього типу можна виділити дві групи: північноєвропейські (скандинавські) правові системи (Данія, Швеція, Норвегія, Ісландія, Фінляндія); латиноамериканські правові системи (Аргентина, Парагвай, Уругвай, Чилі та ін.).

4. Релігійно-традиційний тип правової системи має декілька підтипів: релігійно-общинний (мусульманська, індуська, іудейська, християнська групи); далекосхідний-традиційний (основні групи – китайська, японська); звичаєво-общинний (африканська група – країни Африки, Мадагаскар)¹.

Згадана вище дослідниця зазначає, що нині соціалістичні правові системи в основному стали історією (їх можна вивчати в ретроспективному плані), проте й сьогодні є низка правових систем (Куба, В'єтнам, КНДР), які зберегли соціалістичне забарвлення з внесенням до них більших чи менших – залежно від держави – новацій. Проте це не означає, що з урахуванням «соціалістичного» забарвлення їх не можна віднести до класично усталених типів правової системи. В цілому з таким висновком можна погодитися, однак для цілей даного дослідження, з урахуванням спільного історичного досвіду, який сформувався за часів СРСР та значно вплинув на формування досліджуваної групи злочинів, дані країни будуть аналізуватися окремо.

Т. Д. Лисько звертає увагу на те, що стосовно кримінального права класифікація кримінально-правових систем сучасного світу певною мірою створюється «механічно» – за зразком, що запропонований компаративістикою щодо приватного права шляхом поділу систем на дві основні групи – сім'ю загального (англосаксонського права) та сім'ю континентального (романо-германського) права. Підсумовуючи запропоновані в науковій доктрині класифікації правових сімей, Т. Д. Лисько вважає за доцільне виділення семи правових сімей: континентального, загального, соціалістичного,

¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2005. – С. 524.

постсоціалістичного, релігійного, традиційного та скандинавського типів¹. З таким висновком цілком можна погодитись, використовуючи його в подальшому в роботі.

Враховуючи, що Україна визначає європейський шлях правового і соціального розвитку, основою для порівняння мають стати насамперед правові сім'ї, поширені в Європі. До таких сімей належить передусім романо-германська правова сім'я, сім'я загального права, сім'я постсоціалістичного права і сім'я соціалістичного права в порівняльно-історичному аспекті.

Перш ніж обирати країни для порівняльного аналізу, звернемо увагу на специфіку досліджуваних злочинів. Історично склавшись в СРСР, система злочинів проти моральності неповнолітніх в пострадянських країнах передбачає чи не найширший в світі захист такої моральності на законодавчому рівні. Натомість, багато інших країн в межах кримінального права карають лише окремі посягання проти моральності неповнолітніх, або взагалі не відносять такі дії до кримінально караних. У зв'язку з чим, аналіз деяких КК країн далекого зарубіжжя є недоцільним, оскільки він вказує лише на відсутність в даних кодексах матеріалу для порівняння.

Для порівняння було взято 29 країн, представників різних правових сімей. У межах постсоціалістичної сім'ї проаналізовано право таких країн як РФ, Республіка Білорусь (Білорусь), Республіка Вірменія (Вірменія), Республіка Болгарія (Болгарія), Грузія, Республіки Молдова (Молдова), Республіка Узбекистан (Узбекистан), Республіка Казахстан (Казахстан), Азербайджанська Республіка (Азербайджан), Туркменістан, Киргизька Республіка (Киргизстан). Разом з аналізом права України та окремим аналізом права Литовської Республіки (Литва) та Латвійської Республіки (Латвія), які наразі є ближчими до класичної романо-германської правової системи, така вибірка означає аналіз права всіх пострадянських країн, за винятком Республіки Естонія. Оскільки Республіка Естонія – найменша країна ЄС, її кримінальне право є близьким до

¹ Лисько Т. Д. Відповідальність за зґвалтування (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. Д. Лисько. – К., 2008. – С. 7.

кримінального права решти країн Балтії, а при проведенні даного дослідження використано КК решти пострадянських країн, навіть без Естонії даний аналіз можна вважати досить повним. У межах романо-германської правової сім'ї проведено аналіз ряду країн Західної Європи - Федеративної Республіки Німеччина (Німеччина) та Французької Республіки (Франція), які є «материнськими» для цієї правової системи, та Австрійської Республіки (Австрія), Королівства Бельгія (Бельгія), Королівство Нідерландів (Нідерланди); Південної Європи – Королівства Іспанія (Іспанія) та Республіки Сан-Марино (Сан-Марино). Північної Європи – Королівства Данія (Данія), Королівства Норвегія (Норвегія), Королівства Швеція (Швеція), Литви і Латвії; Східної Європи – Республіки Польща (Польща), Республіки Болгарія (Болгарія). Вибір саме цих країн для порівняння був обумовлений таким.

Бельгія, Нідерланди, Франція та Німеччина (поряд з Італією і Люксембургом) є фундаторами ЄС, а оскільки вони є найбільшими та найвпливовішими серед основоположників ЄС, саме їхнє право переважно лягло в основу кримінально-правової доктрини ЄС.

Серед південноєвропейських країн для аналізу було обрано Іспанію, яка через наявність традицій карати має певні особливості регулювання поведінки з тваринами та Сан-Марино – одну з найменших держав світу, що має титул найстарішої республіки світу.

У рамках порівняння серед країн колишнього соціалістичного табору було обрано ті країни, які наразі вступили до ЄС та можуть бути успішним прикладом для України – Польщу, Болгарію, Литву і Латвію.

Для аналізу змішаного типу правової системи обрано такі країни, як Данія, Швеція, Норвегія. Також для уявлення і про інші змішані правові системи буде проаналізовано право Держави Ізраїль (Ізраїль), правова система якого історично ввібрала в себе як елементи, характерні для романо-германської правової сім'ї, так і характерні для сім'ї загального права, і наявними елементами мусульманського та єврейського релігійного права.

У межах сім'ї загального права в основу буде покладено аналіз кримінального права США (на федеральному рівні, рівні Модельного кримінального кодексу (науковому), а для розуміння законодавства штатів як приклад буде використано кримінальний кодекс штату Техас), який є найбільш доступним для порівняльного аналізу українськими дослідниками внаслідок фізичної наявності джерел на території країни, та внаслідок значного впливу США в сучасному світі, який включає і вплив на кримінально-правову політику України. Також в процесі підготовки роботи було вивчено КК Австралійського союзу, але у зв'язку з особливостями правової системи, матеріалу для порівняння з досліджуваною групою злочинів там не виявлено.

Релігійно-традиційний тип правової системи буде проаналізовано на прикладі мусульманського права, а для порівняння обрано Ісламську республіку Іран (Іран) та Турецьку Республіку (Туреччина). КК Ірану побудований на мусульманській правовій системі, яка зазнала значного впливу релігії. Крім того, саме КК Ірану є кодексом, який за впливом мусульманської релігії знаходиться на одному з перших місць в світі. Це призводить до того, що КК Ірану має нехарактерні для Європи злочини та покарання, які європейці вважають надто жорстокими. Водночас це становить цінність для дослідження. Це пов'язано з тим, що тема моралі досить часто впритул торкається теми релігії, і комплексний погляд на злочини проти моральності в умовах різних релігійних систем дозволить більш глибоко вивчити суть даних посягань. Разом з тим, КК Туреччини – це система з елементами як західного впливу, так і мусульманських традицій, що робить його також цінним об'єктом дослідження.

1.2. Соціальна і правова обумовленість кримінально-правової охорони моральності неповнолітніх

Питання соціальної обумовленості кримінально-правових норм (криміналізації) дуже важливе – адже воно має визначатися комплексом науково обґрунтованих чинників. Наразі питання про те, якими саме мають бути чинники, що впливають на криміналізацію суспільно небезпечних діянь, або що є підставою та якими принципами має керуватися законодавець при здійсненні такої криміналізації лишається дискусійним. Багато в чому ця дискусійність викликана тим, що проблема криміналізації є дуже широкою та багатоаспектною.

Крім того, ставлення до криміналізації значно змінювалося залежно від розвитку суспільства. І ті чинники, які мали суттєвий вплив на питання криміналізації за часів Ч. Беккарія, нині багато в чому втратили своє значення.

Наразі існує багато поглядів на чинники, які впливають на криміналізацію та декриміналізацію діянь. З приводу декриміналізації В. М. Кудрявцев та В. Є. Еминов слушно визначають декриміналізацію як обґрунтоване виключення з кримінального закону тих діянь, які не становлять тепер суспільної небезпеки¹. Причин (або підстав) цих заходів декілька, причому деякі з них мають суперечливу спрямованість: а) декриміналізація необхідна при серйозній зміні політичних і економічних відносин у країні; б) декриміналізація потрібна, якщо кримінальний закон розходиться із суспільною моральністю; в) декриміналізація можлива, якщо з небажаними формами поведінки можна вести боротьбу іншими, більш м'якими (і, можливо, більш діючими) засобами, ніж кримінальне покарання (його нерідко можна замінити іншими процедурами, наприклад, позбавленням ліцензії на ту або іншу діяльність); г) декриміналізація є вимушеною, якщо закон завзято не виконується значною

¹ Кудрявцев В. Н. Криминология и проблемы декриминализации / В. Н. Кудрявцев, В. Е. Еминов // Журнал российского права. – 2005. – № 4. – С. 104.

частиною населення. Так, наприклад, полягає справа з кількарарозовими заборонами самогоноваріння й скасуванням цих заборон¹.

Дослідниця Д. О. Балобанова, дисертаційна робота якої була зосереджена на вивченні проблем криміналізації, вказує, що до підстав кримінально-правової заборони належать:

– суспільна небезпечність – позиція, за якою неможливо встановити універсальний критерій, за яким можна було б визначити достатній для криміналізації ступінь суспільної небезпечності. Суспільною небезпечністю охоплюється наявність досить значної матеріальної або моральної шкоди, що завдається суспільству, яка, в свою чергу, впливає на пеналізацію і не є самостійною підставою криміналізації;

– типовість та достатня розповсюдженість антисуспільної поведінки, але з урахуванням ступеня її суспільної небезпечності;

– динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин та умов, що їх породжують;

– необхідність впливу кримінально-правовими заходами, при цьому потрібно враховувати, що кримінальна репресія – це крайня форма протидії найбільш небезпечним формам девіантної поведінки;

– урахування можливостей системи кримінальної юстиції в протидії тим чи іншим формам антисуспільної поведінки та як їх складова наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони;

– співрозмірність позитивних та негативних наслідків криміналізації².

Група соціально-психологічних підстав криміналізації, куди відносять рівень суспільної правосвідомості та психології та історичні традиції, які займають особливе місце в механізмі кримінальної законотворчості у зв'язку з тим, що вони безпосередньо вказують законодавцю на обмеження, пов'язані з використанням криміналізації при здійсненні кримінально-правової політики. Визнання діяння кримінально караним повинно бути схвалено суспільством.

¹ Кудрявцев В. Н. Криминология и проблемы декриминализации / В. Н. Кудрявцев, В. Е. Еминов // Журнал российского права. – 2005. – № 4. – С. 105.

² Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Балобанова Дар'я Олександрівна. – О., 2007. – С. 15.

Необхідним є вивчення історичних, моральних та інших уявлень, які є значними для кожного конкретного випадку¹.

У процесі криміналізації після вирішення питання про допустимість можливість та доцільність встановлення кримінально-правової заборони наступним етапом є формулювання кримінально-правової норми, що також підкорюється певним правилам та вимогам, які називаються законодавчою технікою².

Г. Н. Телесніцький вказує, що при криміналізації важливе значення мають міжнародно-правові; національно-правові; кримінологічні; соціально-психологічні чинники³.

О. І. Белова при аналізі спорідненої групи злочинів використовує власну класифікацію⁴. Дослідниця вказує, що основними чинниками, які обумовлюють криміналізацію, є кримінологічний (включає суспільну небезпечність та відносну поширеність), нормативний (включає відповідність норм конституції й іншим галузям права), соціально-економічний (включає також громадську думку), міжнародний (відповідність криміналізації міжнародно-правовим зобов'язанням України) та історичний (визначення тенденцій розвитку законодавства на основі історичного досвіду) критерії⁵. Для практичного висвітлення питань щодо обґрунтованості криміналізації досліджуваної групи злочинів буде використано класифікацію чинників, запропоновану О. І. Беловою, як базову, оскільки вона успішно використовувалася при аналізі споріднених груп злочинів, а також враховуючи її простоту та лаконічність.

Враховуючи викладене, спираючись на вищевказані чинники декриміналізації та в питанні криміналізації на суспільну небезпеку, відносну поширеність, відповідність законодавству, міжнародно-правовим зобов'язанням

¹ Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Балобанова Дар'я Олександрівна. – О., 2007. – С. 15.

² Там само. – С. 15.

³ Телесніцький Г. Н. Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Г. Н. Телесніцький. – К., 2013. – С. 7.

⁴ Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. І. Белова – К., 2007. – С. 9.

⁵ Там само. – С. 9.

України, історичному досвіду та громадській думці, проаналізуємо соціальну і правову обумовленість злочинів проти моральності неповнолітніх.

Розпочнемо з такого критерію як суспільна небезпека. Суспільна небезпечність злочинів проти громадського порядку та моральності полягає в тому, що вони заподіюють чи ставлять під загрозу заподіяння істотної шкоди громадському порядку і моральним основам життя суспільства¹.

Злочини проти моральності неповнолітніх є складовою частиною злочинів проти громадського порядку та моральності і визначені тим, що завдають неповнолітнім моральну шкоду. Нині неповнолітні – одна з найбільш кримінально вразливих верств населення. Соціально-економічна криза, безробіття, невирішені завдання кримінально-правового характеру негативно впливають на молоде покоління. В Україні також значних масштабів набула проблема безпритульності.

Певною мірою кримінальна вразливість неповнолітніх обумовлена їх віковими особливостями. Залежність здатності керувати своєю поведінкою від вікового розвитку здавна констатується вченими². Людина не народжується одразу особою. Для цього потрібен тривалий процес фізичного, розумового та морального становлення³. До досягнення певного віку людина не визнається повноцінним суб'єктом суспільних відносин не тільки в правовій, а й в соціальній літературі⁴.

Становлення особи відбувається в діалектичній єдності біологічних і соціальних факторів. Їх співвідношення ще не розкрито у всіх проявах⁵. Визнається лише, що соціальне, яке поступово формується в людині, мобілізує її біологічні особливості, необхідні для здійснення диференційованої поведінки⁶.

¹ Бурдін В. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання : монографія / В. М. Бурдін. – Л. : ПАІС, 2006. – С. 26.

² Там само. – С. 22.

³ Уголовное право России. Общая часть : учебник – М. : Юристъ, 2004. – С. 93.

⁴ Тугаринов В. П. Личность и общество / В. П. Тугаринов. – М. : Мысль, 1965. – С. 41.

⁵ Бурдін В. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання : монографія / В. М. Бурдін. – Л. : ПАІС, 2006. – С. 23.

⁶ Дубинин Н. П. Генетика, поведение, ответственность / Н. П. Дубинин, И. И. Карпец, В. Н. Кудрявцев. – М. : Политиздат, 1989. – С. 191.

Необхідність захисту неповнолітніх від негативного впливу дорослих пояснюється, як слушно зазначили Г. М. Міньковський та А. П. Тузов, тим, що моральні почуття в них не мають характеру стійких моральних переконань. Вони можуть захоплюватися героїчними вчинками і одночасно не відчувати відрази до аморального, розпусного. Неповнолітніх нерідко приваблює зовнішній прояв особистості. Водночас вони не завжди можуть за ним побачити дійсні мотиви. Звідси виникає псевдозахоплення. Ось чому підлітки, особливо морально нестійкі, порівняно легко можуть бути втягнуті дорослими у злочинну або іншу антигромадську діяльність»¹.

Процес формування особистості з самого початку є соціальним та залежить від бажання суспільства соціалізувати своїх членів. Процес соціалізації не має відбуватись стихійно, оскільки в результаті дитина може засвоїти принципово інші цінності, ніж ті, що є загальноприйнятими, а за таких умов, у випадку вчинення суспільно небезпечного діяння, не можна говорити про свідомо керовану поведінку в ситуації вибору².

Саме у випадку неповнолітніх можна говорити, що чинники, які викликають злочинність неповнолітніх, тісно пов'язані з чинниками, які викликають віктимність неповнолітніх. Як зазначає Ю. Ф. Іванов, класифікація жертв за віком необхідна вже тому, що підвищена віктимність наприклад, неповнолітніх осіб та осіб похилого віку зумовлює необхідність розробки спеціальних заходів віктимної профілактики³. Так, виділені в кримінологічній літературі проблеми, пов'язані з бездуховністю, бідністю, насильством, безробіттям, відсутністю змістовного дозвілля, хоч і називаються причинами та умовами злочинності неповнолітніх⁴, однаковою мірою можуть як штовхнути неповнолітнього на злочинний шлях, так і зробити його особливо вразливим для злочинного впливу.

¹ Міньковський Г. М. Профілактика правонарушень серед невершеннолетних / Г. М. Міньковський, А. П. Тузов. – К. : Политиздат України, 1987. – С. 125.

² Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности / О. Д. Ситковская. – М. : Норма, 1998. – С. 63.

³ Іванов Ю. Ф. Кримінологія : навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. – К. : Паливода А. В., 2008. – С. 113.

⁴ Бузало П. М. Кримінологія : навч. посіб. / П. М. Бузало, С. Ф. Денисов, О. В. Кириченко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – С. 131.

Таким чином, в цілому злочини проти моральності неповнолітніх відповідають критерію суспільної небезпеки. Але злочини, передбачені ч. 1 ст. 150 КК України та ч. 1 ст. 302 КК України, в даному випадку «випадають» із загальної суспільної небезпеки. Звичайно, «суспільна небезпека» є поняттям багато в чому оціночним, але у випадку даних статей, оскільки неважка та добровільна, оплатна робота дітей, які не досягли віку, з якого законодавством допускається працевлаштування (без додаткового заподіяння фізичної, моральної чи матеріальної шкоди) не можна розглядати з позицій суспільної небезпеки як діяння, яке однозначно наносить шкоду неповнолітнім. Навпаки, як свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід, неважку і добровільну, оплатну роботу по кілька годин в день можна вважати до певної міри корисною для розвитку дитини.

Також і безоплатну добровільну «розпусту» (під якою можна розуміти надзвичайно широке коло діянь) повнолітніх, вчинену в спеціальному місці (а саме такі дії формально підпадають під дію ч. 1 ст. 302 КК України), в сучасному світі також навряд чи можна вважати суспільно небезпечною.

Переходячи до питання відносної поширеності злочинів, слід зазначити таке: за скоєння злочинів даної групи з 2001 р. по 2013 р. було винесено 11 423 вироки. З них за ст. 150 КК України – 0,85 %, за ст. 150-1 КК України – 1,64 %, за ст. 181 КК України – 0,047 %, за ст. 299 КК України – 0,84 %, за ст. 300 КК України – 1,79 %, за ст. 301 КК України – 22,7 %, за ст. 302 КК України – 19,3 %, за ст. 303 КК України – 11,07 %, за ст. 304 КК України – 41,7 %. Найбільша кількість судових рішень по даній категорії злочинів припадала на 2010 р. (17,9 %), найменша – на 2001 р. (0,76 %). Для отримання науково обґрунтованої інформації щодо тенденцій та закономірностей в розвитку досліджуваної групи злочинів, її рівня, структури, динаміки, причин та умов існування, наслідків роботи правоохоронних органів, звернемось до статистики досудового слідства та судової статистики. В якості вихідного матеріалу взята офіційна звітність.

Слід зазначити, що зарубіжна статистика також вказує на існування низки питань у зарубіжному законодавстві відносно даної групи злочинів. І хоча на даний момент отримати доступ до зарубіжної статистики є непросто, деякі дані все ж можна навести. Наприклад, в Молдові (у КК якої є окремий розділ «злочини проти сім'ї та неповнолітніх») у 2004 р. таких злочинів було скоєно 360, в 2005-му – 322, у 2006-му – 307, у 2007-му – 266, у 2008-му – 242.

У Білорусі (де статистика ведеться по злочинах проти моральності, і у процентах), відсоток даних злочинів складав 5,8 в 2007-му; 4,5 в 2008-му; 3,9 в 2009-му; 3,9 в 2010-му; 3,4 в 2011-му.

Так, російська дослідниця Ю. В. Ускова в авторефераті своєї кандидатської дисертації «Уголовно-правовая охрана семьи» вказує, що неповнолітні стають предметом купівлі-продажу, донорами для трансплантації органів і тканин, зростає кількість дітей, покалічених родичами (понад 200 000 щорічно), близько 50 000 підлітків щороку тікають із сімей. За даними Інституту соціально-економічних проблем народонаселення РАН, в країні налічується близько трьох мільйонів безпритульних. Через жорстокі звичаї, що існують в окремих сім'ях, щорічно гине понад 2 тисяч підлітків. Неповнолітні залучаються до заняття проституцією і вчинення інших антигромадських дій. Зустрічаються факти підміни дітей, незаконного усиновлення і удочеріння, продажу. До того ж злочини проти неповнолітніх у родині відрізняються латентністю¹.

Судову практику у злочинах проти моральності неповнолітніх можна поділити на дві частини: кількісну та якісну характеристики. Крім кількісної сторони соціальної обумовленості злочинів проти моральності неповнолітніх, розглянемо і якісну характеристику вказаної групи злочинів. Уявлення про те, що на практиці розуміють під даною категорією злочинів, дасть вивчення вироків по даній категорії справ.

¹ Усакова Ю. В. Уголовно-правовая охрана семьи: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Усакова Юлия Валерьевна. – Краснодар, 2001. – С. 34.

За ст. 150 КК України часто кваліфікують досить різноманітні дії, які значно відрізняються за рівнем небезпеки. Це може бути, наприклад, *робота по прополці буряків по кілька годин у вільний для дитини час*¹, *виконання робіт по збиранню горіхів*², *примушування власних дітей до виконання робіт по збиранню квітів у лісі та їх продажу на ринку, а також по збору металобрухту*³, *виконання дітьми робіт, пов'язаних із укладанням вручну пиломатеріалів, а також інші роботи по прибиранню території рембуддільниці*⁴, *так і значно небезпечніше посягання, такі як залучення неповнолітнього до виконання робіт на тракторі*⁵ *або до прийому неповнолітнього без відповідних документів для роботи офіціантом у нічний час*⁶.

За ст. 150-1 КК України на практиці кваліфікуються практично всі дії, пов'язані з жебрацтвом малолітніх — від *використання дев'ятирічної дитини для випрошування грошей під наглядом матері*⁷, до *використання дитини для жебрацтва шляхом тримання її на руках*⁸. Проте в багатьох вироків не конкретизовано вік дитини та факти, на основі яких суд дійшов висновку, що

¹ Вирок Кегичівського районного суду Харківської області по справі № 1–18 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/678812>.

² Вирок Апеляційного суду Миколаївської області по справі № 11–566 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/136565>.

³ Вирок Галицького районного суду Івано-Франківської області по справі № 1 173 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5575835>.

Вирок Підволочиського районного суду Тернопільської області по справі № 1 25 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/3304559>.

⁴ Вирок Підволочиського районного суду Тернопільської області по справі № 1 25 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/3304559>.

⁵ Вирок Галицького районного суду Івано-Франківської області по справі № 1 173 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5575835>.

Вирок Підволочиського районного суду Тернопільської області по справі № 1 25 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/3304559>.

⁶ Вирок Підволочиського районного суду Тернопільської області по справі № 1 25 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/3304559>.

⁷ Вирок Високопільського районного суду Херсонської області по справі № 1 21/1 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10897594>.

⁸ Вирок Берегівського районного суду Закарпатської області по справі № 1 1. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11921261>.

мало місце саме використання дитини для заняття жебрацтвом, а не втягнення її до заняття жебрацтвом¹ та ін.

За ч. 2 ст. 181 КК України фактично відсутні матеріали судової практики. За ч. 2 ст. 299 КК України практика також не є широкою. Як приклад, серед небагатьох справ можна назвати розглянуту Новгород-Сіверським районним судом². Як свідчать матеріали вказаної справи, *винний, знаходячись в стані алкогольного сп'яніння, без дозволу зайшов на територію господарства сусідів, де безпричинно, з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжувалось особливою зухвалістю, впродовж 20-30 хвилин висловлювався нецензурною лайкою на адресу господарів, розбив вікно їхнього будинку. Продовжуючи свою злочинну діяльність, винний умисно наніс декілька ударів господарськими вилами собаці, який був на ланцюгу. Удари наносив впродовж 20-30 хвилин. Внаслідок чого собака отримав тілесні ушкодження у вигляді колотої рани серця і помер від втрати крові. Всі дії винний скоював у присутності малолітнього.*

За ч. 2, 3 ст. 300 КК України та ч. 2–5 ст. 301 КК України справи, порушені за ознаками малолітнього віку потерпілого, поодинокі. Серед небагатьох прикладів можна навести розглянуту Березівським районним судом Одеської області³. Згідно з матеріалами, *особа під загрозою застосування фізичного насилля вчинила розпусні дії щодо неповнолітнього потерпілого. Винний, знаходячись поряд при вчиненні розпусних дій, з метою подальшого розповсюдження вищезазначеної події, зафіксував цифровою камерою свого мобільного телефону на згадку про вчинені відносно потерпілого розпусні дії та зберігав вказану відеорепродукцію в пам'яті свого телефону, який носив при собі, з метою розповсюдження серед неповнолітніх осіб твору, що пропагує*

¹ Вирок Уманського міськрайонного суду Черкаської області по справі № 1 61 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11858026>; Вирок Старокостянтинівського районного суду по справі № 1–98. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10407371>.

² Вирок Новгород-Сіверського районного суду по справі № 1–97 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2242827>.

³ Вирок Березівського районного суду Одеської області по справі № 1–153 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/6988289>.

культ насильства і жорстокості, надав у тимчасове користування свій мобільний телефон для перегляду відеозапису (знущання над потерпілим та скоєння відносно нього розпусних дій) неповнолітнім. Це зображення пізніше, з відома винного, було розповсюджене серед жителів селища. Іншою справою, розглянутою за даними ознаками, можна назвати розглянуту Київським районним судом м. Полтави¹. Згідно з матеріалами цієї справи, винний записав на диск матеріали порнографічного характеру та такі, що містять культ насильства та жорстокості з мережі Інтернет та продав диск із відеопродукцією порнографічного характеру неповнолітньому. Після чого був затриманий працівниками міліції, які виявили та вилучили диск з записом та гроші. Інші випадки притягнення винних за цими статтями саме за ознакою заподіяння шкоди неповнолітнім є поодинокими, оскільки найчастіше за ст. 300 і 301 КК України притягуються особи, які розповсюджують диски з вказаними творами, отримані з мережі Інтернет. Факт продажу такої продукції практично завжди, якщо винного не затримано на місці злочину, підтверджується контрольною закупкою, використати для якої неповнолітнього наразі не можна.

Практика застосування ч. 3 ст. 302 КК України є більш розповсюдженою, проте багато в чому неоднозначною. Серед таких прикладів застосування цієї статті можна назвати вирок Новозаводського районного суду м. Чернігова². Відповідно до даного вироку, *неповнолітня підсудна 22.11.2008 року, у вечірній час, знаходячись в сауні, з метою надання сексуальних послуг, звела для розпусти іншу неповнолітню особу 2 з клієнтом, якому неповнолітня особа 2 надала сексуальні послуги за грошову винагороду. 17.01.2009 року, у вечірній час, неповнолітня особа 2, знаходячись в приміщенні сауни, з метою надання сексуальних послуг, звела для розпусти неповнолітню особу 3, яка надала клієнту сексуальні послуги за грошову винагороду. 17.01.2009 року, у вечірній час, неповнолітня особа 2, знаходячись в приміщенні сауни, звела для розпусти*

¹ Вирок Київського районного суду м. Полтави справу № 1–343. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/13430669>.

² Вирок Новозаводського районного суду м. Чернігова по справі № 1–128. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5726482>.

неповнолітню особу З, з клієнтом, якому неповнолітня особа З надала сексуальні послуги за грошову винагороду. Як бачимо, в цьому випадку засуджено кількох неповнолітніх повій, які допомагали одна одній у своїй діяльності за кваліфіковане звідництво стосовно одна одної. Іншим прикладом застосування вказаної норми є вирок Кіровського районного суду м. Кіровограда¹. Згідно з ним, *винна знайшла осіб жіночої статі, повнолітніх і неповнолітніх, які бажали займатися проституцією при її звідництві. При цьому винній було достеменно відомо про неповнолітній вік деяких з повій. Після чого винна приймала по номерах мобільних телефонів замовлення від клієнтів на надання їм оплатних сексуальних послуг, повідомляла про вартість таких послуг, після чого на автомобілях (таксі) відвозила повій до вказаного клієнтами місця здійснення розпусних дій. Вироків з аналогічними обставинами досить багато. Тобто в даному разі, як бачимо, практика не йде шляхом чіткого розмежування звідництва для розпусти і сутенерства. Як приклад, саме утримання місць розпусти поряд із звідництвом, можна назвати вирок Шевченківського районного суду м. Львова². Відповідно до даної справи, *винна винаймала квартиру, де в період часу з 26.03.2009 р. по 07.04.2009 р. повнолітня потерпіла, неповнолітня потерпіла та невстановлена досудовим слідством особа, надавали платні сексуальні послуги. Винна, отримуючи замовлення по мобільному телефону, неодноразово зводила чоловіків із зазначеними повіями, яким останні надавали платні послуги сексуального характеру. Також винна забезпечувала функціонування іншої квартири як місця розпусти, а саме здійснювала підбір осіб, охочих скористатись цим місцем розпусти для отримання сексуальних послуг, шляхом розповсюдження візитних карток та подання оголошення через мережу Інтернет, надавала приміщення для розпусти та підтримувала вищевказану квартиру в належному стані.**

¹ Вирок Кіровського районного суду м. Кіровограда по справі № 1–353. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: [ресурсу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/2029757](http://reyestr.court.gov.ua/Review/2029757).

² Вирок Шевченківського районного суду м. Львова по справі № 1–235. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: [ресурсу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/5883011](http://reyestr.court.gov.ua/Review/5883011).

Практика застосування ч. 3–4 ст. 303 КК України є досить подібною до практик застосування ст. 302 КК України, іноді до змішування. Так, вироком Святошинського районного суду м. Києва¹ засуджено дії особи, яка, *достовірно знаючи, що одна з повій є неповнолітньою, продовжувала забезпечувати заняття проституцією повіями, постійно знаходячись біля них на автомобілі і у разі необхідності здійснювала доставку повій «на замовлення», а також забезпечувала їх особисту безпеку. У випадку здійснення замовлення чоловіками-клієнтами на отримання сексуальних послуг від повій, винний на автомобілі перевозив повій в домовлене місце, де вони надавали чоловікам-клієнтам сексуальні послуги за грошову винагороду.* Відповідно до вироку Косівського районного суду Івано-Франківської області² *винна особа приймала замовлення на надання сексуальних послуг та забезпечувала зайняттям проституцією неповнолітніми.* Згідно з вироком Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області³ *винний втягнув до заняття проституцією і примусив до заняття проституцією низку осіб, в тому числі неповнолітніх. Після чого шукав осіб, які бажали отримати платні сексуальні послуги від жінок, після чого доставляв повій за місцем замовлення (готелі, сауни, квартири), за що отримував гроші.*

Практика застосування ст. 304 КК України є досить багатоманітною, в зв'язку з різноманітням посягань, передбачених даною статтею. За втягнення у заняття жебрацтвом практика щодо неповнолітніх та малолітніх, які не є немовлятами, є подібною до практики застосування ст. 150-1 КК України. Вироком Свалявського районного суду Закарпатської області⁴ *винного засуджено за те, що діючи умисно, незаконно, із застосуванням психічного*

¹ Вирок Святошинського районного суду м. Києва по справі № 1–257 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2242206>.

² Вирок Косівського районного суду Івано-Франківської області по справі № 1–84. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9189795>.

³ Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області по справі № 1 155. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10471235>.

⁴ Вирок Свалявського районного суду Закарпатської області по справі № 1-171 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/6584468>.

впливу стосовно своїх неповнолітніх дітей та дочки своєї співмешканки, примушував займатись жебракуванням шляхом випрошування грошей та продуктів харчування. Вироком Воловецького районного суду Закарпатської області¹ особу засуджено за те, що вона з корисливих спонукань втягнула неповнолітніх у заняття жебрацтвом на залізничних вокзалах. Вироком Першотравневого районного суду м. Чернівці² особу засуджено за те, що він, переслідуючи корисливу мету незаконного збагачення, втягнув неповнолітню в заняття жебракуванням та протягом вказаного періоду часу примушував її жебракувати в різних місцях м. Чернівці, при цьому застосовуючи для жебракування інвалідний візок.

Щодо втягнення неповнолітніх осіб у пияцтво, то тут теж існують певні суперечності. Згідно з вироком Липовецького районного суду Вінницької області³, винний спільно з неповнолітнім вживав спиртні напої, за що неодноразово притягався до адміністративної відповідальності за доведення неповнолітнього до стану алкогольного сп'яніння. Незважаючи на притягнення до адміністративної відповідальності 03.03.2009 року, винний, діючи умисно, з метою втягнення неповнолітнього потерпілого у пияцтво та збудження в нього бажання систематично вживати спиртні напої, шляхом спільного вживання у тому ж домогосподарстві таких напоїв, ще двічі довів останнього до стану алкогольного сп'яніння.

Каланчацький районний суд Херсонської області⁴ засудив винного за те, що він *шість разів в різні дні наливав двом неповнолітнім горілчані напої та вживав разом з ними, чим втягував їх в пияцтво. За вироком Шаргородського районного суду Вінницької області мати неодноразово, близько 20 разів,*

¹ Вирок Воловецького районного суду Закарпатської області по справі № 1 62 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2709504>.

² Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівці по справі № 1–2. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10648204>.

³ Вирок Липовецького районного суду Вінницької області по справі № 1 111. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5424316>.

⁴ Вирок Каланчацького районного суду Херсонської області у справі № 1 30. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/4822118>.

схиляла свого неповнолітнього сина до систематичного вживання спиртних напоїв, збуджуючи у нього таке бажання шляхом спільного вживання спиртних напоїв та пригощання ними. Подібна позиція простежується і у вироку Єланецького районного суду Миколаївської області¹. Згідно з ним, особу засуджено за те, що він у своєму будинку вживав спільно з неповнолітнім спиртні напої. Крім того, пізніше, достовірно знаючи про неповнолітній вік потерпілого, повторно вжив з ним за місцем свого проживання 200-250 г горілки, чим доводив останнього до стану алкогольного сп'яніння, втягнувши його в пияцтво. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність на практиці теж непоодинокі. Так, згідно з вироком Варвинського районного суду Чернігівської області², винний за попередньою змовою з різними неповнолітніми та малолітніми особами навідувався до будинку потерпілої і шляхом вимагання, погрожуючи їй знищенням будинку, зриваючи при цьому петарди, змушували потерпілу передавати їм грошові кошти у невеликих сумах. Першотравневий районний суд м. Чернівці³ засудив особу за те, що вона вступила в попередню змову з двома неповнолітніми про таємне викрадення чужого майна з місця роботи винної особи. Після чого вони разом винесли зі складу до огорожі 26 мішків цементу, який в подальшому перекинули через огорожу на територію магазину «Пакко». Потім вранці винна особа разом із одним з неповнолітніх заїхали на територію магазину «Пакко» та під час завантаження цементу в автомобіль були помічені на місці директором магазину «Пакко», у зв'язку з чим вони не змогли довести свій злочинний намір до кінця та втекли з місця події, залишивши автомобіль та цемент на місці. У вироку Єланецького районного суду Миколаївської області⁴ за ст. 304 осіб засуджено за кілька

¹ Вирок Єланецького районного суду Миколаївської області по справі № 1 95 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10887599>.

² Вирок Варвинського районного суду Чернігівської області по справі № 1 6 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/607270>.

³ Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівці по справі № 1–9 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9904171>.

⁴ Вирок Єланецького районного суду Миколаївської області по справі № 1–98 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2569459>.

епізодів злочинної діяльності. Згідно з вироком, за попередньою змовою між собою та з неповнолітнім з метою таємного викрадення чужого майна, вони прийшли до приміщення складу, звідки викрали запасні частини до сільськогосподарської техніки. Після чого один із засуджених за попередньою змовою з іншим неповнолітнім, з метою таємного викрадення чужого майна, проник на територію недіючої насосної станції колишньої мережі водопроводу, і за допомогою лопат та інших інструментів відкопали та викрали металеву трубу. Вироком Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області¹ особу засуджено за те, що вона, діючи разом з неповнолітнім, за попередньою змовою, проникли до складського приміщення, звідки скоїли крадіжку 25-ти пляшок пива. За вироком Арбузинського районного суду Миколаївської області² винний, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, умовив особу, достовірно знаючи про її неповнолітній вік, вчинити разом крадіжку мобільного телефону, після чого телефон було викрадено.

Нині тенденція судової практики по злочинах проти моральності неповнолітніх свідчить про різні підходи до одних і тих же явищ в різних судових органах, відсутність системності в правозастосуванні та невідмежування одних злочинів проти моральності неповнолітніх від інших. Також слід вказати на наявність в правозастосовчій практиці по даній статті одночасно двох протилежних тенденцій – надмірної обережності в порушенні справ (зараз – провадження) до даній категорії, та одночасно в частому застосуванні кримінальної відповідальності за завідомо незначні посягання. Проте практика потребує більш зваженого підходу до цієї категорії злочинів, сформованої на основі наукового підходу до кваліфікації дій проти моральності неповнолітніх. Така специфіка пов'язана з тим, що потерпілими від таких злочинів є неповнолітні – тобто особи, які в силу віку є особливо вразливими. А саме в період, коли дитина не знає, що є добрим, а що поганим, є об'єктом, а не

¹ Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області по справі № 1-715 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9683279>.

² Вирок Арбузинського районного суду Миколаївської області по справі № 1-53 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1527707>.

суб'єктом правовідносин, державі слід звертати особливу увагу на вплив суспільства на неї та приділяти посилену увагу вихованню моральності таких осіб та всебічному їх захисту.

Тобто, наведені вище факти свідчать, що злочини проти моральності неповнолітніх є суспільно небезпечними та відносно поширеними. Виняток може становити ст. 181 КК України, однак наразі, враховуючи високу ступінь латентності таких дій, їх суспільний осуд та велику суспільну небезпеку, цю статтю декриміналізувати недоцільно.

Критерії відповідності міжнародно-правовим зобов'язанням України та законодавству в даному разі також дотримані. Адже основні міжнародні зобов'язання України в даній сфері, які впливають як на національне законодавство України, так і національне законодавство інших країн, це насамперед Конвенція ООН про права дитини, яку ратифіковано Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 р. Згідно зі ст. 32 даної Конвенції, держави-учасниці визнають право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може становити небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в здобутті нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку. Держави-учасниці вживають законодавчі, адміністративні і соціальні заходи, а також заходи в галузі освіти, з метою забезпечення здійснення цієї статті. Тобто, керуючись відповідними положеннями інших міжнародних документів, держави-учасниці, зокрема: а) встановлюють мінімальний вік для прийому на роботу; б) визначають необхідні вимоги щодо тривалості робочого дня й умови праці; с) передбачають відповідні види покарань або інші санкції для забезпечення ефективного здійснення цієї статті.

Крім того, Конвенція Міжнародної організації праці про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 ратифіковано Законом України від 5 жовтня 2000 р. Стаття 3 даної Конвенції вказує, що термін «найгірші форми дитячої праці» включає: а) усі форми рабства або практику, подібну до рабства, як наприклад, продаж дітей та

торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах; б) використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи для порнографічних вистав; с) використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності, зокрема, для виробництва та продажу наркотиків, як це визначено у відповідних міжнародних договорах; д) роботу, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей.

Щодо відповідності базовому законодавству, то встановлення посиленого захисту неповнолітніх повністю відповідає ст. 51–52 Конституції України, які проголошують посилений захист дитинства, та ст. 53, яка дозволяє обмеження свободи світогляду та віросповідання для захисту моральності¹, а також Сімейному кодексу України² та Закону України «Про охорону дитинства»³.

Щодо відношення в суспільстві до злочинів проти моральності неповнолітніх, то, як свідчить проведене опитування, більшість респондентів (54 %) погоджуються ж необхідністю посилення охорони моральності неповнолітніх, зокрема, шляхом запровадження в оновленому КК України розділу, присвяченого відповідальності за злочини проти сім'ї та неповнолітніх.

Щодо відповідності історичному досвіду, то злочини проти моральності неповнолітніх пройшли тривалу історію формування, яку розглянемо окремо.

Тобто, можна констатувати, що криміналізація злочинів проти моральності неповнолітніх в цілому відповідає критеріям криміналізації.

¹ Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141.

² Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 21. – С. 135.

³ Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 30. – С. 142.

1.3. Генезис кримінально-правової охорони моральності неповнолітніх

Розвиток кримінального законодавства неможливий без аналізу окремих концептуальних положень історії вітчизняної кримінально-правової науки. Слід погодитися з науковою позицією, що історико-порівняльний метод пізнання кримінального права є одним з найважливіших методологічних законів¹. У цьому контексті є слушною думка В. К. Грищука, який зазначає, що історія української кримінально-правової науки залишається зовсім невивченою². Ця проблема ускладнюється й тим, що, як справедливо зазначив П. Л. Фріс, у юридичній літературі відсутні спеціальні дослідження історії вітчизняної (української) кримінально-правової політики, а отже, й історії вітчизняного кримінального законодавства, тому значною мірою науковцям слід звертатися до джерел російського походження³.

Аналіз основних спеціальних літературних джерел української та російської кримінально-правової науки, які стосуються вивчення проблеми історіографії кримінального законодавства (зокрема були досліджені праці таких учених, як: А. Ф. Бернер, Б. В. Волженкін, В. К. Грищук, С. Ф. Денисов, І. Я. Козаченко, О. В. Козаченко, М. Й. Коржанський, В. П. Коняхін, С. В. Кудін, Н. Ф. Кузнецова, В. К. Матвійчук, А. В. Наумов, Л. О. Окіншевич, А. В. Савченко, Г. С. Фільдштейн, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк та ін.), дозволив констатувати факт наявності комплексних дослідницьких праць із вказаної тематики. Проте відсутність чітких критеріїв історіографії або дослідження окремими вченими лише російського кримінального законодавства дозволяє актуалізувати потребу вивчення генезису саме вітчизняного кримінального законодавства.

¹ Полный курс уголовного права : в 5 т. / [под ред. А. И. Коробеева]. – СПб. : Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2008–2008. – (Ученики и учебные пособия). – Т. I : Преступление и наказание. – 2008. – С. 140.

² Грищук В. Негативная (ретроспективная) юридическая ответственность и ее основания / В. Грищук // Щорічник українського права : зб. наук. праць / [відп. за вип. О. В. Петришин]. – Х. : Право, 2013. – № 5. – С. 136.

³ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / Фріс П. Л. – К. : Атіка, 2005. – С. 65.

Спочатку, є необхідним розгляд загальних умовних етапів (стадій) розвитку руського права, про які йдеться в історико-правових дослідженнях. Про умовний характер таких етапів зазначав Г. С. Фільдштейн¹. Так, на думку вченого, процес розвитку науки не може бути розбитий на періоди, відокремлені один від іншого конкретними хронологічними датами². Однак, на нашу думку, без такої періодизації вивчення історії кримінального права перетворюється в безсистемний опис історичних нормативних актів. Тому спробуємо розглянути, які основні позиції існують щодо класифікації певних вітчизняних періодів розвитку кримінального законодавства та права.

Так, на межі XIX – XX ст. в юридичній літературі було визначено такі три періоди історії руського права: земський (або княжий); період московський (а саме двох держав: Московської та Литовської XIV – XVII ст.); період імперії XVIII – XIX ст.³

У свою чергу, відомий криміналіст А. Ф. Бернер поділяв історію розвитку руського кримінального права на такі основні періоди: 1) з найдавніших часів до Уложення 1649 року; 2) від Уложення до видання Зводу законів 1832 р.; 3) сучасний період⁴.

Г. С. Фільдштейн виділяв наступні п'ять періодів розвитку кримінально-правової науки Росії: 1) кримінальна юриспруденція дореформенної Росії («криміналістика не тільки не відокремлюється ще в окрему дисципліну, але й не диференціюється, з одного боку, зі сфери повчальної моралі, не виходить, з іншого боку, ще за межі простого опису кримінально-правової практики й часто відбиває окремі природно-правові навчання західної науки»); 2) етап зовнішньої рецепції західноєвропейської науки кримінального права, як складовій частини єдиної системи юриспруденції (епоха реформ Петра I, яка

¹ Фельдштейн Г. С. Главные течения в истории науки уголовного права в России / Фельдштейн Г. С. – М. : Зерцало, 2003. – С. 4-5.

² Там само. – С. 10.

³ Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории руського права / Владимирский-Буданов М. Ф. – [5-е изд-е с доп.]. – СПб. ; К. : Изд-во Н. Я. Оглоблина, 1907. – С. 4.

⁴ Бернер А. Ф. Учебник уголовного права. Части общая и особенная / Бернер А. Ф. ; [с прим., прил. и доп. по истории русского права и законодательству положительному магистра уголовного права Н. Неклюдова]. – Т. I. Часть общая. – СПб. : Тип. Н. Тиблена и комп., 1865. – С. 6-8.

розтягується на ціле сторіччя до початку ХІХ ст., коли з'являються перші праці, присвячені кримінальному праву, як відособленому предмету дослідження); 3) період підготовки матеріалу для догматичної розробки російського законодавства; 4) епоха формального завершення кодифікації кримінального законодавства (поява Зводу законів 1832 р.); 5) епоха злиття філософських та догматичних течій узагальнення й розвитку кримінального права (збігається з початком судової реформи та введенням Університетського Статуту 1863 р.)¹.

В. П. Коняхін обирає критерієм періодизації рівень кодифікованості кримінального права, розглядаючи наступні його етапи: 1) становлення в межах некодифікованого кримінального законодавства (Х–ХVІІІ ст.); 2) структурне відособлення як підсистема кримінального законодавства (1813–1845 рр.); 3) розвиток його структури в системі кодифікованого кримінального законодавства (1845–1996 рр.)².

І. Я. Козаченко поділяє всю історію кримінального права Росії на три етапи: 1) період неписаного права (Київська Русь); 2) період неписаних (звичаї кримінального права) і писаних норм; 3) період винятково писаного кримінального права³. Критерієм такої періодизації є поділ кримінального права на писане або неписане.

А. В. Наумов поділяє історію кримінального права на три частини: дорадянський період (охоплює десять століть), радянський (75 років) і пострадянський (7 років)⁴. Подібну періодизацію пропонує Б. В. Волженкін⁵. Критерії періодизації науковцями не визначені. Заради справедливості слід зазначити, що А. В. Наумов в іншій роботі спробував визначити відповідний

¹ Фельдштейн Г. С. Главные течения в истории науки уголовного права в России / Фельдштейн Г. С. – М. : Зерцало, 2003. – С. 10.

² Коняхин В. П. Теоретические основы построения Общей части Российского уголовного права / Коняхин В. П. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 18.

³ Полный курс уголовного права : в 5 т. / [под ред. А. И. Коробеева]. – СПб. : Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2008–2008. – (Ученики и учебные пособия). – Т. I : Преступление и наказание. – 2008. – С. 142–143.

⁴ Там само. – С. 142.

⁵ Энциклопедия уголовного права : [в 35 т.] / [Г. Ю. Лесников, Н. А. Лопашенко, Ю. Е. Пудовочкин, В. В. Мальцев и др.] ; отв. ред. Б. В. Малинин. – [2-е изд.]. – СПб. : Изд. проф. Малинина ; ЛГУ им. А. С. Пушкина, 2005–. – Т. 1 : Понятие уголовного права. – СПб. – 2008. – С. 576.

критерій – суспільно-економічну формацію, під час якої існувало певне законодавство¹.

Н. Ф. Кузнецова аналізує тільки російське кримінальне законодавство ХХ ст., виділяючи дев'ять етапів його розвитку та покладаючи в основу класифікації особливості державно-правової й соціально-економічної системи влади: 1) кримінальне законодавство в період переходу до буржуазної монархії й буржуазно-демократичної республіки (1901 р. – жовтень 1917 р.); 2) становлення радянського кримінального законодавства (жовтень 1917 р. – 1922 р.); 3) перші КК РСФСР (1922 р. – 1926 р.); перше загальносоюзне кримінальне законодавство (КК союзних республік 1926–1940 рр.); 5) кримінальне законодавство періоду грубих порушень законності (1927–1941 рр.); 6) військове й післявоєнне кримінальне законодавство (1941–1953 рр.); 7) кримінальне законодавство періоду лібералізації суспільних відносин (1953–1960 рр.); 8) кримінальне законодавство періоду уповільнення розвитку суспільних відносин (1961–1985 рр.); 9) кримінальне законодавство періоду перебудови (1985–1990 рр.) і пострадянського періоду (1991–2000 рр.)².

А. В. Наумов справедливо вказав, що така класифікація є не зовсім досконалою, оскільки, по-перше, вона базується на історії ХХ ст., а по-друге, останній етап охоплює різні суспільно-економічні лади (соціалізм та капіталізм)³.

Зазначені види періодизації дозволяють визначити найбільш типові періоди розвитку й вітчизняного кримінального права.

Так, відомий вітчизняний дослідник Л. О. Окіншевич у своїх працях з історії українського права, включаючи кримінальне, застосував поділ його на три епохи: 1) феодальну (X–XV ст.); 2) станової держави (XVI – середина XIX ст.); 3) модерної держави⁴. Також слід погодитися з А. В. Савченко, що

¹ Наумов А. В. Российское уголовное право : Курс лекций. – [в 2-х т.] / Наумов А. В. – 3-е изд. – М. : Юрид. л-ра, 2004. – Т. 1. Общая часть. – С. 61.

² Курс уголовного права. Общая часть. – [в 2-х т.] / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. Т. Тяжковой. – М. : ЗЕРЦАЛО-М, 1999. – Т. 1 : Учение о преступлении. – С. 19–20.

³ Наумов А. В. Российское уголовное право : Курс лекций. – [в 2-х т.] / Наумов А. В. – 3-е изд. – М. : Юрид. л-ра, 2004. – Т. 1. Общая часть. – С. 61.

⁴ Иванов В. М. Історія держави і права України : [навч. посіб.] / Иванов В. М. – К. : Атіка, 2003. – С. 6.

такий «підхід обмежений, хоча й відповідає етапам розвитку європейських націй, членом комплексу яких є й український народ»¹. Окремі українські вчені, поклавши в основу періодизації співвідношення джерел права і стверджуючи, що українське кримінальне право мало два основних джерела – звичай і закон, встановили, що періоди розвитку української держави й українського права не збігаються².

На нашу думку, такі періодизації є досить умовними, але практичне значення їх полягає саме в тому, що ці варіанти градації історії кримінального права України слугують поглибленню уявлення про розвиток кримінально-правових відносин у цілому в нашій державі. Є науково важливими періоди розвитку українського кримінального права, які враховують при цьому типи та форми держави і права в різні історичні часи, особливості кримінально-правових джерел та правових інститутів, а також інші соціально-політичні чинники.

Так, на думку С. В. Кудіна, такими етапами є: 1) перша половина X ст.; 2) друга половина X – перша чверть XII ст.; 3) друга чверть XII – перша половина XIV ст.; 4) друга половина XIV–V ст.; 5) кінець XV–VI ст.; 6) друга половина XVI – перша половина XVII ст.³.

С. Ф. Денисов виділяє дещо інші етапи розвитку кримінального законодавства України: 1) період до заснування Київської держави – до XI ст.; 2) період Київської держави – XI–XV ст.; 3) Литовсько-польська доба – XV–XVI ст.; 4) доба козацька – XVI–XVIII ст.; 5) занепад козащини і українського життя – XVIII – до 1917 р.; 6) радянський період – 1917–1991 рр.; 7) українське відродження – 1991 р. – сьогодні⁴.

¹ Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Савченко Андрій Володимирович. – К., 2007. – С. 64.

² Історія українського права : навч. посіб. : матеріали до курсу лекцій з історії української державності / [О. О. Шевченко, О. Й. Вовк, В. П. Капелюшний та ін. ; за ред. О. О. Шевченко]. – К. : Олан, 2001. – С. 8.

³ Кудін С. В. Становлення і розвиток кримінального права України у X – першій половині XVII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія і історія держави та права; історія правових і політичних учень” / С. В. Кудін. – К., 2001. – С. 13–16.

⁴ Денисов С. Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської моралі (ст. ст. 210, 211, 211-1 КК України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / С. Ф. Денисов. – К., 1996. – С. 10.

В. К. Матвійчук виділяє певні періоди становлення та розвитку системи Особливої частини кримінального законодавства України: 1) третій період розвитку суспільства на території нашої держави (при цьому таку періодизацію вчений пропонує розглядати лише в аспекті історичного розвитку становлення суспільства на території нашої країни), який охоплював час, коли Українська держава була під управлінням князів (X–XIV ст.), тобто коли почалося становлення законодавства та держави; 2) четвертий період (XIV ст. і до початку XVIII ст.) має назву «Козацька ера»; 3) п'ятий період (XVIII – початок XX ст.) – «Під імператорською владою»; 4) шостий період охоплює кінець XIX початок XX ст.; 5) сьомий період охоплює початок XX ст. до 1991 р. – «Україна в радянський період»; 6) восьмий період (з 1991 р. до нашого часу)¹.

Також є цікавою позиція професора П. Л. Фріса, який виокремив шість періодів розвитку національної кримінально-правової політики, яка відповідає періодам розвитку кримінального права (законодавства) України: «1) період феодальної роздробленості (IX – середина XI ст.); 2) період козацької держави (середина XVII – середина XVIII ст.); 3) період творення Української незалежної держави (1917–1922 рр.); 4) період кримінального законодавства Української РСР (1917–1991 рр.); 5) період кримінального законодавства незалежної України до ухвалення Кримінального кодексу (1991–2001 рр.); 6) сучасний період – період після прийняття першого національного Кримінального кодексу (5 квітня 2001 р. і по теперішній час)»².

Однак можна погодитися з думкою А. В. Савченко, що «між п.п. 1 і 2, 2 і 3 спостерігається випадіння цілих століть, хоча у часи, про які не говориться П. Л. Фрісом, кримінальне право і законодавство України також певним чином розвивалося і мало свою специфіку»³.

¹ Матвійчук В. К. Становлення і розвиток системи Особливої частини кримінального законодавства України [Електронний ресурс] / В. К. Матвійчук // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 603–608. – Режим доступу до статті : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11mvkkzu.pdf>

² Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / Фріс П. Л. – К. : Атіка, 2005. – С. 67–68.

³ Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Савченко Андрій Володимирович. – К., 2007. – С. 46.

У розвиток попередньої класифікації А. В. Савченко виділив наступні періоди розвитку українського закону про кримінальну відповідальність: «1) кримінальне законодавство Київської Русі та земель, що утворилися після феодальної роздробленості (IX – початок XIII ст.); 2) кримінальне законодавство в період існування Галицько-Волинського князівства, Литовсько-Руської держави та протягом перебування України під владою Речі Посполитої (перша половина XIII ст. – перша половина XVII ст.); 3) кримінальне законодавство козацької держави та під час перебування України в складі Австро-Угорської й Російської імперій (друга половина XVII –початок XX ст.); 4) кримінальне законодавство періоду творення Української незалежної держави (1917–1921 рр.); 5) кримінальне законодавство Української РСР (1917–1991 рр.); 6) кримінальне законодавство незалежної України до ухвалення нового Кримінального кодексу (1991–2001 рр.); 7) сучасне кримінальне законодавство (з 2001 р. й дотепер)»¹.

Згадані періодизації базуються на типах та формах нашої держави (територій, що охоплюються сучасною Україною) і права в різні історичні часи. Остання класифікація хоча й доповнила попередню, однак створила й власні дискусійні питання.

По-перше, третій період охоплює, на нашу думку, два етапи і складається з кримінального законодавства козацького держава та законодавства Російської та Австро-Угорської імперій. Об'єднання їх в один період не відповідає не тільки змісту джерел кримінального законодавства, але й різним суспільно-політичним формам відповідних держав.

По-друге, виділення сьомого періоду не узгоджується з критерієм класифікації. Оскільки, як шостий, так і сьомий періоди охоплюють кримінальне законодавство незалежної України.

Підсумовуючи викладене, слід констатувати нагальну потребу проведення такого дослідження. При цьому потрібно визначитися з наскрізним критерієм

¹ Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Савченко Андрій Володимирович. – К., 2007. – С. 47.

класифікації. Не можна заперечити множинність таких критеріїв, оскільки кут дослідження може залежати від різних факторів та підпорядкований меті наукового пошуку. Такими критеріями можуть стати вищезгадані періоди розвитку вітчизняного кримінального законодавства та об'єкти відповідних злочинів у контексті розвитку норм, які передбачають відповідальність за їх вчинення¹.

Не заперечуючи інші періодизації розвитку вітчизняного кримінального законодавства та права, спробуємо запропонувати власну класифікацію відповідних етапів. При цьому слід мати на увазі, що ми виділяємо найбільш значущі нормативні акти, а також їх проекти (як виняток), які справили абсолютне юридичне значення на формування вітчизняного кримінального права та законодавства. Така періодизація не заперечує розгляд й інших нормативних актів, які мали певний вплив на формування національного кримінального законодавства та права, оскільки вони мали або підпорядкований зміст вказаним базовим нормативним актам, або їх дія стосувалася незначної території нашої держави (в межах сучасної України). Щодо хронології їх викладення слід зазначити наступне: така послідовність розташування пов'язана, насамперед, з датою їх появи.

Тому за критерієм чинності основних правових джерел пропонуємо наступну періодизацію національного кримінального права та законодавства: 1) період Руської Правди (1017–1054 рр.); 2) період церковного права (Статут князя Ярослава про церковні суди (коротка та розширена редакції), Смоленська статутна грамота, Новгородський статут великого князя Всеволода про церковні суди, людей та міри торгіві, тощо); 3) період Судебника 1497 р.; 4) період статутів Великого князівства Литовського у трьох редакціях (1529 р., 1566 р., 1588 р.); 5) період Соборного Уложення 1649 р.; 6) період писаного та звичаєвого кримінального права козацької держави 1648–1654 рр.; 7) період Військового Артикулу 1715 р.; 8) період «Прав, за якими судиться

¹ Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія / В. В. Кузнецов. – К. : ТОВ НВП «Інтерсеріс», 2012. – С. 146.

малоросійський народ» 1743 р. (проект); 9) період «Наказу комісії про складення проекту нового уложення» Катерини II 1767 р. (проект); 10) період Уставу благочиния, или полицейского 1782 р.; 11) період Зводу законів 1832 р. (Уголовне уложення); 12) період Уложення про покарання уголовні та виправні 1845 р.; 13) період Статуту про покарання, що накладаються мировими судьями 1864 р.; 14) період Уложення про покарання уголовні та виправні 1885 р.; 15) період Уголовного Уложення 1903 р.; 16) період КК УСРР 1922 р.; 17) період КК УСРР 1927 р.; 18) період КК УРСР 1960 р.; 19) період проектів КК України 1993–2001 рр.; 20) період КК України 2001 р.

Для дослідження власне злочинів проти моральності неповнолітніх, які мають свою специфіку, слід використати власну класифікацію, в якій, врахувати специфіку даних злочинів. Розвиток відносин у сфері охорони моральності неповнолітніх завжди підкорявся загальному розвитку суспільства. Проте специфікою даної групи злочинів можна вважати те, що питання моральності тісно пов'язані з питаннями релігії. Передумовою зародження відповідальності за злочини проти моральності було хрещення Русі, а реалізація такої відповідальності тривалий час була невіддільна від християнської церкви. Тому період від впровадження Руської правди до Соборного уложення, не зважаючи на бурхливі державотворчі процеси, характеризувався відносною сталістю поглядів на захист моралі. Після Соборного уложення, коли було переосмислено роль держави у захисті моралі, і до часів Уложення про покарання уголовні та виправні зміни в поглядах на захист державою моральності не були значними, не зважаючи на низку змін у політичному житті. Проте після введення в дію Уложення про покарання уголовні та виправні, яке враховувало європейські досягнення у галузі кримінального права, розвиток відповідальності за злочини проти моральності певною мірою «наздогнав» розвиток держави, і подальші законодавчі зміни в цій сфері вже досить сильно залежали від державницьких процесів.

Тобто критерій в даному разі буде особливості державного устрою того чи іншого періоду розвитку української державності, однак не самі по собі, а в

тісному зв'язку з прийняттям нормативних актів, які мають вирішальне значення для формування системи злочинів проти моральності неповнолітніх.

Тому в даному випадку доцільною можна вважати таку періодизацію:

– давньоруський етап (Устав Святого князя Володимира, крестившаго Руськую землю, о церковных судех та Статут князя Ярослава про церковні суди) (1017–1649 рр.) – характеризувався зародженням відповідальності за злочини проти моральності на рівні церковних судів;

– етап перенесення відповідальності за злочини проти моральності неповнолітніх з церковних судів до світського судочинства («Соборне уложення») (1649–1715 рр.), якому притаманне переосмислення ролі держави в захисті моральності;

– етап розвитку середньовічних поглядів на злочини проти моральності неповнолітніх та зародження нових ідей (Військовий артикул, Права, за якими судиться малоросійський народ, Устав благочиння) (1715–1845 рр.) – йому властиве поступове формування нового погляду на злочини проти моральності неповнолітніх, який полягає у початку формування власної системи поглядів на злочини проти моральності неповнолітніх – більш широкої та сучасної в порівнянні з біблійною, проте досить далекої від сучасності;

– етап зародження сучасного погляду на злочини проти моральності неповнолітніх (Уложення про покарання уголовні та виправні) (1845–1917 рр.) – вирізняється зародженням системи злочинів проти моральності неповнолітніх, близької до сучасної;

– радянський етап (1917–1991 рр.) – можна охарактеризувати як формування своєрідного підходу до злочинів проти моральності неповнолітніх, який ознаменувався спробою побудови державності на принципово нових ідеологічних засадах, що викликало необхідність формування специфічного кримінального права, низкою норм якого були свого роду єдиними;

– етап формування українського кримінального кодексу (1991–2001 рр.) – характеризується формуванням КК України та його прийняттям;

– сучасний етап (з 2001 р.) характеризується динамічними змінами законодавства та прагненням України впровадити найбільш передові досягнення в сфері захисту моральності неповнолітніх шляхом покращення чинного КК.

Перейдемо до більш детального розгляду кожного з етапів розвитку відповідальності за злочини проти моральності неповнолітніх.

Щодо давньоруського етапу, то слід зазначити, що Руська правда не містить статей, які безпосередньо направлені на захист моральності неповнолітніх. Це пов'язано з тим, що на той час на сімейні відносини поширювалась дія законодавства про церковні суди – адже саме церква на той час стояла на сторожі суспільної моралі. Священна книга християн – Біблія в третій книзі Мойсея (Левіт), поряд з заборонаю скотоложства та інцесту, на особливі положення щодо дітей: «Из детей твоих не отдавай на служение Молоху» (Лев. 18:21), «Не оскверняй дочери твоей, допуская ее до блуда, чтобы не блудодействовала земля и не наполнилась земля развратом» (Лев. 19:30). У той же час Втрозаконня (П'ята книга Мойсеєва) містить наступні положення щодо захисту моралі та захисту моральності неповнолітніх: «Если у кого будет сын буйный и непокорный, неповинующийся голосу отца своего и голосу матери своей, и они наказывали его, но он не слушает их, — то отец его и мать его пусть возьмут его и приведут его к старейшинам города своего и к воротам своего местопребывания и скажут старейшинам города своего: «сей сын наш буен и непокорен, не слушает слов наших, мот и пьяница»; тогда все жители города его пусть побьют его камнями до смерти» (Втор. 21:19-21), «Не должно быть блудницы из дочерей Израилевых и не должно быть блудника из сынов Израилевых. Не вноси платы блудницы и цены пса в дом Господа Бога твоего ни по какому обету, ибо то и другое есть мерзость пред Господом Богом твоим» (Втор. 23:17-18), «Если кто возьмет жену, и войдет к ней, и возненавидит ее, и будет возводить на нее порочные дела, и пустит о ней худую молву, и скажет: «я взял сию жену, и вошел к ней, и не нашел у нее девства, то отец отроковицы и мать ее пусть возьмут и вынесут [признаки] девства отроковицы» (Втор. 23:13-16).

«Устав Святого князя Володимира, крестившаго Русскую землю, о церковных судех» регулював дані питання подібно до біблійних положень. Пункт 9 цього статуту визначає як карані дії «роспуст, смилное, заставанье, пошибанье, умычка, промежи мужем и женою о животе, в племени или в сватьстве поймутся, ведьство, зелииничьство, потвори, чародеяния, волховования, урекания три: оляднею и зельи, еретичьство, зубоежа, или сын отца бьетъ, или мать, или дчи, или снъха свекровь, братья или доти тяжются о задницу, церковная татба, мертвеци сволочать, крест посекуть или на стенах режють, скот или псы, или поткы без великы нужи введеет, или ино что неподобно церкви подеетъ, или два друга иметася бити, единого жена иметь за лоно другаго и раздавить, или кого застануть с четвероножиною, или кто молиться под овином, или в рощеньи, или у воды, или девка дѣтя повържеть»¹. Тобто, перелік дій був досить широким, близьким до сучасного, але окремого наголосу на захисті саме неповнолітніх не було.

Статут князя Ярослава про церковні суди (розширена редакція) більш ґрунтовно захищає саме дітей (наголос робиться не на вік дитини, а на її відносини з батьками): так п. 28 передбачає максимальне грошове покарання за статевий зв'язок батька з донькою; також в п. 29 передбачено, що «аще девка не въехощетъ замуж, то отец и мати силою дадять. А что девка учинить над собою, то отец и мати митрополиту в вине»². Тобто на початковому етапі існування держави відбувається зародження деякого інтересу влади до проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх.

Литовські статuti всіх трьох редакцій також не містили розгалуженої системи норм, яка б захищала моральність дітей. Етап перенесення відповідальності за злочини проти моральності неповнолітніх з церковних судів до світського судочинства був ознаменований прийняттям «Соборного уложення» 1649 р., у розділі 22 якого передбачалося, що «указ за какие вины кому чинити смертная казнь, и за какие вины смертию не казнити, а чинити наказание», а

¹ Хрестоматія з історії держави і права України : Навч. посіб. / [А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 260.

² Там само. – С. 273.

п. 3 передбачав особливості покарання батьків за вбивство дітей. У п. 25 і 26 передбачено покарання за злочини проти моральності покарання передбачено для осіб, які «учнут ... свады жонками и девками на блудное дело», а також якщо «жена учнет жити блудно и скверно, и в блуде приживет с кем детей, и тех детей сама, или иной кто по ея велению погубит»¹.

Тобто, зміст Соборного Уложення свідчить, що і в середині XVII ст. залишався незмінним погляд, що склався в Церковних Статутах давньоруських князів на проблему кримінально-правового захисту дітей. Разом з тим, дане Уложення було суттєвим кроком вперед – адже відбулося вилучення справ про злочини проти дітей з церковної юрисдикції та переведення їх у сферу державного судочинства.

Етап розвитку середньовічних поглядів на злочини проти моральності неповнолітніх та зародження нових ідей найбільш повно ілюструють Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. Цей законопроект мав главу 20: «О гвалтах или насилиях, о нападении, о убийстве, побои, увечче, ранах, разбои и безчестии, о казни и наказании о том преступивших, також о головщинах и платеже за голову, за увечче, за охромление и повреждение на составах, за побои, рани и безчестие шляхте или воинского звания и протчиим людем», де артикул 5 мав назву «О убийстве родителей от детей или детей от родителей». Також моральність захищала глава 23 «О казни и наказании прелюбодеев, блудников, насилников жен и девиц, також мужеложников и скотоложников». Дані документи розвивали та закріплювали положення про захист моральності дітей, проте були лише передумовою для подальших суттєвих змін у цій сфері².

Етап зародження сучасного погляду на злочини проти моральності неповнолітніх, який став основою підходу до захисту моральності та прав дітей, закладено в Уложенні про покарання уголовні та виправні (редакції 1845, 1866 і 1885 рр.), Уставі про покарання, які накладаються мировими судьями та

¹ Хрестоматія з історії держави і права України : Навч. посіб. / [А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 273.

² Там само. – С. 404.

Уголовному уложенні 1903 р. Ці нормативно-правові акти не містили окремого розділу, присвяченого злочинам проти моральності.

Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1845 р. налічувало 2224 статті. Вперше в історії вітчизняного кримінального права воно містило систематизацію злочинів проти суспільної моральності. Уложення мало два спеціалізовані розділи, присвячені захисту неповнолітніх. Це глава 6 «Про порушення постанов про виховання юнацтва», включена в розділ 7 «Про злочини проти суспільного благоустрою та благополуччя», яка вміщала виключно злочини проти освіти; та глава 2 «Про зловживання батьківською владою і про злочини дітей проти батьків», яка вміщена в розділ 11 «Про злочини проти прав сімейних», яка вміщала в числі інших злочинів, ст. 2079, що передбачала відповідальність за втягнення батьками своїх дітей в злочин «через використання в зло своєї влади чи шляхом злочинного навіювання умисно»; ст. 2093, що вміщувала норму, аналогічну до ст. 2079, але у відношенні до опікунів та піклувальників; та ст. 2080, яка встановлювала відповідальність для осіб, винних у розбещенні моральності неповнолітніх і потуранні їх розпусті.

Окремі інші статті Уложення також охороняли моральність неповнолітніх. Зокрема, ст. 1296 передбачала відповідальність за інші злочини проти моральності неповнолітніх – скажімо, за звідництво «для непотребства» своїх дітей. Також Уложенням вперше було передбачено відповідальність за розповсюдження порнографічних матеріалів (ст. 100-1)¹.

Іншим нормативно-правовим актом, який мав важливе значення для захисту моральності неповнолітніх у XIX ст. був Устав про покарання, які накладаються мировими судьями, затверджений в 1864 році. У цьому Уставі в ст. 51 передбачалась відповідальність для батьків чи осіб, які мають обов'язок наглядати за неповнолітнім за допущення його до заняття жебрацтвом, а кваліфікованим видом цього злочину було «перетворення цього вчинку на ремесло».

¹ Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 г. – СПб. : Типография М. Меркушева, 1895. – С. 450.

У 1902 р. цей Устав було доповнено ст. 144-1, яка передбачала відповідальність для осіб, які зобов'язані наглядати за неповнолітніми чи малолітніми, відданими їм під нагляд компетентними органами, за залишення таких осіб без належного нагляду, якщо особи під наглядом вчинять: 1) злочин, за яким законом передбачено кримінальне покарання, або 2) інше, менш тяжке злочинне діяння. Також у 1902 р. цей Устав був доповнений статтями, які були покликані захищати дітей від згубного впливу алкоголю, та були представлені двома нормами: ст. 51 передбачала відповідальність за допущення малолітніх до розпивання міцних спиртних напоїв у закладах для розпивочної торгівлі такими напоями і ст. 51-14 передбачала відповідальність за тримання в закладах трактирного промислу прислуги молодше встановленого віку¹.

Уголовне уложення 1903 р. було наступним кроком у формуванні сучасного погляду на захист моральності. Слід зазначити, що це «Уложення» так ніколи і не було повністю введено в дію. Воно запровадило низку новел, за якими кримінально караними діяннями визнавалися: жорстоке поводження з душевно хворими; заподіяння страждань домашнім тваринам; сутенерство; прийняття до будинку розпусти осіб жіночої статі до 20 років тощо (проте через відсутність чітко визначеного об'єкта, вони знаходилися в різних главах)².

Щодо захисту моральності неповнолітніх, його основи було зосереджено в ст. 120 та 283. Стаття 120 передбачала відповідальність батька, опікуна, піклувальника чи винного, що має здійснювати нагляд за неповнолітнім: 1) за жорстоке поводження з особами, що не досягли 17 років; 2) за спонукання осіб, які не досягли 17 років до жебрацтва чи іншого аморального заняття; 3) за примус осіб, які не досягли 21 року до вступу в шлюб³.

¹ Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 г. – СПб. : Типография М. Меркушева, 1895. – С. 463.

² Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями. Издание 1885 года. с доп. по прод. 1906 и 1908 гг., с прилож. мотивов и извлечений из решений кассационных департаментов Сената – СПб. : Типография М. Меркушева, 1909. – С. 56.

³ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 13. – (Практика та право).

Стаття 283 регламентувала відповідальність винних за спонукання осіб, які не досягли 17 років до жебрацтва чи іншого аморального заняття¹.

В Уголовному уложенні 1903 р. виділялася окрема глава «Про непотребство» (проституцію). До неповнолітніх безпосередньо стосувалися такі злочини – за потурання батьком, опікуном, піклувальником, або особою, що має здійснювати нагляд за неповнолітнім непотребству такого неповнолітнього (ст. 525) та за прийняття в будинок розпусти особи жіночої статі, свідомо молодшої за 21 рік і за утримання в місці розпусти жінки, що займається непотребством, якщо вона виявила бажання залишити такий промисел (ст. 529).

Таким чином, розвиток законодавства Росії XIX – початку XX сторіччя в руслі захисту прав та інтересів неповнолітніх в цілому відображав загальноєвропейську тенденцію підвищення якості захисту цієї сфери та багато в чому став зразком для подальшого розвитку ювенального кримінального права РФ, України та багатьох інших країн. Також доцільно зазначити, що на початку XX сторіччя становище дітей погіршилось. Адже занятість батьків на роботі, низький рівень доходів викликало збільшення кількості безпритульних та неповнолітніх правопорушників.

Жовтневі події 1917 року скерували процес розвитку кримінального права в принципово нове русло, визначивши ідеалами суспільного розвитку держави рівність станів та статей, державну власність, секуляризацію влади та побуту.

Саме з цими подіями можна пов'язати і початок радянського етапу розвитку відповідальності за злочини проти моральності неповнолітніх. Розвиток кримінального законодавства з питань відповідальності за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність, як і всього кримінального законодавства України, відбувався в тісній взаємодії з російським законодавством, а з моменту створення СРСР – із законодавством Союзу РСР та союзних республік².

¹ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 13. – (Практика та право).

² Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Дзундза Володимир Васильович. – Х., 2005. – С. 11.

У КК УСРР 1922 р. була відсутня загальна норма, яка б передбачала відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність. Виняток становила норма, яка прямо встановлювала відповідальність за втягнення неповнолітніх у проституцію і передбачалася в ч. 2 ст. 171 КК як кваліфікований склад, а сама стаття в цілому мала такий вигляд:

«171. Звідництво, утримання притонів розпусти, а також вербування жінок до проституції, карається – позбавленням волі на строк не менше трьох років.

Якщо зятягнені до проституції перебували під опікою або у підлеглості обвинуваченого, або не досягли повноліття, то покарання підвищується на строк не нижчий п'яти років позбавлення волі»¹.

Певною мірою за спеціальну норму можна визнати і ст. 121 КК УСРР, яка передбачала відповідальність за певне побічне втягнення в діяльність, що, хоча й і не називалася антигромадською, проте вочевидь не визнавалася суспільно корисною владними структурами того часу:

«121. Викладання малолітнім чи неповнолітнім релігійних віровчень у державних або приватних навчальних закладах і школах карається – примусовими роботами на строк до одного року»².

Вказані норми було відтворено в КК УСРР у редакції 1927 р. (відповідно ч. 2 ст. 171 у зв'язку із зміною нумерації перетворилась на ч. 2 ст. 166, а ст. 121 на ст. 111)³ і в КК РРФСР у редакції 1926 р. (відповідно статті 155 і 122), при цьому в ч. 2 ст. 166 КК УСРР було змінено санкцію і тепер вона передбачала покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 8 років.

Постановою ЦВК і РНК СРСР від 7 квітня 1935 р. «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх», у п. 2 передбачалося: «Осіб, виявлених у підбурюванні або в залученні неповнолітніх до участі в різних злочинах, а

¹ Уголовный кодекс УССР. – Х. : Издание Наркомюста УССР, 1922. – С. 55.

² Уголовный кодекс УССР : в ред. 1927 года. – Х. : Издание Наркомюста УССР, 1927. – С. 42.

³ Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Дзундза Володимир Васильович. – Х., 2005. – С. 58, 73.

також у примушенні неповнолітніх займатися спекуляцією, проституцією, жебрацтвом тощо – карати тюремним ув'язненням не нижче за 5 років», а п. 4 запропонував урядам Радянських республік привести кримінальне законодавство республік у відповідність з цією постановою¹.

Постановою ЦВК і РНК УСРР від 9 квітня 1935 р. «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх» була введена в КК стаття 67-1 наступного змісту:

«67-1. За підбурювання або залучення неповнолітніх займатися спекуляцією, проституцією жебрацтвом та ін. – тюремне ув'язнення не нижче 5-ти років»².

Український законодавець не зробив жодних змін у спеціальній нормі (ч. 2 ст. 166 КК УСРР), а тому у КК УСРР 1927 р. одночасно почала передбачатися відповідальність у ст. 67-1 КК – за примушення неповнолітніх займатися проституцією і в ч. 2 ст. 166 КК – за втягнення неповнолітніх до проституції³. Таке становище, безперечно, породжувало конкуренцію норм, що створювало додаткові складнощі на практиці при відмежуванні цих норм, однак воно проіснувало аж до кодифікації 1958–1960 рр.

У тому ж 1935 р. було прийнято ще одну постанову союзного значення, спрямовану на охорону інтересів неповнолітніх – це Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 31 травня 1935 р. «Про ліквідацію дитячої безпритульності й бездоглядності», де у п. 2 наказувалося встановити кримінальну відповідальність піклувальників, які використовують опіку у корисливих цілях та залишають дітей, які знаходяться під опікою, без нагляду й матеріальної допомоги⁴. У світлі названої постанови виникла Постанова ЦВК і РНК УСРР від 4 серпня 1935 року «Про зміни в законодавстві УСРР у зв'язку із заходами

¹ Постанова ЦВК і РНК СРСР від 7 квітня 1935 р. «Про заходи боротьби із злочинністю серед неповнолітніх» // Збірник законів і розпоряджень СРСР. – 1935. – № 19. – С. 159.

² Постанова ЦВК і РНК УСРР від 9 квітня 1935 р. «Про заходи боротьби з злочинністю серед неповнолітніх» // Збірник законів і розпоряджень СРСР. – 1935. – № 11. – С. 57.

³ Кримінальний кодекс УСРР : зі змінами на 15 вересня 1935 р. – К. : «Радянське будівництво і право», 1935. – С. 55.

⁴ Постанова ЦВК і РНК УСРР від 4 серпня 1935 р. «Про зміни в законодавстві УСРР у зв'язку з заходами щодо ліквідації дитячої безпритульності і бездоглядності» // Збірник законів і розпоряджень СРСР. – 1935. – № 22. – С. 128.

по ліквідації дитячої безпритульності й бездоглядності», котрою була введена у КК стаття 158-1 наступного змісту:

«158-1. За використання опіки з корисливою метою (зайняття житлоплощі, використання майна, що залишилося після смерті батьків тощо) і залишення підопічних дітей без догляду та необхідної матеріальної допомоги – позбавлення волі на строк до 3-х років.

За ті самі вчинки, поєднані з допущенням або спонуканням опікунами дітей до бродяжництва – позбавлення волі не менше на 5 років»¹.

Законом Української РСР «Про затвердження Кримінального Кодексу Української РСР» від 28 грудня 1960 р. був прийнятий КК УРСР 1960 р. На момент його прийняття в цьому кодексі була одна єдина норма про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність, передбачена в ст. 208 КК, наступного змісту:

«Стаття 208. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у заняття жебрацтвом, проституцією, азартними іграми, а так само використання неповнолітніх для цілей паразитичного існування – карається позбавленням волі на строк до п'яти років»².

У 1969 р. у ст. 208 КК УРСР були внесені зміни і доповнення Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 18 серпня 1969 р. № 2159-VII «Про внесення змін і доповнень у статті 48 і 208 Кримінального Кодексу Української РСР», згідно з якими ст. 208 КК була викладена в такій редакції:

«Стаття 208. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, проституцією, азартними іграми або схиляння неповнолітніх до вживання наркотичних речовин, а так само використання неповнолітніх для цілей паразитичного існування – карається позбавленням волі на строк до п'яти

¹ Постанова ЦВК і РНК УСРР від 4 серпня 1935 р. «Про зміни в законодавстві УСРР у зв'язку з заходами щодо ліквідації дитячої безпритульності і бездоглядності» // Збірник законів і розпоряджень СРСР. – 1935. – № 22. – С. 128.

² Кримінальний кодекс Української РСР від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – С. 22.

років»¹. Тобто під ознаки ст. 208 КК почали підпадати також втягнення неповнолітніх у пияцтво та схиляння неповнолітніх до вживання наркотичних речовин.

Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 29 березня 1973 р. № 1527-VIII «Про внесення доповнень і змін до деяких законодавчих актів Української РСР» у КК була введена ст. 208-1, яка передбачала відповідальність за доведення неповнолітнього до стану сп'яніння особою, в службовій залежності від якої перебував неповнолітній². Водночас варто звернути увагу, що КК 1960 року не передбачав окремої відповідальності за звідництво для проституції, а лише для «розпусти».

Таким чином, з розвитком суспільства відбувалася зміна поглядів на суть злочинів проти моральності неповнолітніх, тобто погляд на те, що вважати злочинами проти цієї моральності, а також погляди на покарання за них. Ця зміна була спрямована на поглиблення захисту неповнолітніх.

Основою сучасного погляду на захист моральності неповнолітніх можна вважати ст. 208 і 208-1 КК УРСР.

Етап формування українського кримінального кодексу (1991–2001 рр.), що розпочався після здобуття державою незалежності, характеризується формуванням національного КК та його прийняттям.

Початком формування сучасного підходу до захисту моральності неповнолітніх можна вважати підготовку проектів КК і послідуєчне прийняття Кримінального кодексу України в 2001 році.

Серед проектів, які знаменують початок нового етапу формування національного кримінального права України, особливе місце посідає проект 1994 року, який був поданий на розгляд Кабінетом Міністрів України, оскільки саме він багато в чому був основою КК України 2001 року.

В цілому більшість положень даного проекту кодексу щодо захисту моральності неповнолітніх була реалізована в подальшому в КК України

¹ Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 18 серпня 1969 р. «Про внесення змін і доповнень в статті 48 і 208 Кримінального кодексу Української РСР» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1969. – № 35. – С. 291.

² Указ Президії Верховної Ради України від 29 березня 1973 р. «Про внесення доповнень і змін до деяких законодавчих актів Української РСР» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1973. – № 15. – С. 117.

2001 року. Такими реалізованими ідеями є: встановлення відповідальності за експлуатацію дітей (ст. 151 проекту і ст. 150 КК України), криміналізацію посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів, що поєднані із втягуванням в діяльність групи чи у здійснення обрядів неповнолітніх (ст. 186 проекту і ст. 181 КК України), відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, вчинене у присутності малолітнього (ст. 308 проекту і ст. 299 КК України), встановлення відповідальності за ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості та збування неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, а також за примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості (ст. 309 проекту і ст. 300 КК України), покарання за ввезення, виготовлення, збування і розповсюдження порнографічних предметів та збування неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, а також за примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру (ст. 310 проекту і ст. 301 КК України), відповідальність за створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти, вчинене із залученням неповнолітнього (ст. 311 проекту і 302 КК України), встановлення покарання за проституцію окремо від розпусти (ст. 312 проекту і ст. 303 КК України), встановлення відповідальності за втягання неповнолітніх у злочинну діяльність у редакції, близькій до сучасної (ст. 313 проекту і ст. 304 КК України)¹.

Оскільки саме даний проект став основою діючого КК, то їх основні недоліки і переваги збігаються. Серед недоліків можна назвати певні вади юридичної техніки, викликані механічним перенесенням положень російського законодавства всупереч врахуванню іншого зарубіжного досвіду. Перевагою є широкий перелік злочинів проти моральності неповнолітніх, спрямований на якнайповніший захист прав дитини.

¹ Кримінальний кодекс України. Проект. Вноситься комісією Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби із злочинністю. – К. : [б.в.], 1993. – 181 с.

Окремої уваги заслуговує альтернативний проект, який вносився народним депутатом України О. Б. Матковським. Відповідно до даного проекту, передбачалось встановлення відповідальності в рамках ст. 192 лише за використання праці неповнолітніх на роботах чи виробництві із шкідливими для їх здоров'я умовами в рамках загального порушення законодавства про працю; встановлення цілої глави, присвяченої караним діям, що посягають на свободу совісті та законну діяльність релігійних конфесій, де серед широкого кола діянь в рамках ст. 146 встановити *відповідальність за посягання на життя, здоров'я, свободу і гідність особи під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів* (без окремого покарання за дії щодо неповнолітніх), *відсутність окремої відповідальності за жорстоке поводження з тваринами*, в рамках караних дій проти сім'ї, моралі, статевої недоторканості в ст. 182 було запропоновано встановити відповідальність за *розповсюдження порнографічних предметів або творів, що пропагують культ насильства та жорстокості, вчинені з використанням або участю неповнолітнього*, пропонувалося в ст. 122 встановити *відповідальність за організацію і тримання притону для вживання наркотичних засобів, одурманливих речовин або для розпусти*, винісши тим самим даний злочин з ряду злочинів проти моральності і приєднавши до караних діянь проти здоров'я населення, в ст. 181 передбачалась *відповідальність за втягнення в заняття проституцією вчинене щодо неповнолітнього* (без встановлення відповідальності за власне проституцію), у ст. 176 було запропоновано встановити *відповідальність за втягнення неповнолітнього в азартні ігри, пияцтво, заняття злочинною діяльністю* (поряд з цим, передбачалась ст. 175, що мала встановити відповідальність за доведення до стану алкогольного сп'яніння неповнолітнього особою, від якої він службово чи матеріально залежний) – без будь-якого окремого покарання за жебрацтво¹.

¹ Кримінальний кодекс України. Проект. / Вноситься народним депутатом України О. Б. Матковським // Сектор реєстрації законопроектів. № 0041/1. Дата 04.11.96 – К. : [б.в.], 1996. – 187 с.

В цілому даний проект можна вважати більш європейським, ніж решта проектів цього часу. Він мав продуманий підхід до криміналізації діянь – так, пропонувалось не визнавати проституцію як таку злочином, а основним недоліком в частині захисту прав неповнолітніх є вилучення згадки про них як про потерпілих в ряді випадків, коли це доцільно – наприклад, при жорстокому поводженні з тваринами. Подальший розвиток кримінального права показав, що пізніше багато положень цього проекту було внесено в КК. Тому можна вважати, що в плані захисту моральності неповнолітніх саме цей проект був би більш вдалим як базовий.

Загалом про згадані вище проекти можна сказати, що вони були кроком уперед порівняно з КК 1960 року, однак радше передбачали творче переосмислення КК 1960 року, а не принципово нові положення. Обидва ці документи лягли в основу діючого КК та багато в чому заклали підвалини теперішнього погляду законодавця на злочини проти моральності неповнолітніх. Багато в чому чинний КК передбачив навіть більш широкий захист моральності неповнолітніх, ніж передбачали проекти. Проте низка цікавих положень, наприклад, щодо криміналізації лише використання праці неповнолітніх на роботах чи виробництві із шкідливими для їх здоров'я умовами, на жаль, не було впроваджено.

Інша редакція даного проекту КК України, що вносилася народним депутатом України І. М. Пилипчуком, реєстраційний № 1029, мала низку особливостей. Дана редакція передбачала окремий розділ 23 «Карані діяння проти сім'ї, моралі та статевої недоторканності» (ст. 175-190). Серед них передбачалась відповідальність за ухилення від сплати аліментів (ст. 175), зловживання опікунськими правами, залишення підопічного без нагляду чи допомоги (ст. 176), розголошення таємниці усиновлення (ст. 177), торгівлю дітьми (ст. 178), викрадення чи підміну дитини (ст. 179), доведення неповнолітнього до стану сп'яніння (ст. 180), втягнення неповнолітнього в азартні ігри, пияцтво, зайняття злочинною діяльністю (ст. 181), розбещення неповнолітніх (ст. 182), розповсюдження порнографічних предметів або творів,

що пропагують культ насильства та жорстокості (ст. 187), втягнення в заняття проституцією (ст. 186), та інші посягання, переважно проти статевої свободи та статевої недоторканості. Глава 21. «Карані діяння, що посягають на свободу совісті та закону діяльність релігійних конфесій», передбачала відповідальність за посягання на життя, здоров'я, свободу і гідність особи під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 150), яка не мала кваліфікованих складів. Дії щодо притонів пропонувалось внести до ст. 126 «Організація і тримання притону для вживання наркотичних засобів, одурманливих речовин або для розпусти» Глави 20 «Карані діяння проти здоров'я населення» (без виділення в кваліфіковані склади дій щодо неповнолітнього). Також ст. 198 глави 24 «Карані діяння проти конституційних прав громадян» «Порушення законодавства про право на працю» в ч. 2 передбачала відповідальність за «Використання праці неповнолітніх на роботах чи виробництві із шкідливими для їх здоров'я умовами». Проект, поданий депутатом І. М. Пилипчуком був по суті більш європейсько-орієнтованим – так він передбачав відповідальність за злочини та кримінальні проступки; серед розділів пропонувався окремий розділ «Карані діяння проти сім'ї, моралі та статевої недоторканності» для посилення захисту сім'ї та неповнолітніх. Також цікавими були пропозиції щодо відповідальності в одній статті за розповсюдження порнографічних предметів або творів, що пропагують культ насильства та жорстокості, а також відповідальність в рамках порушення законодавства про право на працю за використання праці неповнолітніх на роботах чи виробництві із шкідливими для їх здоров'я умовами. Проте проект мав і деякі недоліки порівняно з чинним КК – так, в ряді злочинів не приділялась належна увага особливому захисту неповнолітніх в рамках кваліфікованих складів.

Після прийняття КК у 2001 р. розпочався сучасний етап розвитку відповідальності за злочини проти неповнолітніх (з 2001 р.), який характеризується динамічними (але не завжди логічними та виправданими) змінами законодавства та прагненням України впровадити найпередовіші

досягнення в сфері захисту моральності неповнолітніх шляхом покращення чинного КК. Так, станом на 1 квітня 2017 р. КК України змінювався 776 разів. З 339 статей зміни вносились у 322 статті. В Загальну частину зміни вносились 118 разів, в Особливу – 658 разів. Особливу частину було доповнено 72 новими статтями. Виникали ситуації, коли зміни до однієї і тієї ж кримінально-правової статті вносились протягом двох діб, до того ж діяння спочатку було взагалі декриміналізовано, а через добу знову визнано злочином¹. За даними І. Б. Медицького на сьогоднішній день у Верховній Раді України знаходиться більше 100 законопроектів, які передбачають внесення змін до Кримінального кодексу (у 226 статей)².

Важливим кроком у подальшому реформуванні кримінального законодавства можна вважати прийняття нового КПК України в 2012 р., який задекларував необхідність введення в Україні інституту кримінального проступку.

Слід вказати, що хоча введення поряд зі злочинами відповідальності за кримінальні проступки відповідає зарубіжному досвіду, проте потребує дуже уважного і зваженого підходу з таких причин.

По-перше, нині у КПК передбачено два види кримінального правопорушення – злочин та кримінальний проступок, а в чинному КК єдиним кримінальним правопорушенням є злочин, в Конституції України також закладена концепція єдиного кримінального правопорушення – злочину. Що, поряд з існуванням Кодексу України про адміністративні правопорушення (який також визначає відповідальність за правопорушення, які в зарубіжному законодавстві вважаються кримінальними проступками) та необхідністю докорінної зміни діючого КК (або прийняття нового КК) робить сумнівною необхідність таких дій.

¹ Фріс П. Доцільність у кримінально-правовій політиці в Україні / П. Фріс // Право України. – 2017. – № 2. – С. 97.

² Фріс П. Л. «Політична доцільність» у кримінально-правовій політиці України: приклади та ціна для суспільства / П. Л. Фріс, І. Б. Медицький // Європейські перспективи. Науково-практичний журнал. ЮНЕСКО «Соціо». – 2016. – № 4. – С. 106.

Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» № 1202 від 08.01.2013 р., внесений народним депутатом України В. Д. Швецем, передбачав прийняття в новій редакції Кримінального кодексу (навіть з його перейменуванням в Карний). Згідно з ст. 11 даного проекту, злочини мали бути передбачені Книгою першою Особливої частини, а проступки – Книгою другою. На іншу різницю між ними проект не вказував. Щодо аналізованих статей, то в частині злочинів не передбачалося суттєвих змін, окрім декриміналізації жорстокого поводження з тваринами, та перенесення його до кримінальних проступків в ст. 561, без інших змін.

Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» № 3438 від 17.10.2013 р., поданий народним депутатом України В. С. Малишевим, був менш радикальним. Згідно даного проекту, кримінальним проступком є діяння, за яке передбачене покарання у виді арешту на строк не більше шести місяців, обмеження волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад тисячу неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину, за яке передбачене покарання більш суворе. При цьому проект передбачав пом'якшення відповідальності за ст. 150, 150-1 КК.

Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» зареєстрований народними депутатами В. Стретовичем, С. Головатим, Е. Шишкіною і Д. Притикою (№ 10126), який передбачав введення відповідальності за кримінальні проступки, мав такі основні положення.

Було передбачено, що кримінальним проступком є діяння, за яке передбачене покарання у вигляді громадських робіт, або інше, більш м'яке покарання за винятком основного покарання у вигляді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Кримінальні

проступки стануть поряд зі злочинами різновидами кримінальних правопорушень, які каратимуться на підставі кримінального закону. Пропонувалося внести до КК України 83 склади кримінальних проступків. Засудження за кримінальний проступок не тягнутиме за собою судимості.

Останній проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» за реєстр. № 2897 від 03.06.2015 р. (доопрацьований) (Кожем'якін А. А., Паламарчук М. П. та інші) має на меті: 1) продовження гуманізації кримінального права шляхом перетворення окремих нетяжких злочинів на кримінальні проступки; 2) отримання обвинуваченими у вчиненні кримінальних проступків усіх процедурних прав і гарантій кримінального процесу, яких наразі особи позбавлені в процедурі щодо адміністративних правопорушень. З іншого боку, до осіб, які вчинили кримінальні проступки, не застосовуватимуть запобіжний захід у вигляді тримання під вартою; 3) припинення неправомірного використання результатів адміністративного провадження при розслідування кримінальних справ; 4) гарантування судового захисту прав особи у справах про кримінальне обвинувачення (щодо конфіскації майна, виправних робіт, короткострокового арешту тощо) на підставі вимог статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Жоден інший державний орган, окрім суду, не може приймати рішення про застосування до особи зазначених покарань; 5) реалізація вимог Конституції України (стаття 41) про можливість конфіскації майна лише на підставі рішення суду; 6) необхідність дотримання міжнародних зобов'язань України. Велика кількість міжнародних договорів передбачає необхідність встановлення кримінальної відповідальності за діяння, які за ступенем своєї тяжкості не можуть бути віднесені до категорії злочинів.

Основними новелами проекту можна вважати: 1) запровадження у КК поняття «кримінальні правопорушення», яке охоплює усі кримінально-карані діяння, які поділяються на злочини та кримінальні проступки та описуються в окремих «книгах» Особливої частини КК. При цьому низка діянь, які наразі

визнаються адміністративними правопорушеннями та містяться у КУпАП та Митному кодексі України, «переносяться» до КК та отримують «статус» кримінальних проступків. Крім того, до категорії кримінальних проступків «переводяться» й деякі злочини невеликої тяжкості; 2) запровадження двох систем кримінальних покарань – за вчинення злочинів та за вчинення проступків; 3) диференційовану систему розмірів штрафів, які будуть кратні «штрафним ставкам»; 4) доповнення КК Додатком 2 «Визначення термінів», в якому містяться 75 термінів, що використовуються у КК тощо.

Отже, як можна побачити з наведеного (існування протилежних за змістом законопроектів), законодавець дещо поспішив з введенням інституту кримінального проступку. Наразі даний термін викликає більше питань, ніж дає відповідей. Перш за все, проблемним питанням, на яке не містить відповіді жоден з проектів, є питання про співвідношення понять «злочин», «кримінальний проступок» і «адміністративне правопорушення». За логікою, злочин є найбільш небезпечним посяганням; адміністративне правопорушення – найменш небезпечним посяганням; а кримінальний проступок знаходиться між ними. Проте, оскільки небезпечність певних дій не можна виміряти математично, то така «трирівнева» система викликатиме ряд складнощів перш за все при внесенні до законодавства відповідальності за нові нетяжкі посягання, які складно буде віднести до проступків чи адміністративних правопорушень. Крім того, існування двох (чи навіть трьох, як за деякими проектами) кодексів, які за своєю юридичною природою є дуже близькими, викликатиме значну плутанину в правозастосуванні.

Слід відмітити, що в теорії українського кримінального права різні кримінально-правові школи пропонують власні варіанти перспективного реформування кримінального законодавства та запровадження інституту кримінального проступку.

Так представники Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в «Концепції впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки» пропонують новий підхід у

визначенні форми юридичної відповідальності, відмінний від адміністративної та кримінальної, виражений в окремому нормативному акті – наприклад, Кодексі про антигромадські проступки або Законі України «Про антигромадські проступки», що раз і назавжди зняло б проблему визнання їх такими, що мають тотожні зі злочинами кримінально-правові наслідки¹. Такий підхід, на думку фахівців, призведе до гармонізації законодавства України із законодавством країн Європи, наблизить до європейських правових стандартів, а також забезпечить реалізацію державної політики щодо гуманізації кримінальної відповідальності шляхом декриміналізації низки діянь, що нині визнаються злочинами². Підтримуючи таку позицію, П. Л. Фріс вважає оптимальним створення окремого Кодексу кримінальних проступків і перенесення до нього визначених за узгодженим критерієм діянь, що належать до категорії злочинів та включення до нього адміністративних деліктів, що мають судову юрисдикцію³.

Однак, розуміючи, що такий підхід запровадження інституту проступку потребує суттєвого реформування національної правової системи з удосконаленням Конституції України та багатьох інших нормативно-правових актів і це буде пов'язано з тривалою підготовкою, В. Я. Тацій пропонує піти іншим шляхом – внести зміни до КК України без розширення у цілому меж криміналізації, тобто без віднесення до кримінальних проступків адміністративних правопорушень (для цього буде достатнім визнати кримінальним проступком переважну більшість діянь, які віднесені в КК до злочинів невеликої тяжкості і передбачити за їх вчинення тільки такі види покарання, що не пов'язані з позбавленням волі)⁴.

Інший варіант пропонує київська й одеська кримінально-правові школи. Так члени кафедри кримінального права Національного університету «Одеська

¹ Юридичний вісник України. – 2014. – 24–30 трав. (№ 21 (986)).

² Федотова Г. В. Теоретичні та прикладні засади запровадження інституту кримінального проступку в кримінальне право України: дис. доктора юрид. наук : 12.00.08 / Федотова Ганна Валеріївна. – К., 2017. – С. 30-31.

³ Фріс П. Доцільність у кримінально-правовій політиці в Україні / П. Фріс // Право України. – 2017. – № 2. – С. 93–99.

⁴ Тацій В. Вступне слово ректора Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Василя Тація / В. Тацій // Право України. – 2017. – № 2. – С. 12

юридична академія» (В. О. Туляков, Н. А. Мирошніченко, Н. Л. Березовська та ін.) представили модельний проект КК України¹. Ідею введення кримінального проступку до КК України науковці вбачають достатньо зрілою, і підтверджують наявністю підстав її імплементації, яка сьогодні вимагає єдності доктринальної думки². З. А. Загіней та П. С. Берзін, як позитивний приклад об'єднання злочинів та кримінальних проступків в КК України наводять кримінальне законодавство Республіки Казахстан³.

Оригінальний варіант заявлений львівською школою кримінального права, а саме науковці пропонують створити єдиний нормативний акт, який би охоплював усі норми про відповідальність за публічні правопорушення⁴. Така ідея обґрунтовується у «Концепції реформування законодавства про публічні правопорушення в Україні»⁵, яка розроблена громадським об'єднанням «Львівський форум кримінальної юстиції» та була представлена юридичній громадськості в Україні та за її межами⁶.

Усі ці теоретичні варіанти мають право на існування, однак вони виходять за межі предмету нашого дослідження, тому будуть критично проаналізовані в подальших наукових працях.

¹ Федотова Г. В. Теоретичні та прикладні засади упровадження інституту кримінального проступку в кримінальне право України: дис. доктора юрид. наук : 12.00.08 / Федотова Ганна Валеріївна. – К., 2017. – С. 32.

² Кримінальний проступок у доктрині і законодавстві: моногр. / авт. кол. : В. О. Туляков, Г. П. Пімонов, Н. І. Мітріцан [та ін.] ; за заг. ред. В. О. Тулякова. – О. : Юридична література, 2012. – 424 с.

³ Загіней З. Кримінально-правова герменевтика : монографія / Загіней З. – К. : Видав. дім «АртЕк», 2015. – С. 214; Берзін П. С. Кримінальне правопорушення, злочин і кримінальний проступок за новим Кримінальним кодексом Республіки Казахстан: поняття та особливості співвідношення / П. С. Берзін // Адміністративне право і процес. – 2014. – № 4(10). – С. 217.

⁴ Навроцький В. Правова визначеність і забезпечення її реалізації у кримінальному праві України / В. Навроцький // Право України. – 2017. – № 2. – С. 63.

⁵ Концепція реформування законодавства про публічні правопорушення в Україні [Електронний ресурс] // Веб-сайт Львівського форуму кримінальної юстиції. – Режим доступу: <http://lfcj.com.ua/>

⁶ Стратегія реформування законодавства України о публичных правонарушениях / Авраменко А. В., Коваленко В. П., Красницкий И. В., Лашук Н. Р., Луцик В. В., Марин А. К., Навроцкий В. А. Созанский Т. И., Хилук С. В., Яремко Г. З. // Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции. Сб. научн. трудов. Вып. 9, том 1. Специальное юбилейное издание. – Минск: Изд. центр БГУ, 2016. – С. 189-195.

РОЗДІЛ 2

Об'єктивні ознаки злочинів проти моральності неповнолітніх в Україні та зарубіжних країнах

2.1. Проблема об'єкта злочинів проти моральності неповнолітніх

Об'єкт злочину – це те, на що посягає особа, яка вчиняє протиправне діяння і чому вона може завдати або завдає шкоди. У кримінально-правовій науці існує дві протилежні концепції стосовно об'єкта злочину: концепція, відповідно до якої об'єктом всіх злочинів є сукупність суспільних відносин і концепція, яка заперечує першу, та пропонує інші види об'єктів.

Концепція, відповідно до якої об'єктом всіх злочинів є сукупність суспільних відносин, є більш традиційною. До її прихильників можна віднести М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, В. Я. Тація та ін. За нею визначається, що об'єктом будь-якого злочину є суспільні відносини, тобто відносини між людьми у процесі їх спільної діяльності чи спілкування, які охороняються нормами права. Структура суспільних відносин: а) суб'єкти відносини; б) об'єкт (предмет) відносини; в) соціальний зв'язок між суб'єктами відносини із приводу об'єкта відносини. Основою такого погляду є розуміння суспільства як системи взаємозв'язків і взаємодій індивідів, що має певну структуру. Структура суспільства має два аспекти. По-перше, це те, що має назву «соціальної структури суспільства», По-друге, це є система основних сфер життєдіяльності суспільства (матеріально-економічна, соціально-політична і духовно-культурна) і відповідних до них суспільних відносин (економічних, політичних, правових, моральних, релігійних тощо).

М. Вебер суспільними відносинами називав «поведінку декількох людей, співвіднесена по своєму змісту одна з одною. Відповідно соціальні відносини повністю і виключно полягають в можливості того, що соціальна поведінка буде мати доступний (осмисленому) визначенню характер. Тією самою ознакою

даного поняття є, нехай навіть мінімальний, ступінь відношення даного індивіда до іншого. Зміст цього відношення може бути найрізноманітнішим: боротьба, ворожнеча, кохання, дружба, повага, ринковий обмін, «виконання» погодження, «ухилення», або відмова від нього, суперництво економічного, еротичного або будь-якого іншого характеру; класова або національна спільність. Таким чином, поняття «соціальні відносини» так нічого і не говорить про те, чи йдеться про «солідарність» діючих осіб, або про прямо протилежне»¹.

Представники інших напрямків вважають, що об'єктом злочинів є блага і цінності, що охороняються кримінальним правом. Серед них можна назвати: С. Б. Гавриша, П. С. Матишевського, В. В. Бенківського, П. П. Андрушка, Н. А. Трайніна.

На думку С. Б. Гавриша, кримінальне право охороняє «правове благо» як певну цінність². П. С. Матишевський вважає, що об'єктом злочину є цінності, які охороняються кримінальним законом³. Тобто, основними структурними частинами цінностей, що охороняються законом, слід вважати суб'єктів відносин та ті блага, що їм належать, тобто те, що задовольняє потреби людей, відповідає їх інтересам, цілям і намірам. Виходячи з того, що об'єкт злочину це цінності (блага, законні інтереси), що охороняються кримінальним законом та на які спрямоване злочинне діяння. Не заперечуючи того, що кожним злочином в кінцевому підсумку завдається шкода конкретним людям, варто вказати на таке.

Юриспруденція в кінцевому підсумку є однією з суспільних наук, яка вивчає процеси в суспільстві. Адже там, де немає суспільства, відсутнє і суспільствознавство та можливість правового впливу, проте цінності та блага можуть бути наявними.

¹ Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер. – К. : Основи, 1998. – С. 630-631.

² Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства / С. Б. Гавриш. – Х. : Основа, 1994. – С. 64-65.

³ Матишевський П. С. Кримінальне право України : Загальна частина / П. С. Матишевський. – К. : АСК, 2001. – С. 100.

Наприклад, при загибелі майна людини від дії природних сил (наприклад, землетрус) безумовно відбувається посягання на охоронювані цінності, але відсутня можливість безпосереднього правового впливу (можливе лише відшкодування шкоди та відвернення шкідливих наслідків). Так само при загибелі людини від хижих тварин порушується її право на життя, але покарати винуватця правовими механізмами неможливо.

Тому, не заперечуючи необхідність подальшої роботи в напрямку вдосконалення уявлення про об'єкт злочину, для досягнення цілей даної роботи, зупинимося на традиційній концепції: об'єкт злочину – суспільні відносини. Питання багатооб'єктних злочинів, основного і додаткового об'єкта злочину, сукупності злочинів та розміщення статей у кримінальному кодексі теж пов'язані з проблематикою об'єкта злочину. Зв'язок між суспільною небезпекою та суспільними відносинами також є генетичним¹.

Традиційно об'єкт злочину «по вертикалі» поділяють на загальний, родовий і видовий. Водночас, слушною можна вважати позицію П. С. Матишевського, який вважає, що немає підстав для включення так званого загального об'єкта до «вертикальної» класифікації об'єктів злочину, оскільки це – об'єкт кримінально-правової охорони². «По горизонталі» виділяють основний та додатковий об'єкти³.

Варто вказати, що зарубіжні вчені країн, які не зазнали радянського впливу, багато в чому мають геть відмінні погляди на об'єкт злочину. Так, КК низки зарубіжних країн не містить згадок про об'єкт злочину. КК Франції визначає об'єкт злочину як: «діяння, яке закони карають болісним або позорним покаранням». КК Німеччини (параграф 12 глава 11) вказує, що злочин – це протиправне діяння, за яке передбачено позбавлення волі на строк не менше одного року або більш суворе покарання. Тобто об'єктом злочину закон зарубіжних країн називає сам злочин, а в окремих випадках правові норми.

¹ Синюков В. Н. Российская правовая система. Введение в общую теорию / В. Н. Синюков. – Саратов : Полиграфист, 1994. – С. 105.

² Матишевський П. С. Кримінальне право України : Загальна частина / П. С. Матишевський. – К. : АСК, 2001. – С. 102.

³ Там само. – С. 104.

Тому для того щоб спростити процес порівняння, аби визначитись з об'єктами злочинів у зарубіжних країнах, виходитимемо з розташування відповідних норм, назв відповідних статей та особливостей конструкції конкретних правових норм.

Для конкретизації питання про родовий об'єкт злочинів проти моральності неповнолітніх звернемося до назви розділу КК України, в якому вони розташовані. Основна маса злочинів проти моральності неповнолітніх сконцентровані в Розділі XII Особливої частини КК України «Злочини проти громадського порядку та моральності» (ст. 299–304 КК України). Частину злочинів вміщено в Розділі III Особливої частини КК України «Злочини проти волі, честі та гідності особи» (ст. 150, 150-1 КК України). Один із аналізованої групи злочинів передбачено в Розділі V Особливої частини КК України – «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина».

Іноземні законодавці розташовують норми, спрямовані на захист неповнолітніх та їх моральності в розділах, більш спеціалізованих за об'єктом. Такими розділами зарубіжних КК є: злочини проти сім'ї та неповнолітніх (Грузія, Киргизстан, РФ, Молдова, Казахстан, Латвія), злочини проти сім'ї та дитини (Вірменія), злочини проти сім'ї (Сан-Марино), злочини проти сімейних відносин (Данія), злочини проти неповнолітніх та інвалідів (Ізраїль), злочинні дії проти шлюбу та сім'ї (Австрія, Нідерланди), про посягання на неповнолітніх, недієздатних та сім'ю (Бельгія), злочини і кримінальні проступки проти дитини та сім'ї (Литва), злочини, пов'язані з сімейними відносинам (Норвегія) та злочини проти укладу сімейних відносин та інтересів неповнолітніх (Білорусь), непристойність (Туреччина), злочини проти шлюбу, сім'ї та молоді (поділено на злочини проти шлюбу та сім'ї та злочини проти молоді (Болгарія), злочини проти сім'ї, молоді і моральності (Узбекистан), проти неповнолітніх і сімейних відносин (Азербайджан), проти неповнолітніх, сім'ї і моральності (Туркменістан), кримінальні діяння проти громадянського стану, шлюбу та сім'ї (Німеччина), про посягання на неповнолітніх і сім'ю

(Франція), злочини проти сім'ї та опіки. КК Іспанії та Швеції не містять як таких назв розділів.

Разом з тим, погляд на злочини проти моральності в різних країнах має виражені національні особливості, які залежать від багатьох чинників, в тому числі і релігійних. Показовим тут можна навести приклад Ірану. КК Ірану в ст. 81–86 встановлює відповідальність за різні види статевих актів, які не є згвалтуванням як таким, але і не становлять законного акту між чоловіком і дружиною та в ст. 172–180 – за різного роду образливі висловлювання про інших. Та деякі законодавства окремих правових систем не вважають такі дії взагалі злочинами.

Тобто всі європейські країни, які мають назви розділів Особливої частини КК як такі, присвятили окремий розділ злочинам проти сім'ї. Назви значно різняться, але загальноєвропейське прагнення до особливого захисту сім'ї та неповнолітніх беззаперечне. Як вже було вказано раніше, проекти КК України також передбачали окремі розділи. На нашу думку, вітчизняному законодавцю доречно використати такий зарубіжний досвід. Заради справедливості відмітимо, що не всі науковці погоджуються з такою позицією¹. Проаналізуємо, яка з запропонованих назв розділів є більш прийнятною для України. Назви розділів Особливої частини КК України сформульовані за двома формулами: «злочини проти...» та «злочини у сфері...». Тому, для збереження єдності юридичної техніки Особливої частини КК України з запропонованих для рецепції формулювань варто використати ті, які сформульовані за формулою «злочини проти...».

На нормативному рівні в іноземному законодавстві такі злочини визначені як направлені проти «неповнолітніх та інвалідів», «сім'ї та неповнолітніх», «сім'ї», «шлюбу та сім'ї», «неповнолітніх, недієздатних та сім'ї», «укладу сімейних відносин та інтересів неповнолітніх». Формулювання «проти неповнолітніх та інвалідів» наразі є неприйнятним, оскільки інвалідом, згідно

¹ Бандурка І. О. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. О. Бандурка. – Харків, 2016. – С. 23

ст. 2 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»¹ є особа зі стійким розладом функцій організму... призводить до обмеження життєдіяльності... . Тобто інваліди є особами з обмеженими можливостями, як розумовими, так і чисто фізичними, і прирівнювати їх до дітей в Україні не є можливим та доцільним. Формулювання «проти шлюбу та сім'ї» та «злочини проти сім'ї» теж не відповідатимуть українському законодавству, оскільки, відповідно до змісту ч. 1 ст. 21 та ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України², оскільки шлюбу не має прямого відношення до дітей, а сім'я може і не включати в себе дітей, тому відсутність вказівки на них зробить захист їх інтересів таким розділом не таким ефективним. Формулювання «проти укладу сімейних відносин та інтересів неповнолітніх» теж вимагало б багато змін до базового законодавства, оскільки статті 7–9 Сімейного кодексу України, які містять формулювання «регулювання сімейних відносин» не містять формулювань укладу сімейних відносин та інтересів неповнолітніх.

На питання: «Чи необхідно при підготовці нового КК України створити розділ «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх», присвячений відповідальності за злочини проти сім'ї та неповнолітніх, для підвищення рівня захисту моральності неповнолітніх?» більшість респондентів (54 %) відповіли, що такий розділ потрібен, що свідчить про актуальність цього питання на даному етапі державотворення.

Формулювання «проти сім'ї та неповнолітніх» (Грузія, Киргизстан, РФ) є більш вдалим, відповідає вітчизняним реаліям, не внесе суперечностей в базове законодавство та може бути рецесійоване в майбутньому.

Проте оскільки розділ КК «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх» міститиме відповідальність не тільки за злочини проти моральності неповнолітніх, але і за інші посягання проти сім'ї та неповнолітніх, введення такого розділу можливе після проведення низки досліджень з питань злочинів проти сім'ї, а не лише на базі даного дослідження.

¹ Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21.03.1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 21. – С. 252.

² Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 21. – С. 135.

Щодо співвідношення злочинів проти моральності неповнолітніх і злочинів проти сім'ї та неповнолітніх, то варто вказати, що злочини проти сім'ї та неповнолітніх будуть ближчими за об'єктом до злочинів проти моральності неповнолітніх, ніж злочини проти моральності (як сьогодні). Проте, враховуючи багатооб'єктність злочинів проти моральності неповнолітніх, повне включення всіх злочинів проти моральності неповнолітніх до «злочинів проти сім'ї та неповнолітніх» недоцільне.

В той же час, на думку автора, при підготовці нового КК необхідно передбачити розділ «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх» для підвищення рівня захисту цих осіб, а також для підвищення рівня законодавчої техніки КК України.

Переходячи від родового до безпосереднього об'єкта конкретних злочинів проти моральності неповнолітніх, слід акцентувати увагу на деяких моментах. Злочини проти моральності неповнолітніх за своєю суттю є багатооб'єктними, визначальною рисою яких є потерпілий.

Для пояснення даної тези звернемося до основних положень про об'єкт злочину. В даному разі доцільно вказати, що для злочинів проти моральності неповнолітніх має значення спільний груповий об'єкт, яким виступає моральність неповнолітніх, а також спільність потерпілого, яким є неповнолітній (у широкому розумінні – тобто від 0 до 18 років, включаючи і малолітнього).

Говорячи про спільний груповий об'єкт, можна констатувати, що безпосередні об'єкти злочинів проти моральності неповнолітніх співвідносяться з груповим як частина і ціле. При цьому груповий об'єкт даної групи злочинів може знаходити своє відображення як у вигляді основного безпосереднього об'єкта, так і у вигляді додаткового безпосереднього обов'язкового об'єкта.

Саме такий підхід (що включає спільність об'єкта, характеру шкоди та потерпілого) дозволить максимально захистити потерпілих.

Потерпілий – це ознака, що характеризує об’єкт злочину (основний чи додатковий). Потерпілий від злочину – це соціальний суб’єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або суспільство в цілому), благу, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої¹.

Тому їх можна умовно поділити на дві групи – злочини, які мають основним об’єктом посягання на моральність неповнолітніх (передбачені ст. 150, ст. 150-1, ст. 304 КК України) та злочини, які мають посягання на моральність неповнолітніх додатковим об’єктом (передбачені ч. 2 ст. 181, ч. 2 ст. 299, ч. 2, 3 ст. 300, ч. 2, 3, 4, 5 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3, 4 ст. 303 КК України), оскільки передбачені останніми посягання є особливо небезпечними саме для неповнолітніх.

Також доцільно підкреслити, що, хоча за українською доктриною, предмет злочину належить до об’єкта злочину, проте низка зарубіжних законодавців підходять до питання по-іншому. Тому для досягнення цілей даного дослідження, вважаємо за можливе застосувати авторський підхід, за яким теоретичні положення про предмет злочину будуть проаналізовані в рамках положень про об’єкт злочину. Разом з тим, порівняльний аспект дослідження предмета злочину буде аналізовано в рамках об’єктивної сторони.

Об’єкт злочину «експлуатація дітей» за законодавством України (ст. 150 КК України) та зарубіжних країн.

Ця стаття віднесена до розділу «Злочини проти волі, честі і гідності особи» Це вказує на те, що злочин посягає на один з цих об’єктів. Щодо зарубіжного досвіду, то слушно зазначити, що тут погляди кардинально відрізняються від України. Наприклад, КК РФ та Швеції вбачають об’єктом подібного злочину свободу людини від використання її праці як рабської, а КК Німеччини та Грузії бачать у цьому порушення трудових прав. Але, оскільки ч. 1 ст. 150 КК України не передбачає примусу та не вказує на шкоду, що

¹ Паньчук О. В. Кримінологічна характеристика експлуатації дітей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Паньчук. – Л., 2008. – С. 6.

заподіюється дитині – це вказує на можливу потребу декриміналізації цієї статті. Що ж до кваліфікованих видів злочину, передбаченого ст. 150 КК України, при визначенні його об'єкта, також варто використати зарубіжний досвід і вважати, що об'єктом даного злочину є суспільні відносини, що забезпечують моральні підвалини суспільства, особисту свободу, вільний розвиток, фізичне і психічне здоров'я та дотримання трудових прав дитини.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 150 КК України, на думку С. Д. Шапченка, є свобода дитини від такої форми її експлуатації як використання праці дитини для отримання прибутку¹.

В. І. Борисов та В. А. Козак вважають, що об'єктом даного злочину є суспільні відносини, що забезпечують особисту волю дитини, її фізичне і психічне здоров'я. Потерпілою особою є дитина, яка не досягла віку, з якого законодавством про працю дозволяється працевлаштування. Умови залучення неповнолітніх до праці викладені у ст. 188 КЗпП України².

М. І. Хавронюк підкреслює, що воля, честь, гідність, фізичне і психічне здоров'я дитини є безпосереднім об'єктом цього злочину: «Обов'язковою ознакою складу злочину є потерпілий. Ним може бути тільки дитина, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування»³.

О. В. Паньчук вказує, що експлуатація дітей не тільки спричиняє суттєву шкоду розвитку дітей, а й посягає на моральні підвалини суспільства, його майбутнє⁴.

Таким чином, вчені сходяться на тому, що цей злочин ставить під загрозу волю (свободу) дитини. Але враховуючи, що спричинення шкоди волі дитини є характерним для багатьох злочинів, а об'єкт злочину є індивідуальним,

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. і доповн. / Відповід. ред. С. С. Яценко. – К. : АСК, 2005. – С. 284. – (Нормативні документи та коментарі).

² Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – С. 117.

³ Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. доктора юрид. наук : 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. – К., 2007. – С. 360.

⁴ Паньчук О. В. Кримінологічна характеристика експлуатації дітей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Паньчук. – Л., 2008. – С. 1.

вважаємо за доцільне конкретизувати цю позицію як «свободу дитини від незаконної експлуатації її праці».

Проте лише О. В. Паньчук акцентує увагу на тому, що цей злочин спричиняє шкоду розвитку дітей. Та при цьому вважаємо, що в даному разі доцільно більш конкретно розкрити поняття «розвиток» та розуміти його як нормальний фізичний, психічний, моральний розвиток. Також слід звернути увагу, що спричинення шкоди розвитку дітей до певної міри є характерним для всіх злочинів проти моральності неповнолітніх.

Тому, зводячи воєдино наведені позиції, об'єктом цього злочину можна вважати суспільні відносини, які забезпечують нормальний фізичний, психічний, моральний розвиток дитини, її свободу, вільний розвиток та здоров'я та свободу її від незаконної експлуатації її праці.

Об'єкт злочину «використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом» за законодавством України (ст. 150-1 КК України) та зарубіжних країн.

Ця стаття віднесена до розділу «Злочини проти волі, честі і гідності особи» і вказує на те, що в даному злочині законодавець вбачає можливість посягання на один з цих об'єктів. Зарубіжні законодавці при виділенні об'єкта поміщають подібні посягання до розділу, присвяченого злочинам проти сім'ї та неповнолітніх (РФ, Грузія, Киргизстан); розділу, присвяченого злочинам проти укладу сімейних відносин й інтересів неповнолітнього (Білорусь); КК Франції такі посягання згрупував в окремий розділ «Про поставлення під загрозу неповнолітніх»; КК Молдови, Нідерландів, Сан-Марино відносить організацію жебрацтва до злочинів проти громадської безпеки і громадського порядку.

М. І. Хавронюк висловлює таку думку щодо об'єкта злочину, передбаченого ст. 150-1 КК України: основний безпосередній об'єкт злочину – воля, честь і гідність дитини. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути фізичне і психічне здоров'я дитини. Останнє означає, що у разі, коли дії винного завдали шкоди (певного ступеня) здоров'ю дитини, такі дії можуть охоплюватись відповідною частиною статті 150-1 КК і додаткової

кваліфікації за статтями розділу II Особливої частини КК не потребують. Обов'язковою ознакою складу злочину є потерпілий. Ним може бути тільки малолітня дитина, тобто дитина, яка не досягла 14-річного віку. При цьому кваліфікуючою ознакою (ч. 2 ст. 150-1 КК) є скоєння злочину щодо чужої малолітньої дитини. Предмет злочину, тобто у даному випадку те, з приводу чого вчиняється злочин, становлять гроші, речі, інші матеріальні цінності¹.

На думку В. Т. Варфоломєєвої, основний об'єкт даного злочину включає такі компоненти як потерпілий від злочину та соціальні зв'язки. Потерпілою від даного злочину може бути малолітня дитина, тобто особа, яка через малолітній вік не може повністю реалізувати своє волевиявлення. При цьому в ч. 1 ст. 150-1 КК України йдеться про рідну або прирівняну до неї дитину, а потерпілою від злочину, передбаченого ч. 2 ст. 150-1 КК України, може бути і чужа дитина. Особливістю соціальних зв'язків як компонента об'єкта цих злочинів є те, що такими виступає уклад суспільних відносин, відповідно до якого не допускається використання дітей для діяльності, що може шкідливо вплинути на її фізичний, психічний та моральний розвиток. Додатковим об'єктом є здоров'я дитини².

Слід зазначити, що такий об'єкт фактично є тотожним об'єкту злочину, передбаченого ст. 304 КК України – умови належного розвитку і виховання неповнолітніх³.

В. І. Борисов та В. А. Козак вказують, що основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують право кожної людини на свободу, повагу її честі та гідності. Додатковим безпосереднім об'єктом може, зокрема, виступати здоров'я малолітньої особи (частини 2 і 3 ст. 150-1 КК)⁴.

¹ Хавронюк М. І. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (коментар нового закону) / М. І. Хавронюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – № 49. – С. 244

² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Алерта, КНТ, Центр учбової літератури, 2009. – Т. 1. – С. 338.

³ Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Доляновська. – К., 2008. – С. 89.

⁴ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-тє вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – С. 119.

Отже, як і в попередньому випадку, об'єктом злочину є нормальний моральний, фізичний та психічний розвиток дитини, але поряд з цим, учені не звертають увагу на те, що страждає в даному разі (прямо чи опосередковано) і нормальний уклад сімейних відносин. І недостатньо уваги приділено саме відмежуванню об'єкта даного злочину від суміжних.

Таким чином, об'єктом цього злочину можна вважати суспільні відносини, які забезпечують нормальний моральний, фізичний та психічний розвиток дитини, нормальний уклад сімейних відносин, збереження громадського порядку та свободу дитини від використання її для жебрацтва.

Об'єкт злочину «посягання на здоров'я людей під приводом проповідання релігійних віровчень та виконання релігійних обрядів» за законодавством України (ст. 181 КК України) та зарубіжних країн.

Ця стаття віднесена до розділу «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина», що вказує на те, що в даному злочині законодавець вбачає можливість посягання на один із цих об'єктів. Розглянемо погляди зарубіжних законодавців на це питання.

КК РФ та КК Грузії відносять даний злочин до злочинів проти здоров'я населення і суспільної моральності. КК Киргизстану і Білорусі – до злочинів проти конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Для того, щоб визначити об'єкт злочину, передбаченого ч. 2 ст. 181 КК України, варто розпочати з об'єкта злочину, передбаченого ч. 1 ст. 181 КК України. На думку А.В. Тарасенко, основним безпосереднім об'єктом злочину є релігійна діяльність особи щодо двох проявів свободи віросповідання: проповідання віровчень і здійснення релігійних обрядів. Додатковим обов'язковим об'єктом є здоров'я чи життя особи або суспільна моральність, додатковим факультативним об'єктом може бути також діяльність релігійної організації¹.

¹ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-ге вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – С. 194.

П. П. Андрушко вважає, що об'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 181 КК України, є встановлений порядок проповідання релігійних віровчень та виконання (відправлення) релігійних обрядів. Додатковим безпосереднім об'єктом злочину є здоров'я людей, статевая свобода чи статевая недоторканість, а також нормальний розвиток неповнолітніх¹.

На думку М. І. Хавронюка та Семенюка О. О., об'єктом злочину, передбаченого ст. 181 КК України, є встановлений порядок проповідання релігійних віровчень та відправлення релігійних обрядів, який забезпечує здоров'я громадян, статева свободу, статева недоторканість та моральність².

Вважаємо на підставі аналізу наведених вище думок науковців, то новаторською можна вважати позицію А. В. Тарасенко, котра відображає свободу віросповідання як найширшу категорію, яка захищає релігійно-моральний розвиток дитини та найбільш повно відображає положення Конституції України.

Таким чином, об'єктом цього злочину можна вважати суспільні відносини, які забезпечують нормальний моральний, фізичний та психічний розвиток дитини та конституційно закріплену свободу її віросповідання.

Об'єкт злочину «жорстоке поводження з тваринами» за законодавством України (ст. 299 КК України) та зарубіжних країн.

Український законодавець цей злочин відніс до злочинів проти громадського порядку та моральності. Зарубіжні законодавці низки країн – Бельгії, Нідерландів – відносять дії, які можна вважати жорстоким поводженням з тваринами, до злочинів проти власності. В окремих зарубіжних країнах – наприклад Швеції, цей злочин віднесено до злочинів проти громадського порядку. Водночас в Австрії жорстоке поводження з тваринами

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, С. В. Фесенка. – 3-те вид., перероб. та доп. – К. : Алерта, КНТ, Центр учбової літератури, 2009. – Т. 1. – С. 544.

² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 464.; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; За заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея ; НАВС. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – С. 409.

виділене в окремий розділ. Слід відмітити, що деякі країни також відносять жорстоке поводження з тваринами до злочинів проти здоров'я населення та суспільної моральності – наприклад Киргизстан, Казахстан, РФ, Литва, Латвія, Грузія та ін.

На думку І. А. Головка, злочин, передбачений ст. 299 КК України, є багатооб'єктним. Основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що складаються у сфері охорони моральності по відношенню до тваринного світу; додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом – суспільні відносини в галузі охорони, відтворення і використання тваринного світу, додатковим факультативним безпосереднім об'єктом – відносини власності; суспільні відносини у сфері нормального розвитку та виховання малолітніх¹.

В. А. Ломако підкреслює, що об'єктом злочину, передбаченого ст. 299 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують загальноприйняті принципи моральності у сфері поводження з тваринами. Жорстоке поводження з тваринами, знущання над ними або інше жорстоке поводження з ними суперечать сформованим у суспільстві підвалинам морального (гуманного) ставлення до тварин².

П. С. Матишевський вказує, що норма, передбачена ч. 2 ст. 299 КК України «...спрямована на захист духовного здоров'я таких осіб від згубного впливу фактів жорстокого поводження з тваринами у їх присутності. Винний усвідомлює, що таке поводження з твариною сприймається малолітнім, і чинить злочинні дії з урахуванням цієї обставини»³.

На думку В. О. Навроцького, об'єктом злочину, передбаченого ст. 299 КК України, є моральні засади суспільства у сфері ставлення до тварин. Небезпека цього злочину полягає у тому, що жорстокість, виявлена до тварин, стає нормою поведінки, поширюється і на взаємини з людьми, відіграє негативну роль у

¹ Головка І. А. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Головка Ірина Анатоліївна. – К., 2009. – С. 82.

² Кримінальне право України : Особлива частина / [М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, В. В. Сташис та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – С. 304.

³ Матишевський П. С. Кримінальне право України : Загальна частина / П. С. Матишевський. – К. : АСК, 2001. – С. 619.

вихованні молоді. Науковець не приділяє окремої уваги об'єкту злочину, передбаченому ч. 2 ст. 299 КК України¹.

Вважаємо, що саме позиція П. С. Матишевського найбільш повно відображає специфіку об'єкта злочину, передбаченого ч. 2 ст. 299 КК України – право дітей на захист духовного здоров'я від згубного впливу фактів жорстокого поводження з тваринами у їх присутності. Решта ж вчених, справедливо наголошуючи на небезпеці негуманного ставлення до тварин, не відображає повною мірою специфіку злочину, передбаченого ч. 2 ст. 299 КК України.

На підставі викладеного, вважаємо, що об'єктом цього злочину можна вважати суспільні відносини, які забезпечують захист суспільної моральності та нормальний моральний, фізичний та психічний розвиток дитини та свободу її від спостереження фактів жорстокого поводження з тваринами у її присутності.

Щодо предмета даного злочину, то тут варто погодитись з науковою позицією, що предметом даного злочину є хребетні тварини². Варто також вказати на біологічну складову ознаки хребетності тварин та пов'язані з цим особливості. Згідно біологічної класифікації, хребетні тварини відносяться до царства тварини, підцарства багатоклітинні (metazoa), типу хордові (chordata), підтипу хребетні, або черепні (vertebrata, craniata). Тому група хребетних часто розглядається як вищі хордові. У порівнянні з нижчими хордовими – ланцетниками, та покривниками, вони характеризуються значно вищим рівнем організації, що наочно виражено як в їх будові, так і у фізіологічних характеристиках. У нервовій системі хребетних розрізняють головний і спинний мозок і нерви, що відходять від них. Головний мозок складається з п'яти відділів: переднього, середнього, довгастого, проміжного мозку і мозочка. Хребетні мають довершені органи зору, органи слуху, смаку, нюху і дотику. Тому саме хребетним можливо нанести страждання – адже страждання

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 842.

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.]; За заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея ; НАВС. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – С. 678.

пов'язані з болем та мученням, які є функціями нервової системи (адже відчуття болю є функцією саме нервової системи). Дані філогенезу свідчать, що диференціація почуття болю по мірі еволюції тварин від низьких форм до вищих зростає. Так, у кишковопорожнинних та комах больова чутливість відсутня, у амфібій, рептилій, птахів виражена слабкіше, ніж у ссавців, особливо в людини. Оскільки тварини, які не відносяться до хребетних (коралові поліпи, медузи, кільчасті черви, молюски, ракоподібні, комахи, павукоподібні ін.) через низький розвиток нервової системи фактично не здатні відчувати біль, про жорстоке поводження з ними як таке говорити важко. Також суспільна мораль не вважає аморальним ні приготування ракоподібних (наприклад, креветок) в окропі, або знищення комах (особливо шкідливих).

Тому таку ознаку як хребетність, зважаючи на вищевикладене та зарубіжний досвід, можна виключити як зайву, оскільки вона презюмується при формулюванні складу даного злочину.

Об'єкт злочину «ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію» за законодавством України (ст. 300 КК України) та зарубіжних країн.

Український законодавець цей злочин відніс до злочинів проти громадського порядку та моральності. Законодавці більшості зарубіжних країн окремо не вказують на особливий захист моральності неповнолітніх від поширення ідей жорстокості та насильства; розповсюджений досвід в межах однієї статті здійснювати охорону моральності населення і від поширення порнографії, і від поширення творів чи повідомлень, які проповідують насильство; більшість зарубіжних кодексів містять більш просту диспозицію вказаних статей, що сприяє правозастосуванню; окремі вказівки на виступи, повідомлення та інші публічні промови в кримінальних законодавствах зарубіжних країн, зокрема КК Франції та Німеччини є слушними, оскільки публічні заклики, що не мають характеру творів або предметів, також несуть в собі небезпеку поширення вказаних деструктивних ідей. Зарубіжні законодавці

(наприклад, Казахстан, Литва, Грузія, Сан-Марино, Німеччина, Швеція), здебільшого відносять цей злочин до злочинів проти громадського порядку та моральності. Особливий розділ – сьомий в книзі другій розділу 2 «Про поставлення під загрозу неповнолітніх», який має відповідні статті, закріплено лише у Франції.

На думку О. П. Рябчинської, родовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 300 КК України, виступає громадська моральність. Безпосереднім об'єктом виступають моральні засади суспільства в частині розповсюдження інформації, спрямованої на забезпечення поваги гідності особи згідно з загальнолюдськими цінностями¹. Значне місце дослідниця відводить розгляду поняття предмета злочину – твору, що пропагує культ насильства і жорстокості². У ч. 2 ст. 300 КК України під предметом злочину виділяють кіно- та відеопродукцію. Детальне визначення даної продукції подано в ст. 3 Закону України «Про кінематографію». Необхідно також зазначити, що відповідно до ст. 40 Закону України «Про кінематографію» оператори та провайдери телекомунікацій не несуть відповідальності за зміст інформації, що передається їхніми мережами.

В. О. Навроцький вважає, що об'єктом злочину, передбаченого ст. 300 КК України, є моральні засади суспільства в частині розповсюдження інформації про прийнятні способи поведінки людей, засоби вирішення конфліктів. Інтересам суспільства відповідає обмеження в поширенні чи навіть повна відсутність творів, у яких вихваляється, видається за норму поведінки застосування грубої фізичної сили, розправа над потерпілим, катування і навіть заподіяння смерті. Такі твори деформують психіку людей, особливо молоді, сприяють зростанню злочинності³.

На думку В. Т. Дзюби, соціальною цінністю (об'єктом злочину), передбаченою ст. 300 КК України, є моральні засади громадянського суспільства щодо формування та розповсюдження інформації, спрямованої на

¹ Рябчинська О. П. Боротьба з розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ жорстокості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. П. Рябчинська. – К., 2002. – С. 10.

² Там само. – С. 10.

³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 844

забезпечення поваги до честі і гідності особи як складової загальнолюдських цінностей¹.

Дані визначення потребують певного доповнення відповідно до специфіки злочинів, передбачених ч. 2-3 ст. 300 КК України (щодо ознаки віку потерпілого). Тому вважаємо за доцільне виділити в даному разі як ознаку об'єкта свободу дитини від творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію.

Таким чином, об'єктом цього злочину можна вважати суспільні відносини, які забезпечують нормальний моральний, фізичний та психічний розвиток дитини та свободу її від творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію.

Щодо предмета даного злочину, то, як погоджуються науковці, ним є твори, що пропагують культ насильства та жорстокості.

Твір, який пропагує культ насильства та жорстокості, характеризується фізичною та інформаційною ознаками. Фізична ознака полягає в тому, що ці твори – це певні речі матеріального світу. У Законі України «Про авторське право та суміжні права» дано перелік творів, які є об'єктами авторського права². Інформаційна ознака творів, які пропагують культ насильства та жорстокості, полягає в тому, що вони вихваляють застосування грубої фізичної сили як засобу вирішення конфліктів між людьми; сповідують жорстокість та насильство як необхідні умови життєдіяльності суспільства; смакують подробиці вбивств, містять натуралістичні та детальні зображення й описи знущань, тортур, кривавих розправ, жахів, вампіризму, садизму; розкривають технологію насильства та вбивств; механізми виготовлення й використання пристосувань для катувань тощо³.

Однак нині у зв'язку із змінами в законодавстві до інформаційної ознаки таких творів потрібно також віднести не тільки пропаганду в їх змісті культу

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – К. : Дакор, 2008. – С.1017.

² Закон України «Про авторське право та суміжні права» від 23.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 13. – С. 64.

³ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 110-112. – (Практика та право).

насильства і жорстокості, а й пропаганду расової, національної чи релігійної нетерпимості та дискримінації.

Згідно з довідкою літературою, раса – велика група людей, що об'єднані спільним походженням і мають спільні спадкові ознаки: будову тіла, форму голови, колір шкіри, очей та ін.¹ Національний: 1) який стосується, належить, властивий нації; 2) який стосується держави та її народу (зокрема, багатонаціонального), належить їм; 3) який має загальнодержавний статус та значення². Релігія: 1) форма суспільної свідомості, що ґрунтується на вірі в Бога, у надприродні сили; 2) те чи інше віросповідання³. Не терпіти – ненавидіти, не зносити, відчувати неприязнь до когось або чогось⁴. Дискримінація – обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за расовою або національною належністю, політичними та релігійними переконаннями, статтю тощо⁵.

Відповідно, зводячи воедино наведені вище позиції, до вказаного переліку предметів даного злочину слід додати твори, які пропагують неприязнь до певної групи громадян чи обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за ознакою належності людей до тієї чи іншої раси на основі спільних спадкових ознак, належності до певної держави або народу чи того чи іншого віросповідання, або залежно від віри в Бога (Богів, надприродні сили).

Більш детальний перелік забороненої до розповсюдження продукції наведений у Законі України «Про захист суспільної моралі»⁶.

Разом з тим, варто зауважити, що даний злочин також має своїм об'єктом і моральність неповнолітніх, що багато в чому становить його основу. Тому віднесення його саме до злочинів проти моральності неповнолітніх, оскільки він наносить шкоду моральності у сфері розвитку неповнолітніх⁷.

¹ Тлумачний словник сучасної української мови: загальноживана лексика [за заг. ред. проф. В. С. Калашника]. – Х. : ФОРУМ Співак Т. К., 2009. – С. 741.

² Там само. – С. 571.

³ Там само. – С. 746.

⁴ Там само. – С. 587.

⁵ Там само. – С. 226.

⁶ Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 14. – С. 192.

⁷ Семчук Н. О. Класифікація злочинів проти моральності неповнолітніх / Н. О. Семчук // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія «Юридичний вісник «Повітряне та космічне право». – 2010. – № 1. – С. 36.

Як свідчить проведене опитування, відповідаючи на питання: «Чи вважаєте Ви, що необхідно доповнити КК України нормою, яка каратиме за публічні заклики до жорстокості та насильства для запобігання поширенню деструктивних ідей серед неповнолітніх?», більшість респондентів (75 %) відповіли ствердно. Тобто можна говорити про необхідність і соціальну обумовленість таких змін. Можливо, в КК України теж варто було б доповнити нормою про публічні заклики до жорстокості та насильства.

Об'єкт злочину «ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів» за законодавством України (ст. 301 КК України) та зарубіжних країн.

Український законодавець цей злочин відніс до злочинів проти громадського порядку та моральності. Зарубіжні законодавці (наприклад, Казахстан, Литва, РФ, Білорусь, Грузія, Сан-Марино, Німеччина, Швеція, Австрія, Ізраїль, Туреччина), здебільшого відносять цей злочин до злочинів проти громадського порядку та моральності. Особливий розділ – сьомий в книзі другій розділу 2 «Про поставлення під загрозу неповнолітніх», який має відповідні статті, закріплено лише у Франції. Законодавець Іспанії відносить такі посягання до злочинів проти статевої свободи.

Родовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 301 КК України є моральність у сфері статевого стосунку¹. Основним безпосереднім об'єктом цього складу злочину він вважає моральні засади суспільства в сфері розповсюдження інформації про сексуальні стосунки між людьми. Суспільна небезпечність вказаного злочину полягає в публічності розповсюдження порнографічних предметів. Додатковим безпосереднім об'єктом злочину є нормальний психічний, фізичний і моральний розвиток неповнолітніх².

О. П. Рябчинська зазначає, що родовим об'єктом складу злочину, передбаченого ст. 301 КК України, є громадська моральність, під якою слід розуміти систему соціальних норм (принципи, погляди, уявлення), що

¹ Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія / В. В. Кузнецов. – К. : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2012. – С. 770.

² Там само. – С. 120.

виникають як безпосереднє відображення умов суспільного життя у свідомості людей у вигляді певних категорій, що регулюють міжособистісне спілкування та поведінку людей з метою забезпечення єдності особистих та колективних інтересів¹. Безпосереднім же об'єктом цього складу злочину є моральні засади суспільства в сфері розповсюдження інформації про статеві стосунки між людьми. Дослідниця вважає, що суспільна небезпечність вказаного злочину полягає в публічності та неконтрольованості розповсюдження порнографічних предметів. Під впливом розповсюдження порнографічних предметів створюється викривлене уявлення про інтимні стосунки між статями, що особливо негативно позначається на свідомості неповнолітніх².

На думку О. В. Безчастної, у ст. 301 КК України видовим об'єктом виготовлення і обороту предметів чи матеріалів з порнографічними зображеннями неповнолітніх визнаються взаємопов'язані суспільні відносини та інтереси, що забезпечують охорону здоров'я населення та громадської моральності. Безпосереднім об'єктом поширення порнографічних матеріалів або предметів є пануюча в суспільстві моральність в галузі сексуальних стосунків, під якою розуміють визнані в суспільстві уявлення про гідне і негідне, пристойне і непристойне по відношенню до статевого, інтимного життя людей. Додатковим об'єктом виступає нормальний фізичний і моральний розвиток неповнолітніх³.

Саме позицію О. В. Безчастної можна взяти за основу як таку, що відображає основні особливості злочину, передбаченого ч. 2-5 ст. 301 КК України (щодо ознаки віку потерпілого).

Таким чином, об'єктом цього злочину можна вважати суспільні відносини, які забезпечують нормальний моральний, фізичний та психічний

¹ Рябчинська О. П. Боротьба з розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ жорстокості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. П. Рябчинська. – К., 2002. – С. 8.

² Там само. – С. 8.

³ Бесчастнова О. В. К вопросу об объекте изготовления и оборота материалов или предметов с порнографическими изображениями несовершеннолетних / О. В. Бесчастнова // Научно-информационный межвузовский журнал «Аспирантский вестник Поволжья». – 2007. – № 3. – С. 38.

розвиток дитини та свободу її від творів, що зображають непристойне по відношенню до статевого, інтимного життя людей.

Предметом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 301 КК України, як погоджуються всі науковці, є твори, зображення чи інші предмети порнографічного характеру. На думку А. А. Небитова, предмет злочину, передбаченого ст. 301 КК України, потребує уніфікації на узагальнююче поняття «порнографічні предмети»¹.

Предметом ч. 2 ст. 301 КК України є кіно- та відеопродукція та комп'ютерні програми порнографічного характеру. Предметом злочину, передбаченого ч. 4 ст. 301 КК України, є твори, зображення або інші предмети порнографічного характеру, що містять дитячу порнографію. Згідно з п. «с» ст. 2 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, дитяча порнографія означає будь-яке зображення будь-якими засобами дитини, що здійснює реальні чи змодельовані відверто сексуальні дії, або будь-яке зображення статевих органів дитини, переважно, в сексуальних цілях. На даний час визначення порнографії подано в ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі»².

На думку В. О. Навроцького, порнографічними предметами є предмети, які: а) становлять матеріальний предмет; б) змістом яких є детальне зображення анатомічних чи фізіологічних деталей сексуальних дій чи які містять інформацію порнографічного характеру; в) призначені для збудження статевої пристрасті інших осіб, їх статевої агресії; г) не мають іншого призначення; г) іншими особами сприймаються саме як порнографічні і збуджують статеву пристрасть³.

Згідно з думкою С. С. Яценка, стосовно кіно- та відеопродукції можна використати аналіз попередньої (300 КК України) статті з цього питання. Комп'ютерні програми порнографічного характеру – програми такого характеру

¹ Небитов А. А. Сексуальна експлуатація в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз : монографія / А. А. Небитов. – К. : Освіта України. 2016. – С. 141.

² Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 14. – С. 192.

³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 846.

для їх використання в комп'ютерах (електронних обчислювальних машинах). Визначення комп'ютерної програми подано в ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права»¹.

Щодо предмета даного злочину, то варто вказати на деякі цікаві зарубіжні приклади з цього питання. Відповідно до ч. 1 ст. 207а КК Австрії² в тексті статті напряму не визначено, що є порнографічними предметами, а йде конкретизація даних предметів.

Як зазначає А. В. Савченко, у справі «Міллер проти Каліфорнії» (1973 р.) Верховний суд США встановив три критерії, коли зображення відтворює непристойну поведінку: 1) якщо особі середнього віку видається, що загалом твір (предмет, праця тощо) викликає хтиву зацікавленість, яка не відповідає суспільним поглядам і переконанням; 2) якщо в творі сексуальна поведінка зображується чи описується явно огидним (відразливим) способом, який не узгоджується із суспільними стандартами; 3) якщо твір загалом не має вагомої літературної, мистецької, політичної чи наукової цінності³. Для визначення, чи є матеріал порнографічним, застосовуються переважно нормативні критерії, при чому думка експерта має другорядне значення.

КК Франції в ст. 227-23 передбачає, що караною є фіксація, запис або передача зображення або знімку неповнолітньої особи з метою його розповсюдження, якщо таке зображення або такий знімок мають порнографічний характер⁴. Міститься пояснювальна норма щодо того, що «положення цієї статті також застосовуються до порнографічних зображень будь-якої особи, чи фізична статура відповідає фізичній статури неповнолітнього, за винятком випадків, коли встановлено, що це особа досягла вісімнадцяти років до моменту фіксації або запису свого зображення».

¹ Закон України «Про авторське право та суміжні права» від 23.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 13. – С. 64.

² Уголовный кодекс Австрии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 253. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Савченко А. В. Кримінальне право України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне кримінально-правове дослідження : монографія / А. В. Савченко. – К. : КНТ, 2007. – С. 20–21.

⁴ Уголовный кодекс Франции. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 273. – (Законодательство зарубежных стран).

Також для захисту моральності у Франції запроваджено ст. 227-24, що передбачає відповідальність за поширення повідомлень як порнографічного, так і насильницького характеру.

Окремої уваги заслуговує такий специфічний предмет злочину як дитяча порнографія. Тобто, для злочинів проти моральності неповнолітніх щодо кримінально-правового ставлення в винуватців найбільш неоднозначними аспектами є: визначення віку потерпілого та визначення факту того, що товар є порнографічним. У даному разі як орієнтир можуть виступити критерії віднесення друкованої, аудіовізуальної, електронної та іншої продукції, а також переданих та отриманих по комунікаційних лініях повідомлень та матеріалів до продукції порнографічного характеру, які раніше були визначені Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі, які мають загальну та особливу частину. Відповідно до критеріїв, до порнографії відносять твори, які містять такі ознаки: 1) натуралістична, самоцільна демонстрація статевих органів, природного та протиприродного статевих акту; 2) демонстрація деталізації та смакування акту статевих насильства, в яких присутня візуальна взаємодія геніталій, демонстрація статевих органів, глумління над статевими органами; 3) зображення (демонстрація) сексуальних девіацій; 4) зображення, демонстрація, або опис процесу розбещення дітей; 5) створення порнографії за участю дітей (дитячої порнографії): використання дітей, або образу дітей у створенні будь-якої продукції сексуального або еротичного характеру; зображення (демонстрація) напівоголених, оголених дітей (або таких осіб, що типізовані як діти) в еротичному контексті; самоцільна демонстрація (або часткова демонстрація) статевих органів дітьми (або таких осіб, що типізовані як діти); зображення (демонстрація) будь-яких сексуальних дій з дітьми (або таких осіб, що типізовані як діти) або імітації таких дій; зображення (демонстрація) будь-яких сексуальних дій за участю дітей (або таких осіб, що типізовані як діти) або імітації таких дій; зображення (демонстрація) будь-яких сексуальних дій дітей з продукцією сексуального характеру та іншими предметам, які використовуються з метою сексуального

збудження або для сексуального задоволення; б) персонажі діють як знеособлені представники статі, не мають характеру й особистості, які замінені статевим темпераментом, зведені до зовнішності та/або грубо типізовані; 7) відсутність художньої цінності, та/або наукової, та/або учбової цілі створення матеріалів. Ці два аспекти одночасно присутні при вчиненні злочину, передбаченого ч. 4 ст. 301 КК України, а саме — при вчиненні злочинних дій з предметами, які містять дитячу порнографію.

Визначення порнографії подане в ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі». Згідно з ним, порнографія – вульгарно-натуралістична, цинічна, непристойна фіксація статевих актів, спеціальна, самоцільна демонстрація геніталій, антиетичних сцен статевого акту, сексуальних збочень, зарисовок з натури, які не відповідають моральним критеріям, ображають честь і гідність людини, спонукаючи негідні інстинкти. Дитяча порнографія – зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, задіяної у реальній або змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях. Згідно ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі», предметом даного злочину не є продукція еротичного характеру¹. Також предметом цього злочину, згідно ст. 4 вищевказаного закону, не є твори, що мають інше призначення – наукове, мистецьке та інше. Для вирішення питання, чи є твір порнографічним, в Україні обов'язково потрібно призначати та провести мистецтвознавчу експертизу. Питання розмежування еротики та грубого натуралізму також ставиться перед експертом.

Натомість у США діє протилежний підхід. Згідно з наведеним вище, у модельному КК США є визначення, що матеріал є порнографічним, якщо його вплив, взятий в цілому, переважно полягає в спонуканні хтивого потягу, тобто ганебного чи нездорового потягу до оголеного тіла, сексу або ерекції, і якщо, крім того, він значно виходить за звичайні межі відвертості в описі або

¹ Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 14. – С. 192.

зображенні такого роду речей. Переважно оцінюється вплив на звичайних повнолітніх осіб, якщо за характером матеріалу або за обставинами його поширення не можна дійти висновку, що він призначається для неповнолітніх або для будь-якої іншої особливо сприйнятливої аудиторії. Непроявлені фотографії, матриці, друковані форми тощо визнаються порнографічними, хоча для того, щоб зробити порнографію явною або поширити її, може знадобитися обробка або вчинення інших дій¹.

Тому для того щоб встановити, чи дійсно є твір порнографічним, необхідно гармонійно поєднати роль експертизи та внутрішнє переконання суду. Оскільки на даному етапі роль експертизи є домінуючою, то на даний час потрібно розширити повноваження судді з цього питання, щоб не підмінити правосуддя експертологією.

Ще одним із проблемних питань в цьому контексті є те, що при визначенні, чи є предмет дитячою порнографією, на сучасному етапі розвитку інформаційних технологій вкрай важко. Адже безпосередньо зняту в творі особу часто неможливо знайти особисто – вона часто знаходиться на іншому континенті. Тому заслуговує уваги введення спеціальної презумпції для визначення, чи є порнографія дитячою (приміром, Франція).

Примітка до ст. 227-23 КК Франції вказує на те, які предмети можна вважати порнографічними зображеннями неповнолітнього². Основою для даного визначення є фізична статура особи, яка зображена. Для кваліфікації дій як злочинних, ця статура має відповідати фізичній статури неповнолітнього. Однак дані положення є лише презумпцією, яка може бути спростована в процесі розгляду справи. Положення має як ряд переваг, так і недоліки. Серед переваг вказаного підходу є практична зручність в процесі доказування, оскільки часто слідство в сучасному суспільстві з безліччю шляхів отримання інформації та багатьма мільярдами жителів не може встановити особу тих, хто зображений в порнографічному творі. Це іноді

¹ Савченко А. В. Кримінальне право України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне кримінально-правове дослідження : монографія / А. В. Савченко. – К. : КНТ, 2007. – 596 с.

² Уголовный кодекс Франции. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 273. – (Законодательство зарубежных стран).

призводить до укладень під час слідства, оскільки встановлення точного або приблизного віку зображених в порнографічному творі осіб може викликати ускладнення. Серед недоліків даного підходу можна зазначити те, що при існуванні даної презумпції слідчий не зацікавлений у встановленні дійсного віку і особи зображених осіб. Це не сприяє пошуку та захисту інтересів неповнолітніх потерпілих, зображених у порнографічних творах. Крім того, завдяки акселерації, багато неповнолітніх виглядають як дорослі особи, що в даному випадку може бути використано винним для уникнення передбаченої законом відповідальності. Натомість, при деяких хворобах особа має статуру неповнолітнього (наприклад, карлик), проте є повнолітнім. І в даному разі зовнішній вигляд, навпаки, призведе до необґрунтовано сурового покарання осіб, які створять порнографічний твір з його участю. Крім того, статура неповнолітнього є досить оціночним поняттям, і може бути виявлена двома шляхами – за допомогою експертизи чи за власним переконанням суду. Проте часто матеріалу для експертизи в даному разі може бути замало, враховуючи специфіку порнографічних творів. А визначення, чи відповідає конкретна статура неповнолітньому на думку слідства і суду, оскільки дані особи не є медиками, викликатиме складнощі та помилки.

На основі викладеного сама наявність у КК примітки, яка дає критерії віднесення порнографії до дитячої у вигляді презумпції, є досить цікавою та може бути використана і в Україні.

Також низку питань викликає визначення ставлення до неповнолітнього віку потерпілого і в інших злочинах проти моральності неповнолітніх. Наразі традиційною є думка, що злочин, передбачений ст. 304 КК України, наявний лише тоді, коли доросла особа знала про вік неповнолітньої особи, а так само і тоді, коли за обставинами справи вона могла і повинна була це передбачити. Певною мірою таке твердження стосується й інших злочинів проти моральності неповнолітніх.

Питання, чи повинна була винна особа передбачати неповнолітній вік потерпілого і чи могла вона це зробити.

Насамперед слід вказати, що для того, щоб говорити, що винна особа повинна передбачати неповнолітній вік потерпілого, такий обов'язок має бути встановленим базовим законодавством.

Наприклад, якщо винний є батьком чи матір'ю дитини, то відповідно до Сімейного кодексу України, він чи вона має знати про вік своєї дитини.

Об'єкт злочину «створення або утримання місць розпусти і звідництво» за законодавством України (ст. 302 КК України) та зарубіжних країн.

Український законодавець цей злочин відніс до злочинів проти громадського порядку та моральності. Зарубіжні законодавці (наприклад, Болгарія та Бельгія), здебільшого відносять подібні посягання до злочинів проти моральності. Разом з тим, варто вказати, що решта законодавців протидіє лише проституції, а не розпусти. Тому відповідальність за подібні посягання в багатьох країнах відсутня.

Суспільна небезпечність створення, утримання місць розпусти та звідництва полягає в тому, що такі дії сприяють поширенню розпусти та аморальності в статевих стосунках між людьми, негативно впливають на нормальний моральний розвиток особи, статеve виховання неповнолітніх¹. Крім того, на думку А. В. Ландіної, ці злочини тісно пов'язані із вчиненням інших злочинів: примушуванням чи втягненням в заняття проституцією; виготовленням, збутом та розповсюдженням порнографічних предметів; зараженням венеричними хворобами та СНІДом; незаконною лікувальною діяльністю; експлуатацією дітей; із злочинами проти статевої свободи та статевої недоторканості особи та іншими суспільно небезпечними діяннями².

На думку В. Т. Дзюби, об'єктом злочину, передбаченого ст. 302 КК України, є честь і гідність людей як сутнісна ознака їх статевих стосунків.

¹ Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.]. – К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 821.

² Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. В. Ландіна. – К., 2005. – С. 10.

Потерпілими від злочину можуть бути особи жіночої або чоловічої статі, повнолітні, а також неповнолітні¹.

В. О. Навроцький зазначає, що об'єктом злочину, передбаченого ст. 302 КК України, є моральні засади суспільства в частині встановлення зв'язків між людьми для задоволення їх статевих потреб. З позицій суспільної моралі задоволення статевих потреб має здійснюватись без проявів розпусти, безладних статевих контактів, проституції. Недопустимим є і надання іншим особам місць для вчинення розпусних дій, створення або утримання таких дій².

На думку В. А. Ломако, об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують основні принципи суспільної моральності у сфері статевих стосунків³. Таким чином, об'єднуючи викладені вище позиції, з урахуванням специфіки злочину, передбаченого ч. 3 ст. 302 КК України, об'єктом цього злочину можна вважати суспільні відносини, які забезпечують суспільну моральність у сфері статевих стосунків, нормальний моральний, фізичний та психічний розвиток дитини та свободу її від участі у діяльності місць розпусти.

На нашу думку, предметом злочину й одночасно місцем скоєння злочину в першій формі (створення та утримання місць розпусти) є місця розпусти⁴. Решта науковців також виділяють місце розпусти як предмет даного злочину.

Вирішуючи питання про ознаки місця розпусти, звернемо увагу на таке. Згідно з п. 16 ППВСУ «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» № 2 від 27.02.2004 р., залучення неповнолітнього до створення або утримання місць розпусти та до звідництва для розпусти з метою наживи чи без такої мети полягає у вчиненні будь-яких дій, спрямованих на те, щоб неповнолітній взяв безпосередню участь у відкритті місць розпусти (нібито масажних кабінетів, лазень, нічних і стриптиз-барів), у підборі

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – К. : Дакор, 2008. – С.1024.

² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 847.

³ Кримінальне право України : Особлива частина / [М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, В. В. Сташис та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – С. 309.

⁴ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 131. – (Практика та право).

персоналу чи учасників розпусних дій, у придбанні або винайманні приміщень для їх утримання, у забезпеченні їх функціонування, у сприянні сексуальним стосункам між незнайомими людьми тощо, а також в розпусних діях¹.

Предметом злочину й одночасно місцем вчинення злочину в першій формі є місце розпусти – будь-які приміщення або їхні частини в будівлі промислово-виробничого, комунально-побутового й іншого службового призначення, у навчально-виховних, медичних, торговельних закладах, місцях розваг та ігрового бізнесу, масажних салонах, перукарнях, лазнях, житлових будинках, готелях, кемпінгах, будинках і таборах відпочинку, пансіонатах, санаторіях, інших лікувально-профілактичних оздоровчих установах, наметових містечках, трейлерах, автомашинах, кіосках, сараях, землянках тощо, коли їх пристосовано для зайняття проституцією та вчинення розпусних дій.

Вживання поняття місця в множині в назві та диспозиції ч. 1 ст. 302 в законодавчому тлумаченні означає ймовірну різноманітність приміщень, а не їхню кількість. Також об'єктивний бік даного злочину передбачає дві форми скоєння злочину: 1) створення чи утримання місць розпусти; 2) звідництво для розпусти².

Об'єкт злочину «сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією» за законодавством України (ст. 303 КК України) та зарубіжних країн.

Український законодавець цей злочин відніс до злочинів проти громадського порядку та моральності. Зарубіжні законодавці (приміром, Казахстан, Литва, РФ, Білорусь, Грузія, Сан-Марино, Німеччина, Швеція, Австрія, Ізраїль, Туреччина) здебільшого відносять цей злочин до злочинів проти громадського порядку та моральності. Особливий розділ «Про поставлення під загрозу неповнолітніх», який має відповідні статті, закріплено лише у Франції.

¹ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 2004. – № 17. – С. 80–86.

² Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 131-132. – (Практика та право).

Законодавець Іспанії відносить такі посягання до злочинів проти статевої свободи.

Об'єктом злочину, передбаченого ст. 303 КК України, на думку В. Т. Дзюби, є честь і гідність особи жіночої або чоловічої статі в частині їх сексуального життя¹. В. В. Кузнецов підкреслює, що родовим (основним безпосереднім) об'єктом злочину, передбаченого ст. 303 КК України, є моральні засади суспільства (зокрема щодо вільного задоволення статевих потреб). Додатковим обов'язковим об'єктом злочину, передбаченого ст. 303 КК України, є статевая свобода, здоров'я, воля та гідність особи².

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 303 КК України, на думку В. О. Навроцького, є моральні засади суспільства в частині задоволення статевих потреб. Суспільна мораль вимагає, щоб зв'язки між людьми для задоволення статевих потреб встановлювалися на основі особистої симпатії, не допускає ведення статевого життя виключно за винагороду. Небезпека сутенерства та втягнення у заняття проституцією різнобічна та полягає у тому, що принижується честь і гідність тих, хто нею займається, створюється загроза поширення небезпечних хвороб, виникають аморальні джерела доходів тощо. Додатковим об'єктом злочину, передбаченого ст. 303, є статевая свобода, а також здоров'я особи та власність³.

Усі викладені вище позиції слушно акцентують увагу на захисті моральних засад суспільства в частині задоволення статевих потреб, однак для визначення специфіки злочинів ч. 3–4 ст. 303 КК України (за ознакою віку потерпілого) варто додатково вказати на особливість – захист свободи дитини від участі у проституції.

Таким чином, об'єктом цього злочину можна вважати суспільні відносини, які забезпечують моральність у сфері статевих стосунків та

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – К. : Дакор, 2008. – С.1027.

² Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 137. – (Практика та право).

³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 849.

нормальний моральний, фізичний та психічний розвиток дитини та свободу її від участі у проституції.

Об'єкт злочину «втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» за законодавством України (ст. 304 КК України) та зарубіжних країн.

Український законодавець цей злочин відніс до злочинів проти громадського порядку та моральності. Зарубіжні законодавці здебільшого підходять до питання про об'єкт даного злочину принципово інакше, ніж в Україні. Зарубіжне законодавство, КК яких містять відповідальність за втягнення неповнолітніх до жебрацтва, поміщають цей злочин серед злочинів проти неповнолітніх (Білорусь, РФ, Іспанія, Франція, Бельгія), а деякі країни (Іспанія, Туреччина, Нідерланди, Сан-Марино) відносять дані дії до злочинів проти моральності та містять суцільну заборону на жебрацтво.

Щодо втягнення неповнолітніх до азартних ігор, то подібного злочину в зарубіжних країнах не передбачено. Але багато країн, наприклад Норвегія, Данія, Ізраїль, Сан-Марино, Австрія, Бельгія, Туреччина містять суцільну заборону на азартні ігри для всього населення під загрозою кримінального покарання та відносять такі злочини до груп злочинів, які посягають на мораль.

Щодо втягнення неповнолітніх у пияцтво, то КК РФ, Білорусі, Киргизстану, Нідерландів, Ізраїлю, Франції, Болгарії відносять дані посягання до злочинів проти сім'ї та неповнолітніх.

Всі країни, які передбачають відповідальність за втягнення чи примушування неповнолітнього до вчинення злочину (окрім Болгарії, яка передбачає в рамках однієї статті покарання і за примушування до вчинення злочину, і за примушування до занять проституцією) – РФ, Франція, Литва, Азербайджан, Киргизстан, Білорусь в рамках окремих статей передбачають відповідальність за втягнення неповнолітнього у скоєння злочину і за втягнення неповнолітнього у вчинення антигромадських дій. Це дає підстави вважати, що в даному випадку зарубіжні законодавці бачать у даних злочинів при єдиному родовому об'єкті різні видові об'єкти.

В. В. Дзундза основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 304 КК України, вбачає умови належного розвитку і виховання неповнолітніх¹.

В. А. Ломако наводить таке поняття «об'єкт» за ст. 304 КК: «Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують основні принципи суспільної моральності у сфері належного інтелектуального, морального та фізичного розвитку і виховання неповнолітніх»².

На думку В. О. Навроцького, об'єктом злочину, передбаченого ст. 304 КК України, є моральні засади суспільства у ставленні до виховання підростаючого покоління. Вони передбачають охорону неповнолітніх від негативного впливу, який може викликати бажання займатися діяльністю, що негативно сприймається суспільством³. На думку В. Т. Дзюби, соціальними цінностями (об'єктом злочину), яким завдається шкода втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми є повноцінний суспільно-моральний розвиток неповнолітніх, їх моральне благополуччя⁴.

Аналіз наведених вище думок науковців свідчить, що всі дослідники слушно наголошують на тому, що основною метою даної кримінально-правової статті є охорона морального та фізичного розвитку і виховання неповнолітніх.

Тому, на нашу думку, родовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 304 КК України, є моральні засади суспільства у ставленні до виховання молодого покоління. Основний безпосередній об'єкт злочину – суспільні відносини, що забезпечують принцип вільного розвитку особистості й умови для нормального розвитку та виховання неповнолітніх. Вони передбачають охорону

¹ Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Дзундза Володимир Васильович. – Х., 2005. – С. 89.

² Кримінальне право України : Особлива частина / [М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, В. В. Сташис та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – С. 348.

³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 850.

⁴ Там само. – С. 1030.

неповнолітніх від негативного впливу, що може призвести до бажання займатися діяльністю, яка негативно сприймається суспільством¹.

Зважаючи на зарубіжний досвід та багатогранність посягань, сконцентрованих в ст. 304 КК України, вважаємо за необхідне в майбутньому поділити її на дві окремі норми. Крім того, вже зараз для втягнення неповнолітнього у скоєння злочину та втягнення неповнолітнього у вчинення антигромадських дій можна виділити окремі об'єкти злочинів.

Об'єктом злочину «втягнення неповнолітнього у скоєння злочину» можна вважати суспільні відносини, які забезпечують нормальний моральний, фізичний та психічний розвиток дитини та свободу її від негативного впливу, який спричиняє втягнення її до злочинних дій. Об'єктом злочину «втягнення неповнолітнього у вчинення антигромадських дій» можна вважати суспільні відносини, які забезпечують нормальний моральний, фізичний та психічний розвиток дитини та свободу її від негативного впливу, який спричиняє втягнення її до антигромадських дій. Такі висновки є підставою для розділення даних статей.

¹ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 144. – (Практика та право).

2.2. Зміст об'єктивної сторони злочинів проти моральності неповнолітніх

Зміст об'єктивної сторони злочину «експлуатація дітей» за законодавством України (ст. 150 КК України) та зарубіжних країн.

Відповідно до законодавства України за ч. 1 ст. 150 КК каралася «експлуатація дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування шляхом використання їх праці з метою отримання прибутку». У зв'язку зі змінами в законодавстві, внесеними законом від 5 липня 2011 року, нова редакція цієї статті не передбачає тепер вказівки на отримання прибутку. Ця стаття віднесена до розділу «Злочини проти волі, честі і гідності особи», що вказує на те, що в даному злочині законодавець вбачає можливість посягання на один з цих об'єктів. На думку І. М. Доляновської, експлуатація дітей полягає в суспільно небезпечних активних діях – експлуатації дитячої праці. Під такими діями слід розуміти залучення дитини до праці у будь-якій сфері виробництва, послуг, іншої діяльності, на будь-яких засадах, в тому числі і добровільних, з присвоєнням певного прибутку від її зусиль або результату її праці або просто використання праці дитини, як про це зазначено у диспозиції статті. Викладене складає суть поняття «економічна експлуатація дітей», що вужче поняття «експлуатація дітей». Це дозволило обґрунтувати позицію про необхідність закріплення в ст. 150 КК України терміну «економічна експлуатація дітей» замість терміну «експлуатація дітей»¹.

На думку О. В. Паньчук, експлуатація дітей (кримінальна експлуатація дітей) – передбачене КК суспільно небезпечне, винне діяння щодо неповнолітньої особи, пов'язане з використанням її праці для досягнення матеріальної користі або задоволення інших потреб із застосуванням фізичного або психічного насильства, обману або зловживання довірою, чи використання

¹ Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Доляновська. – К., 2008. – С. 10.

безпорадного стану, обумовленого малоліттям¹. Як можна зробити висновок з наведеного, даний злочин вчиняється шляхом дій, а склад є формальним.

А. М. Орлеан наразі особливу увагу звертає на існування трудової експлуатації людини як різновиду її експлуатації. Дослідник слушно підкреслює, що до конструювання складів злочинів, призначених для забезпечення охорони людини від експлуатації входить незаконне проведення дослідів над людиною; незаконне вилучення органів або крові людини; використання праці дитини, яка не досягла віку, з якого відповідно до законодавства дозволяється працевлаштування; торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини; примушування до виконання роботи, не обумовленої трудовою угодою тощо. При цьому продемонстровано, що злочин, передбачений ст. 150 КК України, має чимало спільних рис як зі злочином, передбаченим ст. 149, так і зі злочином, передбаченим ст. 173 КК України².

Щодо зарубіжного досвіду, то слід відзначити, що норм, аналогічних ст. 150 КК України аналізовані КК (окрім ст. 138-1) Республіки Казахстан, яка містить покарання за порушення роботодавцем або посадовою особою трудового законодавства в частині використання праці неповнолітніх, що спричинило заподіяння істотної шкоди їх правам і законним інтересам не містять. У зарубіжних країнах такі питання вирішуються іншим шляхом.

Низка країн, наприклад, Білорусь, Болгарія, Литва, Латвія, Молдова, Іспанія, Сан-Марино, Данія, Норвегія, Польща, Іран, Туреччина, Узбекистан, Франція, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Польща, Ізраїль, США не мають окремого комплексного законодавства, направлено на протидію експлуатації неповнолітніх.

Країни в яких передбачене відповідне законодавство мають два напрямки його регламентації.

¹ Паньчук О. В. Кримінологічна характеристика експлуатації дітей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Паньчук. – Л., 2008. – С. 3.

² Орлеан А. М. Кримінально-правове забезпечення охорони людини від експлуатації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. М. Орлеан – К., 2014. – 40 с.

Перший шлях можна проілюструвати на прикладі РФ, Швеції, Вірменії, Молдови та Киргизстану.

КК РФ, поряд зі ст. 127.1 «Торгівля людьми», містить статтю 127.2 «Використання рабської праці»¹. КК Швеції в ст. 2 гл. 4 ст. 1 передбачає відповідальність за захоплення і викрадення або позбавлення свободи дитини чи іншої особи, в тому числі і з наміром примусити її до роботи². КК Вірменії в ст. 132 також серед іншого карає за залучення до примусової праці. КК Молдови в ст. 168 карає за використання примусової праці; ст. 124 КК Киргизстану направлена на протидію експлуатації, під якою розуміються різні форми торгівлі людьми, в тому числі і для примусової праці.

Можна частково погодитися з позицією І.М. Долянської, яка на основі аналізу та порівняння КК Австралії, Білорусі, Грузії, Литви, Молдови, Німеччини, Сан-Марино, РФ, Франції, Швейцарії щодо захисту дітей від експлуатації та їх зіставлення із відповідними нормами вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність виявила у досліджуваних законах положення щодо кримінальної відповідальності лише за дії, які полягають у залученні дітей до сексуальної експлуатації (щодо чинного КК РФ, КК Німеччини та Грузії це неточно). У КК України ж наявні заборони як щодо сексуальної експлуатації дітей (ч. 2, 3 ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» КК України; ч. 3 ст. 301 «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів» КК України; ч. 3, 4 ст. 303 «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією» КК України), так і щодо економічної³.

Представниками другого напрямку можна вважати Німеччину та Грузію. Відповідно до нього, права та гарантії для неповнолітніх працівників закладені в базове трудове законодавство, яке має досить вузькі рамки. Натомість

¹ Уголовный кодекс Российской Федерации. – М. : КноРус, Проспект, 2010. – С. 58.

² Уголовный кодекс Швеции. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 41. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Долянська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Долянська. – К., 2008. – С. 11.

відповідальність в цьому випадку настає за порушення заборони на професії або істотне порушення трудового законодавства.

Наприклад, КК Німеччини в параграфі 145 С «Порушення заборони на професії» передбачає відповідальність для тих, «хто працює за професією, у професійній сфері, займається ремеслом або трудиться в ремісничій сфері за себе або кого-небудь іншого, або змушує працювати за себе іншого, хоча для нього або іншого подібна робота заборонена і є кримінально караною»¹. КК Грузії передбачає відповідальність за «незаконне звільнення з роботи, невиконання судового рішення про поновлення на роботі або інше істотне порушення трудового законодавства»².

Не у всіх країнах Європи існує таке негативне ставлення до дитячої праці, як в Україні та такий порівняно високий вік, необхідний для прийняття на роботу (навіть найлегшу та на кілька годин на день), як 16 років (або 15 як виняток – за згодою одного з батьків). У багатьох країнах, наприклад в Німеччині, працювати по кілька годин на день мають право діти за згодою батьків вже з 13 років, у Великій Британії – з 12 років. І діти активно використовують це право – тільки в Великій Британії працює понад три мільйони підлітків³. Зароблені гроші дають їм відчуття свободи та сприяють вихованню в дітях відповідальності. Влада всіляко сприяє працевлаштуванню підлітків на нескладні та безпечні роботи по кілька годин на день.

КК штату Техас пропонує своєрідний погляд на дане питання – ст. 43.251 під караною «занятістю, небезпечною для дитини» передбачає відповідальність за залучення неповнолітніх до участі в сексуально орієнтованій комерційній діяльності⁴.

Як демонструє проведене опитування, відповідаючи на питання: «Чи доцільно декриміналізувати експлуатацію дитини, яка не досягла віку, з якого

¹ Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – С. 117. – (Законодательство зарубежных стран).

² Уголовный кодекс Грузии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 188. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Михайловская А. Молодые трудоголики [Электронный ресурс] / А. Михайловская // Vacansia.ru. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: http://www.jobsmarket.ru/?get_page=239&content_id=4360074.

⁴ Уголовный кодекс штата Техас. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – 409 с. – (Законодательство зарубежных стран).

законодавством дозволяється працевлаштування (без нанесення дитині реальної шкоди), шляхом використання її праці (за умови покращення захисту трудових прав дітей базовим законодавством)?» більшість респондентів (57% опитаних) відповіли, що це є доцільним. Це свідчить про необхідність посилення уваги законодавця до цього питання. Можна погодитися з позицією І. М. Доляновської, якою вказано на потребу декриміналізації діянь, передбачених ч. 1 ст. 150 КК України, через їх малозначність, оскільки така позиція підтверджена опитуванням, зарубіжним досвідом та судовою практикою. Пропонується встановити в ст. 150 КК України відповідальність за економічну експлуатацію дітей, якщо вона спричинила істотну шкоду здоров'ю, фізичному розвитку або освітньому рівню дитини, або поєднана з використанням дитячої праці на шкідливому виробництві. Варто передбачити більший захист дітей-робітників в базовому трудовому законодавстві.

Зміст об'єктивної сторони злочину «посягання на здоров'я людей під приводом проповідання релігійних віровчень та виконання релігійних обрядів» за законодавством України (ст. 181 КК) та зарубіжних країн.

Відповідно до законодавства України за ч. 1 ст. 181 КК України карається «організація або керівництво групою, діяльність якої здійснюється під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою», а за ч. 2 – «ті самі дії, поєднані із втягуванням в діяльність групи неповнолітніх». На думку П. П. Андрушка, з об'єктивної сторони злочин виражається у: 1) організації групи, діяльність якої здійснюється під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою; 2) керівництві такою групою¹. Склад злочину матеріальний і є закінченим з моменту настання наслідків у вигляді заподіяння шкоди здоров'ю людей чи вчинення розпусних дій, пов'язаних з неупорядкованими статевими зносинами,

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-те вид., перероб. та доп. – К. : Алерта, КНТ, Центр учбової літератури, 2009. – Т. 1. – С. 545.

задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, розбещенням неповнолітніх. Кваліфікованим видом складу злочину є вчинення дій, передбачених ч. 1. ст. 181 КК України, поєднаних із втягуванням в діяльність групи неповнолітніх. Під втягуванням неповнолітніх слід розуміти залучення осіб, які не досягли 18-річного віку у діяльність групи. Злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій, спрямованих на втягнення неповнолітніх у діяльність групи¹. На думку М. І. Хавронюка, об'єктивна сторона даного злочину характеризується діями, що проявляються в організації або керівництві групою фізичних осіб. Ці дії можуть бути кваліфіковані за ч. 1 ст. 181 лише за умови, що діяльність такої групи 1) поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою; 2) здійснюється під приводом проповідування релігійних неповнолітніх може проявлятися у діях, пов'язаних з безпосереднім моральним чи фізичним впливом на самих неповнолітніх чи їх батьків². На думку О. Ващук ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» зазначає, що батьки та особи, що їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії³.

Водночас, Конвенція ООН про права дитини в ст. 14 передбачає право дитини на свободу думки, совісті та релігії. Для того щоб знайти компроміс між даними положеннями, різні держави пішли різним шляхом.

У більшості зарубіжних кодексів, зокрема КК Норвегії, Данії, Іспанії, Франції, Литви, Латвії, Сан-Марино, Швеції, Польщі, а також в Ізраїлю, США, Туреччини, Азербайджану, Туркменістану не передбачено відповідальності за організацію та діяльність сект. Незважаючи на те, що ця проблема має глобальний характер. Розглянути відношення таких країн до даної проблематики можна на прикладі Франції. У Франції відбувалося обговорення

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-те вид., перероб. та доп. – К. : Алерта, КНТ, Центр учбової літератури, 2009. – Т. 1. – С. 545.

² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 334-335.

³ Ващук О. Релігійні права дитини : теоретичні та практичні аспекти [Електронний ресурс] / О. Ващук // Юриспруденція он-лайн. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=5&d=235>.

можливості прийняття антисектантських законів. Було розглянуто кілька варіантів юридичного визначення секти, жодне з яких не отримало загальної підтримки.

Натомість, законодавство багатьох пострадянських країн містить відповідальність за такі посягання.

КК РФ в ст. 239 передбачає низку особливостей. Стаття передбачає ще дві форми скоєння цього злочину – участь у діяльності зазначеного об'єднання, так само як пропаганду діянь, передбачених статтею. Відповідальність передбачена за створення не лише релігійного, а й громадського об'єднання¹. Наслідки є відмінними від передбачених КК України, а саме «насильство над громадянами або інше спричинення шкоди їх здоров'ю або спонукання громадян до відмови від виконання громадських обов'язків або до здійснення інших протиправних діянь». КК РФ не містить такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення даного злочину стосовно неповнолітніх, як в Україні.

КК Грузії в ч. 1 ст. 252 передбачає наслідком даного злочину насильство по відношенню до людей, а не заподіяння шкоди здоров'ю людей або статеву розпусту². Об'єднання може мати не тільки релігійний, а й політичний чи громадський характер. У КК Грузії караною є і участь в діяльності об'єднання та не міститься такої кваліфікуючої ознаки як скоєння даного злочину стосовно неповнолітніх.

Ст. 147 Киргизстану можна вважати такою, що має низку оригінальних ознак³. Караним є створення виключно релігійного об'єднання, з наслідком у вигляді заподіяння шкоди здоров'ю громадян; також караним є залучення до цієї групи неповнолітніх; спонукання громадян до відмови від виконання громадських обов'язків; іншого посягання на особу або права громадян; або спонукання громадян до відмови від громадської діяльності. Ознакою є також караність не тільки організації та керівництва такою групою, а й участі в ній а

¹ Уголовный кодекс Российской Федерации. – М. : КноРус, Проспект, 2010. – С. 122.

² Уголовный кодекс Грузии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 274. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Уголовный кодекс Киргизской республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 157. – (Законодательство зарубежных стран).

також систематична пропаганда, спрямована на вчинення зазначених діянь. Також характерною рисою є наявність заохочувальної норми – якщо особи, вказані в статті не становлять значної суспільної небезпеки, до них може бути застосовано заходи громадського характеру.

КК Вірменії в ст. 162 передбачає відповідальність за утворення релігійного чи громадського об'єднання, діяльність яких поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю осіб або з іншими посяганнями на права осіб, або керівництво ними, а також з підбурюванням осіб до відмови від своїх громадянських обов'язків. КК Молдови в ст. 185 містить аналогічну норму.

КК Узбекистану в ст. 216-1, зокрема, передбачає відповідальність за схилення до участі в діяльності незаконних в Республіці Узбекистан громадських об'єднань і релігійних організацій, течій, сект після застосування адміністративного стягнення за такі ж дії. КК Казахстану в ст. 337-1 містить аналогічну норму.

КК Болгарії в ст. 165 карає тих, хто використовує церкву для пропаганди проти влади.

КК Білорусі містить дві статті, якими передбачено відповідальність за вказані діяння в ст. 193 і ст. 193-1¹. Для ст. 193 КК Білорусі характерною є караність не тільки релігійних об'єднань деструктивного характеру, а й політичних партій та інших громадських об'єднань. Білоруський законодавець з ціллю визначення суспільної шкоди вказаних організацій поділяє зазначені організації на наступні види: зареєстровані; ті, що не пройшли в установленому порядку державну реєстрацію та такі, державна реєстрація яких скасована або призупинена. До наслідків відноситься насильство над громадянами, заподіяння їм тілесних ушкоджень, посягання на права, свободи і законні інтереси громадян, перешкоджання виконанню громадянами їх державних, громадських, сімейних обов'язків. Стаття 193-1 КК Білорусії карає не тільки організацію діяльності, а й участь у діяльності зазначених об'єднань; до кола караних дій додаються організація політичної партії, іншого громадського об'єднання,

¹ Уголовный кодекс Республики Беларусь. – Минск : Право и экономика, 2005. – С. 87.

релігійної організації або фонду, щодо яких вступило в законну силу рішення уповноваженого державного органу про їх ліквідацію або призупинення їх діяльності; а також організація діяльності або участь у діяльності політичної партії, іншого громадського об'єднання, релігійної організації або фонду, які не пройшли в установленому порядку державну реєстрацію. Статті не містять вказівок на залучення до діяльності організацій неповнолітніх. Слід додатково відмітити перетин організацій, передбачених ст. 193 і 193-1 КК Білорусі, що може ускладнювати правозастосування. Якщо тлумачити дані норми буквально, виникне ситуація, в якій створення нових релігійних організацій буде незаконним, оскільки вони на момент створення не мають державної реєстрації.

Проаналізувавши зарубіжний досвід протидії організаціям або групам, діяльність яких здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди людям, можна зазначити, що питання протидії певним релігійним об'єднанням, що наносять шкоду громадянам, впирається в питання забезпечення свободи совісті. До вирішення цієї проблеми пострадянські та західноєвропейські законодавці підходять по-різному.

Для західноєвропейських країн характерною є відсутність «антисектантського» законодавства та практика покарання організаторів деструктивних релігійних об'єднань лише за загальнокримінальні злочини, скоєні ними під час керування сектою (саме створення деструктивних релігійних об'єднань та керування ними не карається). Недоліком цього підходу є те, що в переважній більшості вказаних організацій небезпечними для громадян є не дії окремих осіб – представників культів, а й основи окремих віровчень, і покарання лише окремих осіб проблему принципово вирішити не можуть.

Для пострадянських країн характерною є наявність антисектантських норм в КК. Однак у зв'язку з тим, що саме ці країни одними з перших звернули увагу на цю проблему, шляхи її вирішення не вироблені до кінця, що може іноді давати підстави для обмеження релігійної свободи. Оскільки пострадянські

країни є «піонерами» у вирішенні даної проблеми, наявні і вади юридичної техніки при конструюванні вказаних норм. Що, однак, не применшує їх ролі в спробі вирішення проблеми деструктивних релігійних організацій не лише в Європі, а й у всьому світі.

Ст. 181 КК України на тлі інших є доволі вдалою та виваженою. Вона передбачає відповідальність лише за тяжкі випадки впливу деструктивних релігійних організацій та не сприяє ущемленню свободи совісті. Вказано на необхідність захисту від впливу даних організацій саме неповнолітніх. Ця стаття може бути до певної міри взірцем для наслідування іншими європейськими державами.

Зміст об'єктивної сторони злочину «жорстоке поводження з тваринами» за законодавством України (ст. 299 КК) та зарубіжних країн.

Відповідно до ст. 299 КК України передбачено відповідальність за жорстоке поводження з тваринами. За ч. 1 ст. 299 КК України карається «знущання над тваринами, що відносяться до хребетних, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацьковування зазначених тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів», а за ч. 2 ст. 299 – ті самі дії, вчинені в присутності малолітнього. Об'єктивна сторона складу злочину може проявлятися у двох формах: знущанні над тваринами та нацьковуванні тварин одна на одну. Знущання – це діяння, що спричиняють страждання тварині або смерть тварини без застосування методів евтаназії. При цьому обов'язковою ознакою об'єктивної сторони в першій з форм вчинення даного злочину є спосіб вчинення злочину (застосування жорстоких методів). Знущання, вчинене із застосуванням жорстоких методів, вказує на ситуацію, коли винний розумів, що завдає тварині особливих фізичних страждань. Сутність жорстоких методів полягає в безжальному поводженні з твариною, тривалому впливі на неї з метою отримання хворобливого самозадоволення від спостереження за стражданнями тварин. Також увага акцентується на тому, що жорстокість – це оціночна категорія. Нацьковування тварин одна на одну – це дії, спрямовані на

те, щоб примусити битися, кусатися, іншим чином змагатися тварин між собою (шляхом, що їм шкодить). Кваліфікований вид злочину – жорстоке поводження з тваринами в присутності малолітнього. Під малолітньою особою розуміють дитину, котрій не виповнилось 14 років. Ця кваліфікуюча ознака наявна тоді, коли винний достовірно знав, що присутня особа є малолітньою, або допускав це. При цьому малолітня особа повинна розуміти, що відбувається знущання над твариною¹. На думку В. Т. Дзюби, об'єктивна сторона характеризується як дією, так і бездіяльністю. Злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій (бездіяльності), що утворюють об'єктивну сторону. Заподіяна шкода не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, але враховується при визначенні покарання². І. А. Головка вказує, що жорстоке поводження з тваринами, скоєне в присутності малолітнього, так само, як і в присутності неповнолітнього, може негативно вплинути на нормальний фізичний або психічний розвиток і виховання, а також заподіяти іншу моральну шкоду такій особі. З даною думкою можна погодитись. Дослідниця вказує, що вчинення актів жорстокого поводження з тваринами в присутності неповнолітнього має не настільки менший рівень суспільної небезпеки, ніж жорстоке поводження з тваринами в присутності малолітнього. Саме це, на її думку, зумовлює доцільність встановлення такої кваліфікуючої ознаки цього злочину, як вчинення жорстокого поводження з тваринами в присутності неповнолітнього³.

Як можна зробити висновок з наведеного вище, цей злочин вчиняється шляхом дій, а його склад є формальним.

Для більш глибокого розуміння суті даного посягання та вивчення досвіду інших країн в даній сфері звернемося до зарубіжного законодавства.

У КК Болгарії, Білорусі, Данії, Польщі, Норвегії, Молдови, Вірменії, Азербайджану, Узбекистану, Таджикистану, Туркменістану, Казахстану взагалі не передбачено відповідальності за жорстоке поводження з тваринами.

¹ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 105-107. – (Практика та право).

² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – К. : Дакор, 2008. – С. 196-197.

³ Головка І. А. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Головка Ірина Анатоліївна. – К., 2009. – С. 113.

Країни, у кримінальних кодексах яких передбачена кримінальна відповідальність за такі дії – РФ, Бельгія, Нідерланди, Австрія, Сан-Марино, Німеччина, Іспанія, Франція, Туреччина, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Литва, Латвія, Іран, Ізраїль, Швеція, США мають кілька основних моделей протидії жорстокому поводженню з тваринами.

В інших зарубіжних законодавствах, зокрема, романо-германської та англо-американської правових сім'ях, наявні правові норми, що встановлюють відповідальність за жорстоке поводження з тваринами.

КК Бельгії в ст. 540 і 541 передбачає лише частковий захист тварин від жорстокого поводження – передбачено відповідальність за вбивство тварин без потреби¹. Відповідальність за дані дії розподілена за категоріями тварин – окремо щодо коней чи інших колясочних або гужових тварин, рогату худобу, овець, кіз чи свиней, окремо – щодо інших тварин. Ст. 350 КК Нідерландів передбачає, що покарання за знищення чи пошкодження майна також застосовується до особи, яка незаконно вбиває, калічить, робить непридатним або є причиною зникнення тварини, що належить в цілому або в частині іншій особі². Тобто приділено увагу захисту тварини як майна. Увага фокусується не на жорстокості поводження з твариною, а на необхідності чи відсутності необхідності в заподіянні їй тілесних ушкоджень або вбивства. Однак і при жорстокому поводженні з твариною ця стаття може бути застосованою – тобто також робиться наголос на належність тварини іншій особі, а не на жорстокість поводження з нею.

КК Іспанії в ст. 632 передбачає покарання за жорстоке поводження з тваринами, однак обмежує сферу застосування даної норми часом проведення недозволених законом заходів³. КК Сан-Марино в ст. 282 передбачає відповідальність за погане поводження з тваринами⁴. Таке поводження з

¹ Уголовный кодекс Бельгии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 337. – (Законодательство зарубежных стран).

² Уголовный кодекс Голландии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 419. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Уголовный кодекс Испании. – М. : Зерцало, 1998. – С. 191.

⁴ Уголовный кодекс Сан-Марино. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 184. – (Законодательство зарубежных стран).

тваринами включене до норми, яка містить відповідальність також за дії, не пов'язані з тваринами. Щодо безпосередньо об'єктивних ознак жорстокого поводження з тваринами, є вказівка на місце вчинення дій – у громадському місці або відкритому для публіки місці та способи – такі, що викликають зневагу або необхідне знищення. Додаткові способи скоєння злочину (кваліфіковані) – використовуючи засоби масової комунікації. Відсутня вказівка на те, що розуміти під жорстоким поводженням; на можливість скоєння даного злочину шляхом нацьковування тварин та на присутності малолітніх як на додаткові ознаки. КК Швеції в ст. 13 глави 16¹ містить вказівку на невинуватість жорстоких дій щодо тварини та способи скоєння злочину – шляхом поганого поводження, перевтомлення, зневаги або іншим чином. Відсутня вказівка на можливість скоєння даного злочину шляхом нацьковування тварин та на можливість присутності малолітніх як на додаткову ознаку. КК Австрії в § 222 щодо жорстокого поводження з тваринами містить вказівку на способи скоєння даного злочину – погане поводження; спричинення зайвих страждань; залишення тварини, хоча вона неспроможна жити на волі; або умисне нацьковування її на іншу тварину. Також наявна вказівка на спосіб скоєння злочину – транспортуванням кількох тварин, що ставить їх на тривалий час в мученицький стан, залишаючи без їжі та пиття або будь-яким іншим способом². Частина 3 містить вказівку на хребетність тварини та в якості способу скоєння злочину передбачає вбивство даної тварини. Відсутня вказівка на жорстокі методи знущання над твариною; ознака хребетності відноситься лише до ч. 3 § 222 КК Австрії; відсутня вказівка на кваліфікуюче значення вчинення даних дій у присутності малолітнього.

КК Киргизстану в ст. 264 робить наголос на власне жорстокості поводження з тваринами, не розкриваючи, що він розуміє під поняттям «жорстокості», однак містить наслідок – «що спричинило їх (тварин) загибель або каліцтво»; не вказує в ознаках на присутність малолітніх; спосіб скоєння

¹ Уголовный кодекс Швеции. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 138. – (Законодательство зарубежных стран).

² Уголовный кодекс Швеции. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 263. – (Законодательство зарубежных стран).

злочину шляхом нацьковування тварин також відсутній¹. КК Латвії в ст. 230² і КК Литви в ст. 310 передбачають відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, що спричинило їх загибель або каліцтво, а також за катування тварин³. Відсутні вказівка на методи, способи скоєння злочину, а також на присутність малолітніх. Є вказівка на наслідки у вигляді загибелі або каліцтва тварин та вказівка на можливість скоєння даного злочину шляхом катування тварин і без зазначених наслідків. КК Казахстану в ст. 276⁴ і КК РФ в ст. 245⁵ передбачають відповідальність за жорстоке поводження з тваринами. Поняття «жорстокого поводження з тваринами» не розкривається через поняття «знущання», відсутня вказівка на те, що тварини мають відноситися до хребетних, та відсутня вказівка на скоєння даного злочину шляхом нацьковування зазначених тварин одна на одну, для позначення методів, використовується конструкція «садистських», а не «жорстоких». Однак наявна та віднесена до кваліфікованого виду злочину ознака, пов'язана зі скоєнням даного злочину в присутності малолітнього. КК Грузії в ст. 259 передбачає відповідальність за жорстоке поводження з тваринами⁶. Містить вказівку на наслідки у вигляді загибелі або каліцтва тварин, однак альтернативно також передбачає можливість катування тварин без вказаних наслідків. Вказівка на способи та методи скоєння злочину відсутня. Не зазначено, що тварини мають відноситися до хребетних, відсутня вказівка на скоєння даного злочину шляхом нацьковування зазначених тварин одна на одну. Однак наявна та віднесена до кваліфікованого виду злочину ознака, пов'язана зі скоєнням даного злочину в присутності малолітнього. КК Ірану в ст. 203 і 204 передбачає відповідальність за те, що можна вважати жорстоким поводженням з тваринами – відрізання

¹ Уголовный кодекс Киргизской республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 279. – (Законодательство зарубежных стран).

² Уголовный кодекс Латвийской Республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 233. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Уголовный кодекс Литовской республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – С. 368. – (Законодательство зарубежных стран).

⁴ Уголовный кодекс Республики Казахстан. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 305. – (Законодательство зарубежных стран).

⁵ Уголовный кодекс Российской Федерации. – М. : КноРус, Проспект, 2010. – С. 124.

⁶ Уголовный кодекс Грузии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С.269. – (Законодательство зарубежных стран).

частин будь-якої тварини, доки тварина жива та забиття тварини без дотримання норм шаріату.

Визначальною рисою кримінального права США є те, що воно не має кримінального кодексу в його європейському розумінні. На підставі акта Конгресу від 25 червня 1948 року основна маса раніше поданого законодавства була переглянута, кодифікована і включена у формі закону у розділ XVIII Зводу законів США «Злочини та кримінальний процес». Названий розділ містить положення, що стосуються як матеріального, так і процесуального права, адже така картина в цілому притаманна всьому праву англо-американського типу¹.

Слід зазначити, що кожен штат має власний кримінальний кодекс, відмінний від федерального. У системі права штату КК переважно представлений у вигляді глави або розділу його Зведення законів.

При дослідженні погляду на питання злочинів проти моральності неповнолітніх в США слід зазначити, що нині відсутній повний та точний переклад кримінального законодавства США українською мовою, особливо на федеральному рівні.

Водночас наявні та доступні повні переклади (Модельного) КК США 1962 року. Цей кодекс вплинув на формування федерального кримінального права та права штатів. Він був розроблений Інститутом американського права. Цей нормативно-правовий акт і дотепер є чинним лише на папері, адже не має юридичного значення. Він став зразком при формуванні кримінального законодавства на рівні штатів. Внаслідок звернення до цього нормативного документа з'явилися нові кримінальні кодекси у низці штатів. До середини 80-х років ХХ ст., внаслідок використання положень Модельного КК США як «єдиного законодавчого орієнтира» кримінально-правової реформи, понад 40 американських штатів, ухвалили нові кримінальні кодекси, що призвело до оновлення та зближення кримінального законодавства штатів².

¹ Уголовный кодекс штата Техас. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – С. 102–103. – (Законодательство зарубежных стран).

² Примерный Уголовный кодекс США. – М. : Прогресс, 1969. – С. 66.

У зв'язку з цим, для виявлення поглядів науки і практики в США при обмеженій кількості матеріалу для дослідження в даній сфері це джерело може бути цілком застосовуваним для порівняльного аналізу з КК України.

Модельний КК США в ст. 250.11 передбачає відповідальність за жорстоке поводження з тваринами¹. Модельний КК США містить вказівку на способи скоєння даного злочину – шляхом неправильного поводження; жорстокого зневажливого поводження; вбивства; спричинення такій тварині ушкоджень. У разі скоєння даного злочину шляхом вбивства та шляхом спричинення тварині ушкоджень вказано на належність цієї тварини іншій особі (наголошено на відсутність на це законного права або згоди власника). Примітка дозволяє вчинення таких дій в рамках прийнятої ветеринарної практики і діяльності, здійснюваної з метою наукового дослідження. Відсутні вказівки на додаткову ознаку у вигляді вчинення даних дії у присутності малолітнього на поширення цієї статті виключно на хребетних тварин та на спосіб скоєння цього злочину шляхом нацьковування тварин.

КК штату Техас в ст. 42.09 і 42.10 передбачає відповідальність за жорстоке поводження з тваринами і за собачі бої. У текстах даних статей перераховано безліч конкретних способів їх вчинення².

КК багатьох країн взагалі не містять норми, яка карає за жорстоке поводження з тваринами; науковцями та практикаками доведено підвищену небезпечність вчинення жорстокого поводження з тваринами у присутності малолітніх, однак вказівка на цю ознаку наявна лише в постсоціалістичних країнах; більшість КК не містять вказівки на нацьковування тварин одна на одну та на хребетність даних тварин (серед проаналізованих країн вказані ознаки, крім КК України, характерні лише для КК Австрії); тексти статей, які містять відповідальність за жорстоке поводження з тваринами в країнах Європи та США містять низку особливостей, пов'язаних з національною культурою,

¹ Примерный Уголовный кодекс США. – М. : Прогресс, 1969. – С. 66.

² Уголовный кодекс штата Техас. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – С. 189. – (Законодательство зарубежных стран).

проте для більшості з них характерна більш проста диспозиція, ніж для КК України.

На основі аналізу теорії та порівняння тексту ст. 299 КК України з зарубіжним законодавством, при подальшому покращенні юридичної техніки КК України можна навести такі рекомендації: як свідчить проведене опитування, відповідаючи на питання: «Чи вважаєте Ви, що жорстоке поводження з тваринами у присутності неповнолітніх шкодить їх моральному розвитку?» більшість респондентів (92% опитаних) відповіли ствердно. Це свідчить про те, що в ч. 2 ст. 299 КК України слід замінити термін «малолітні» на «неповнолітні» у відповідній формі для забезпечення посиленої охорони моральності дітей; внести безпосередньо до тексту ст. 299 КК України словосполучення «жорстоке поводження з тваринами», яке відповідає міжнародному досвіду (для підвищення рівня юридичної техніки КК України).

Зміст об'єктивної сторони злочину «ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію» за законодавством України (ст. 300 КК) та зарубіжних країн.

Ст. 300 КК України в ч. 1 передбачає відповідальність за ввезення в Україну творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі у їх створенні. У ч. 2 ст. 300 КК України передбачено відповідальність за «ті самі дії щодо кіно- та відеопродукції, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, а також збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію». У ч. 3 ст. 300 КК України серед інших дій передбачено відповідальність за «примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості,

расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію». На думку В. О. Навроцького, об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 300 КК України полягає в таких діях щодо творів, які пропагують культ насильства та жорстокості: 1) ввезення в Україну; 2) виготовлення; 3) зберігання; 4) перевезення; 5) інше переміщення; 6) збут; 7) розповсюдження; 8) примушування до участі у їх створенні¹. Так, з об'єктивної сторони за КК України проти неповнолітніх можуть вчинятися такі дії стосовно творів, які пропагують культ насильства та жорстокості: 1) збут неповнолітнім творів (ч. 2 ст. 300); 2) розповсюдження серед них творів (ч. 2 ст. 300); 3) примушення неповнолітніх до участі у створенні творів (ч. 3 ст. 300). Разом з тим, оскільки метою даної роботи є дослідження злочинів саме проти моральності неповнолітніх, то досліджуватимуться лише ознаки, які можуть мати відношення до них. Збут даних творів полягає у їх оплатному чи безоплатному відчуженні (продажі, даруванні, переданні замість повернення боргу та ін.). Розповсюдження даних творів – більш широке за змістом поняття, воно охоплює як збут предметів, передбачених ст. 300 КК України, так і забезпечення платного чи безоплатного ознайомлення (поширення) з ними якомога більшої кількості осіб (через демонстрацію кінофільму, безоплатне чи за символічну плату роздавання книжок або плакатів, іншої друкованої продукції тощо). Примушування до участі у створенні творів – будь-які дії проти волі особи, спрямовані на те, щоб саме ця особа взяла участь у створенні даних творів (як автор або співавтор книги, комп'ютерної програми, відеофільму, як видавець книги, редактор програми телебачення, актор у фільмі та ін.). Застосування фізичного насильства не охоплюється диспозицією жодної з частин ст. 300 КК України². На думку В. О. Навроцького, під збутом розуміється оплатна передача іншій особі, включаючи продаж, обмін, плата за виконану роботу чи надані послуги, а під розповсюдженням – безоплатна передача іншим особам, включаючи дарування, передачу у спадок, надання у тимчасове користування.

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 1236.

² Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 115. – (Практика та право).

Примушування до участі у створенні творів означає вплив на інших осіб шляхом застосування фізичного чи психічного впливу з метою добитися того, щоб вони виступили авторами (заново написали книгу, сценарій, внесли зміни до існуючих), іншим чином взяли участь у виникненні твору (виступили акторами, режисерами, операторами фільму тощо)¹.

З наведеного вище можна зробити висновок, що цей злочин скоюється шляхом дій, а його склад є формальним. Разом з тим, критерії віднесення друкованої, аудіовізуальної, електронної та іншої продукції, а також переданих та отриманих по комунікаційних лініях повідомлень та матеріалів до продукції, що пропагує культ насильства та жорстокості, були раніше визначені Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі. Згідно з даними критеріями, окремо виділялися критерії віднесення продукції до такої, що пропагує культ насильства та жорстокості (такі, як загальні – наявність прямих закликів до насильства і жорстокості (письмові, друковані, або виконані в електронному вигляді, усні твори, фото зображення, рекламні сюжети, анонси, повідомлення та інше з написами, що містять такі заклики); звукозаписи, кіно - відеопродукція, інші технічні записи зображень, що рухаються (комп'ютерні ігри, тощо), або сюжет твору, насичений переважною кількістю демонстрації (опису) сцен насильства та жорстокості; показ (опис) в натуралістичній формі нанесення фізичних пошкоджень людському тілу та будь-якій живій істоті (різані та вогнепальні рани, відтинання органів або частин тіла тощо); нагнітання жаху, з використанням художніх засобів мистецтва, або без них, смакування мук, приниження і натуралістичних подробиць страждання без ознак на художню, соціальну чи психологічну цінність твору), а також додаткові (відсутність сюжетної лінії, сцени мають умовний зв'язок; демонстрація (опис) фізіологічних реакцій організму на пошкодження чи біль (мученицька міміка, крики, стогін, страждання, кров, агонія тощо); демонстрація (опис) в дії різноманітного катівського реманенту:

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 844

ножів, бритв, сокир, ножиців, кусачок, пилок, бензопил, дрилів тощо; глумління над трупами; деталізація зображення сцен суїциду; використання спеціальних професійних засобів та способів, які посилюють ефект достовірності, реалістичності, документальності насильства). Окремо виділено ознаки віднесення продукції до такої, яка відтворює насильство та жорстокість у творах – основні (має місце художній задум, сюжет; відсутні прямі заклики до насильницьких дій; умовність (тобто використання спецефектів, що виключають шокуючий натуралізм) відтворення насилля та жорстокості; наявні насильства, жорстокість, надзвичайно наочне відтворення катастроф, жахів, відвертої оголеності відповідно художнього задуму) та додаткові (доречне вживання непристойностей для більш повного та реалістичного розкриття характеру героїв та соціального оточення; наявні сцени, реалістично відтвореної антисоціальної поведінки, відповідно художнього задуму; при оцінці цієї категорії продукції обов'язково визначається рівень негативного впливу на неповнолітніх та можливості наслідування цій продукції). Також виведено критерії для віднесення продукції до такої, яка містить елементи насильства та жорстокості – основні (до цієї категорії належить продукція, яка має художню цінність, створені в руслі сучасних течій та напрямків мистецтва або молодіжної субкультури, відтворюють деякі сцени, що порушують етичні норми, але є важливі для сприйняття сюжету: відтворення сцен насильства та жорстокості, (у кіно-відеопродукції такі сцени повинні бути короткими за хронометражем – до 3 хвилин), зняті з використанням засобів художньої виразності, їх необхідність обумовлена логікою сюжету; продукція, в якій висвітлюється філософія соціальної жорстокості та порушуються теми і проблеми, з відтворенням навколишньої дійсності в усій її складності (жанри: трагедія, драма, трагікомедія, публіцистичні передачі, тощо) та додаткові (мають місце елементи насильства та жорстокості: такі як бійки, застосування зброї без надмірного кровопролиття, зображення нещасного випадку або катастрофи; епізодичне використання ненормативної лексики, якщо вона підкреслює належність персонажів до певних прошарків суспільства, присутня в оригіналі за задумом авторів і необхідна для

розвитку сюжету. Кожне з обмежень є наслідком ґрунтового аналізу продукції в залежності від кількості та ступеня наявності тих чи інших тем або ситуацій).

На міжнародному рівні в цій сфері варто згадати Рекомендацію № R (89) 7 Комітету міністрів Ради Європи «Про принципи поширення відеозаписів насильницького, жорстокого чи порнографічного змісту», яка передбачає принципи, призначені допомогти державам-членам у посиленні їхніх дій, спрямованих проти відеозаписів насильницького, жорстокого або порнографічного змісту, а також тих, що заохочують вживання наркотиків, з метою, зокрема, захисту неповнолітніх. Відповідно до змісту п. 1 даної Рекомендації, встановлено можливість дії систем саморегуляції і державного контролю в цій сфері, і можливе (але не виключне) застосування кримінального закону за порушення.

КК низки країн, наприклад, Вірменії, Білорусі, Молдови, Узбекистану, Грузії, Нідерландів, Данії, Ізраїлю, Іспанії, Латвії, Норвегії, РФ, Туреччини, Туркменістану, Киргизстану не передбачають відповідальності за дії з предметами, які становлять собою твори, які поширюють культ насильства та жорстокості. Законодавці низки країн – Казахстану, РФ, Литви, Грузії, Сан-Марино, Болгарії, Франції, Швеції, Німеччини мають статті, де передбачено відповідальність за такі дії.

КК Казахстану в ст. 274 передбачає відповідальність за незаконні дії щодо творів, що пропагують культ жорстокості і насильства¹. Норма не передбачає особливого захисту неповнолітніх. За об'єктом та змістом об'єктивних ознак вона практично повністю відповідає ч. 1, 2 ст. 300 КК України в попередній редакції. Однак не передбачено додаткову відповідальність за примушування до участі у виготовленні вказаних творів.

КК Литви в ст. 170 окремо не захищає права неповнолітніх². За ст. 170 КК Литви караним вважається не поширення творів, а здійснення публічних заяв усно, письмово або з використанням засобів масової інформації, в яких

¹ Уголовный кодекс Республики Казахстан. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 303. – (Законодательство зарубежных стран).

² Уголовный кодекс Литовской республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – С. 267. – (Законодательство зарубежных стран).

знущуються, принижують, викликають ненависть чи спонукають до дискримінації. Передбачено такі способи скоєння злочину: здійснення заяв, спрямованих на знущання; здійснення заяв, спрямованих на приниження; здійснення заяв, спрямованих на ненависть; здійснення заяв, що спонукають до дискримінації. Більш широким, в порівнянні з Україною, є і коло діянь, за заклики до яких передбачено покарання. У ч. 2 вказаної статті передбачені інші, більш небезпечні способи скоєння даного злочину: заклики до насильства; заклики до фізичної розправи з групою людей; або фінансування такої діяльності; матеріальна підтримка такої діяльності іншим способом. Наявна відповідальності юридичної особи.

У КК Грузії в ст. 256 передбачено інший перелік власне творів, ніж в Україні, та відсутні особливості відповідальності за вчинення вказаних дій щодо неповнолітніх, відсутні кваліфіковані види злочину¹. Відрізняється перелік способів скоєння даного злочину, який є більш лаконічним; додатковим способом є скоєння цього злочину шляхом демонстрації вказаних творів, яке в КК України безпосередньо не передбачено.

КК Сан-Марино у ст. 276 передбачає скоєння даного злочину через використання суспільних комунікацій, які розраховані на необмежену кількість людей, а способом є оприлюднення дій або предметів². Законодавець не захищає дітей від отримання аналогічної інформації іншим чином. Неважливо, чи реально хоч одна дитина побачила таку інформацію і чи мала вказана інформація на дитину будь-який вплив, тобто даний злочин є злочином з формальним складом. Дії або предмети, що оприлюднюються, мають спонукати до насильства, жорстокості, хуліганства, сексуальної розбещеності або цілком підходити для образи цими діями почуття згуртованості сім'ї. Перелік предметів в законодавстві Сан-Марино є ширшим, ніж в Україні, передбачено меншу кількість способів вчинення даного злочину.

¹ Уголовный кодекс Грузии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С.265. – (Законодательство зарубежных стран).

² Уголовный кодекс Сан-Марино. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 188. – (Законодательство зарубежных стран).

КК Болгарії, як зазначає М.І. Хавронюк, містить відповідальність лише за проповідання ненависті на релігійному ґрунті¹.

КК Франції в ст. 227-24 також окремо не вказує на особливий захист моральності неповнолітніх². Здійснюється охорона моральності населення і від поширення порнографії, і від поширення творів чи повідомлень, які проповідують насильство. Публічні заклики, що не мають характеру творів, теж несуть в собі небезпеку поширення вказаних деструктивних ідей. Виділено такі способи скоєння злочину: виготовлення; транспортування; розповсюдження будь-яким способом; торгівлю. Міститься вказівка на ознаку такого твору чи повідомлення – здатність завдати істотної шкоди людській гідності. Перелік є більш вузьким, ніж в Україні, і не містить способів, які не характерні для України. Сумісна відповідальність в рамках однієї статті є цікавим варіантом вирішення питання та відповідає думці деяких українських учених щодо можливості об'єднання ст. 300 і 301 КК України.

КК Швеції в главі 16 містить широке коло злочинів, спрямованих проти поширення в суспільстві ідей жорстокості³. Статті мають на меті як захист всього населення, так і окремий захист неповнолітніх. Для загального захисту моральності населення у вказаній сфері передбачено ст. 10b, а для захисту неповнолітніх – ст. 10c та 12. Відповідно до ст. 10b караним в Швеції є демонстрація в зображенні як сексуального насильства, так і крайнього насильства по відношенню як до людей, так і до тварин. Способи вчинення такого злочину – шляхом зображення та зберігання з наміром поширити і власне поширення таких зображень. Відповідно до ст. 10c заборонені дії, пов'язані з наданням особі, яка не досягла п'ятнадцяти років, кіно -, відеозапису або іншого технічного запису рухомих зображень. Зображення мають відкрито і правдоподібно зображати насильство або загрозу насильства щодо людей або

¹ Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. доктора юрид. наук : 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. – К., 2007. – С. 517.

² Уголовный кодекс Франции. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 274. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Уголовный кодекс Швеции. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 125-150. – (Законодательство зарубежных стран).

тварин. Дії в даному випадку мають не зображати крайнє насильство, а лише відкрито і правдоподібно зображати насильство або загрозу насильства. Підхід має сприяти більшому захисту молоді, яка через вік не завжди здатна зробити самостійний і свідомий вибір. Дії мають здійснюватись через необережність при здійсненні підприємницької або іншої діяльності, що має на меті отримання прибутку. Потерпілою від даного злочину може бути особа у віці до 15 років. Стаття 12 Глави 16 КК Швеції передбачає відповідальність за поширення серед дітей та молоді літератури, зображень або технічних записів. Підкреслено, що зміст даних творів може призвести до грубості чи жорстокості або іншим чином створити серйозну небезпеку для морального виховання молоді. В Швеції дані твори відносяться до заборонених в поширенні серед молоді навіть у випадку коли вони не створюють, а тільки можуть створити небезпеку моральності, а перелік творів є більш широким та гнучким.

КК Німеччини в §131 передбачає відповідальність за поширення; публічне виставлення; вивішування, демонстрацію або оприлюднення будь-яким іншим способом; пропозицію особі, яка не досягла вісімнадцятирічного віку; передачу особі, яка не досягла вісімнадцятирічного віку або забезпечення доступності іншим способом; також щоб використовувати їх або окремі їх частини зазначеними у 1-5 способами; виготовлення; замовлення; постачання; накопичення; пропонування; сповіщення; рекламування; ввезення для використання; вивезення, щоб використовувати; по відношенню до друкованих матеріалів, які описують звіряче або жорстоке застосування насильницьких заходів по відношенню до людей таким чином, що вони прославляють або прикрашають такі акти насильства або зображують жорстокість або нелюдність подібних дій таким, що принижує людську гідність¹. В абз. 2 окремо виділено роль радіо в процесі поширення цих творів. Показовим є виділення окремого підпункту, який стосується інтересів неповнолітніх – пропонування особі, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, передача їй або забезпечення доступності

¹ Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – С. 105. – (Законодательство зарубежных стран).

іншим способом відповідних матеріалів. В цілому у даній нормі наявна велика кількість способів вчинення даних дій та дано критерій жорстокості у розумінні німецького законодавця. Цікавим за конструкцією може вважатися і абзац 3 («абзаци 1 і 2 не діють»), якщо опис дії є повідомленням про події у даний час або історичні процеси – це питання дійсно може бути актуальним при правозастосуванні.

Нині формування захисту населення від творів, які пропагують культ насильства та жорстокості, знаходиться на стадії формування – оскільки Друга світова війна дала людству зрозуміти, наскільки небезпечні подібні ідеї для всієї планети. Україна знаходиться на досить високому щаблі забезпечення на нормативному рівні безпеки громадян від поширення подібних ідей. Законодавці більшості країн окремо не вказують на особливий захист моральності неповнолітніх від поширення ідей жорстокості та насильства; часто в рамках однієї статті здійснюється охорона моральності населення і від поширення порнографії, і від поширення творів чи повідомлень, які проповідують насильство; більшість зарубіжних кодексів містять більш просту диспозицію вказаних статей, що сприяє правозастосуванню; окремі вказівки на виступи, повідомлення та інші публічні промови в КК зарубіжних країн, зокрема КК Франції та Німеччини, є слухними, оскільки публічні заклики, що не мають характеру творів або предметів, також несуть в собі небезпеку поширення вказаних деструктивних ідей. При цьому варто вказати, що в даному разі для запобігання надмірній криміналізації заклик має одночасно бути і до жорстокості, і до насильства. У випадку заклику лише до насильства (без жорстокості), або лише до жорстокості (без насильства) відповідальність за даною статтею наступати не повинна.

Як свідчить проведене опитування, відповідаючи на питання: «Чи вважаєте Ви, що необхідно доповнити КК України нормою, яка каратиме за публічні заклики до жорстокості та насильства для запобігання поширенню деструктивних ідей серед неповнолітніх?» більшість респондентів (75%) відповіли ствердно. Тобто можна говорити про необхідність і соціальну

обумовленість таких змін. Можливо, КК України теж варто було б доповнити нормою про публічні заклики до жорстокості та насильства.

Зміст об'єктивної сторони злочину «ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів» за законодавством України (ст. 301 КК) та зарубіжних країн.

Стаття 301 КК України в ч. 1 передбачає відповідальність за «ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою, або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні». У ч. 2 – за «ті самі дії, вчинені щодо кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру, а також збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру». У ч. 3 передбачено відповідальність за «дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з отриманням доходу у великому розмірі». У ч. 4 караються «дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені щодо творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, що містять дитячу порнографію, або примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру». У ч. 5 – за «дії, передбачені частиною четвертою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з отриманням доходу у великому розмірі». У примітці до цієї статті розшифровано поняття «отримання доходу у великому розмірі» для цілей даної статті. Стаття викладена в новій редакції, останні зміни до неї були внесені згідно з Законом № 1819-VI від 20.01.2010 р.¹ Відповідно до змін 2009–2010 років до цієї статті було додано новий спосіб скоєння злочину – шляхом зберігання, змінено диспозицію ч. 3 та додано ч. 4–5 та примітку. Саме відповідно до цих змін окремо передбачено відповідальність за дії, вчинені відносно дитячої порнографії.

¹ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії розповсюдженню дитячої порнографії» від 20.01.2010 р. // Голос України. – 2010. – № 22. – С. 56.

Об'єктивну сторону даного злочину, передбаченого ст. 301 КК України, утворюють активні дії у формах: ввезення в Україну для збуту; виготовлення для збуту; перевезення для збуту; інше переміщення для збуту; збут; розповсюдження творів для збуту; примушування до участі в таких діях; зберігання для збуту. Ознаки об'єктивної цього злочину є дуже схожими за конструкцією з попередньою нормою. Особливому захисту неповнолітніх присвячено ч. 2 і 4 даної статті. За частиною другою карається збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру. За ч. 4 карається примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно - та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру. При цьому варто вказати, що ч. 3 є кваліфікованим видом злочину відносно ч. 1 і 2, тобто, зокрема, додатково вказано на небезпечність збуту чи іншого розповсюдження серед неповнолітніх порнографічних творів повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з отриманням доходу у великому розмірі; а ч. 5 є кваліфікованою виключно відносно ч. 4 і спрямована на додатковий захист неповнолітніх, від примушування неповнолітніх до участі у створенні порнографічних матеріалів (перерахованих в ч. 4) за попередньою змовою групою осіб, або з отриманням доходу у великому розмірі. Окремо варто наголосити на встановленні особливого покарання за вчинення злочинних дій саме щодо дитячої порнографії.

Також, як зазначає І. О. Бандурка (щоправда, за основу було взято стару редакцію статті), що ст. 301 КК України в одній диспозиції містить ознаки двох зовсім різних за своїми властивостями та суспільною небезпечністю злочинів – обіг порнографічних предметів і примушування до створення цих предметів, тому потрібно з метою вдосконалення законодавства передбачити ознаки вказаних різних злочинів в окремих складах злочинів¹.

¹ Бандурка І. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / І. О. Бандурка. – Запоріжжя, 2010. – С. 12.

Підбиваючи підсумки зазначеного вище, можна констатувати, що цей злочин вчиняється шляхом дій, а його склад є формальним.

Для того щоб проаналізувати даний злочин слід вказати, що російський дослідник О. Ш. Петросян у роботі «Уголовная ответственность за изготовление и оборот материалов или предметов с порнографическими изображениями несовершеннолетних» вказує, що нині в РФ обґрунтовано пропозиції «щодо вдосконалення кримінально-правової боротьби з виготовленням і обігом матеріалів або предметів з порнографічними зображеннями неповнолітніх, особливостям кваліфікації діянь, що утворюють склад злочину, передбаченого ст. 242 КК РФ, що посягають на соціально значущі суспільні відносини в сфері статевої моральності неповнолітніх, відмежуванню цих дій (бездіяльності) від суміжних злочинів у сфері суспільної моралі».

На міжнародному рівні в цій сфері варто відзначити факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії. Відповідно до ст. 3 даної Конвенції кожна держава-учасниця забезпечує, щоб, як мінімум, наступні діяння і види діяльності були повною мірою охоплені її кримінальним або карним правом, серед іншого і виробництво, розподіл, розповсюдження, імпорт, експорт, пропозиція, продаж або зберігання у вищезазначених цілях дитячої порнографії, визначеної у статті 2 (в даному розрізі дитяча порнографія означає будь-яке зображення будь-якими засобами дитини, яка здійснює реальні або змодельовані відверто сексуальні дії, або будь-яке зображення статевих органів дитини, головним чином в сексуальних цілях). Крім того, Конвенція Міжнародної організації праці про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 ратифіковано Законом від 05.10.2000 р. Стаття 3 даної Конвенції вказує, що термін «найгірші форми дитячої праці» включає: використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи для порнографічних вистав. Зарубіжні законодавці всіх аналізованих країн тією чи іншою мірою

містять відповідальність за дії, направлені на протидію порнографії. Тому проаналізуємо лише найбільш підходящі для порівняння склади злочинів.

КК РФ передбачає відповідальність за поширення порнографії зразу в двох статтях. Це стаття 242, яка передбачає відповідальність за «незаконне поширення порнографічних матеріалів або предметів» та стаття 242-1¹, яка передбачає відповідальність за «виготовлення й оборот матеріалів або предметів з порнографічними зображеннями неповнолітніх». Стаття 242 КК РФ передбачає відповідальність за незаконне виготовлення з метою розповсюдження; поширення; рекламування; незаконну торгівлю предметами порнографічного характеру. Під предметами даного злочину розуміються порнографічні матеріали або предмети, зокрема друковані видання, кіно- або відеоматеріали, зображення чи інші предмети порнографічного характеру. Стаття не має кваліфікованих складів злочинів та окремої вказівки на шкоду, заподіювану моральності саме неповнолітніх. Частина 1 ст. 242-1 КК РФ повністю присвячена захисту моральності саме неповнолітніх. З об'єктивної сторони дане діяння може полягати у виготовленні; зберіганні; переміщенні через державний кордон РФ з метою розповсюдження, публічної демонстрації або рекламування; розповсюдженні; публічній демонстрації; рекламуванні матеріалів або предметів з порнографічними зображеннями неповнолітніх; залученні неповнолітніх в якості виконавців для участі у видовищних заходах порнографічного характеру. КК РФ не містить вказівки на окрему охорону моральності неповнолітніх від поширення серед них порнографії. Ні ст. 242, ні ст. 242-1 КК РФ не містять визначення порнографії. Таке визначення дано в базовому законодавстві РФ, яке є більш розгорнутим та мінливим, ніж КК.

Ст. 343 КК Білорусі передбачає відповідальність за виготовлення та розповсюдження порнографічних матеріалів або предметів порнографічного характеру², а ст. 343-1 – за виготовлення та розповсюдження порнографічних матеріалів або предметів порнографічного характеру з зображенням

¹ Уголовный кодекс Российской Федерации. – М. : КноРус, Проспект, 2010. – С. 122.

² Уголовный кодекс Республики Беларусь. – Минск : Право и экономика, 2005. – С. 145.

неповнолітнього. Серед способів скоєння злочину, передбаченого ч. 2 ст. 343 КК Білорусі, проти моральності неповнолітніх направлені розповсюдження завідомо неповнолітньому порнографічних матеріалів; рекламування завідомо неповнолітньому порнографічних матеріалів; демонстрація завідомо неповнолітньому кіно- або відеофільмів порнографічного змісту. Більш сувору відповідальність передбачено за збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них порнографії у КК Білорусі також додатково передбачено відповідальність за рекламування і демонстрування неповнолітнім порнографічних матеріалів, однак не передбачено відповідальності за збут неповнолітнім порнографії. У ч. 2 ст. 343-1 КК Білорусі, яка захищає моральність суспільства від негативного впливу дитячої порнографії, з об'єктивної сторони передбачено також відповідальність за ще один спосіб скоєння злочину – використання завідомо неповнолітнього для виготовлення порнографічних матеріалів, друкованих видань чи інших предметів порнографічного характеру. За законодавством Білорусі, відповідальність настає не за «примушування», а за «використання». Частина 3 ст. 343-1 КК Білорусі з об'єктивної сторони передбачено також відповідальність за ще один спосіб скоєння злочину – використання завідомо неповнолітнього для виготовлення порнографічних матеріалів, друкованих видань чи інших предметів порнографічного характеру з його зображенням. Тобто, в ч. 2 даної статті передбачено відповідальність за використання завідомо неповнолітнього для виготовлення порнопродукції без його зображення, а за ч. 3 ст. 343-1 КК Білорусі – з його зображенням. Такий погляд є досить своєрідним та має як плюси, так і мінуси. Термін «використання» може включати як використання шляхом примусу, так і цілком добровільну участь неповнолітнього у виготовленні порнопродукції. Однак, враховуючи, що неповнолітніми є особи від 0 до 18 років, їх згода, навіть дана без примусу, не завжди має значення. Згідно з законодавством Білорусі, відповідальність за розповсюдження порнографічних предметів з зображеннями дорослих осіб та дитячої порнографії настає за різними статтями. Визначальною особливістю

даних статей є відповідальність за публічну демонстрацію порнографічних матеріалів.

КК Грузії в ст. 255 передбачає відповідальність за: виготовлення; розповсюдження; рекламування; торгівлю; зберігання з метою продажу або розповсюдження¹. Карається також рекламування порнографії. Натомість, ввезення, інше переміщення та примушування до участі в створенні порнографічних творів в Грузії окремо не караються. Відбувається захист всіх верств населення від негативного впливу порнографії без окремого виділення захисту неповнолітніх та від згубного впливу дитячої порнографії.

У ст. 276 КК Сан-Марино визначено як злочин оприлюднення дій або предметів виключно через суспільні комунікації, розраховані на необмежене число людей, та з огляду на особливу чутливість малолітніх, цілком підходять для спонукання до сексуальної розбещеності². Коло дій і предметів в даному разі є максимально широким, що сприяє більшому захисту моральності малолітніх, але в той же час дає можливості для суб'єктивізму.

У ст. 162 КК Литви захищається від негативного впливу порнографії лише моральність неповнолітнього, який був залучений до виготовлення порнографії, а інші види негативного впливу порнографії на неповнолітнього не є караними³.

КК Франції в ст. 227-23 передбачає, що караною є фіксація, запис або передача зображення або знімку неповнолітньої особи з метою його розповсюдження, якщо таке зображення або такий знімок мають порнографічний характер⁴. Міститься пояснювальна норма щодо того, що «положення цієї статті також застосовуються до порнографічних зображень будь-якої особи, чия фізична статура відповідає фізичній статурі неповнолітнього, за винятком випадків, коли встановлено, що це особа досягла вісімнадцяти років до моменту фіксації або запису свого зображення». Також

¹ Уголовный кодекс Грузии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 274. – (Законодательство зарубежных стран).

² Уголовный кодекс Сан-Марино. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 188. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Уголовный кодекс Литовской республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – С. 275. – (Законодательство зарубежных стран).

⁴ Уголовный кодекс Франции. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 273. – (Законодательство зарубежных стран).

для захисту моральності у Франції запроваджено ст. 227-24, що передбачає відповідальність за поширення повідомлень як порнографічного, так і насильницького характеру. Дану статтю було проаналізовано вище. При сумарній оцінці цієї статті можна виділити такі способи скоєння цього злочину: фіксація; запис; передача зображення або знімку неповнолітньої особи з метою його розповсюдження; поширення такого зображення або знімку будь-яким способом; ввезення або вивезення яким би то не було способом; організація його ввезення або вивезення яким би то не було способом. КК Франції йде шляхом нормативного опису максимальної кількості способів скоєння даного злочину. Дані способи дещо текстуально відрізняються від вказаних в КК України, проте охоплюють схоже коло діянь. Лише організація ввезення або вивезення яким би то не було способом дитячої порнографії, передбачена у Франції, не має аналогів у відповідній статті КК України. Зберігання з метою збуту та примушування до участі у створенні порнографії неповнолітніх не передбачені в КК Франції.

КК Іспанії в ст. 186 КК передбачає, що цей злочин скоюється трьома способами: розповсюдженням; продажем; показом¹. Норма захищає лише неповнолітніх осіб та осіб, які страждають на психічні розлади. На відміну від КК України, відбувається адресний захист двох груп населення. Позитивним є окреме виділення можливості скоєння даного злочину шляхом показу порнографічного матеріалу вказаним особам.

Відповідно до ч. 1 ст. 207а КК Австрії, в тексті статті безпосередньо не визначено, що є порнографічними предметами, а йде конкретизація даних предметів². Суспільство захищається від негативного впливу саме дитячої порнографії. Серед способів скоєння цього злочину можна виділити: виготовлення; ввезення з метою продажу; переміщення; вивезення; пропозицію іншій особі; купівлю; передачу; показ; надання доступу до порнографічних зображень іншим чином. КК Австрії не містить відповідальності за

¹ Уголовный кодекс Испании. – М. : Зерцало, 1998. – С. 84.

² Уголовный кодекс Австрии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 253. – (Законодательство зарубежных стран).

примушування до участі у створенні порнографічного твору, але містить відповідальність за передачу, показ чи забезпечення іншим чином доступу до порнографічних зображень. Окрема кримінальна відповідальність за показ дитячої порнографії цілком відповідає рівню небезпечності, характерної для злочину та може заслуговувати на кримінальне покарання. Позитивним можна вважати і формулювання, за яким підлягає покаранню також особа, яка «іншим чином робить доступними порнографічні зображення». Формулювання дозволяє зробити перелік способів скоєння вказаного злочину невичерпним.

Закон про кримінальне право Ізраїлю містить відповідальність за дії з порнографією в ст. 214¹. Поділ статті на частини в Ізраїлі є суто специфічним, тому для спрощення аналізу вважатимемо пункти з алеф по бет 1 частиною першою, пункт бет 1 – частиною другою, бет 2 – частиною третьою, бет 3 – частиною четвертою. В Ізраїлі суспільство захищається і від дитячої, і від дорослої порнографії. Умовна частина перша передбачає відповідальність за розповсюдження порнографії в цілому. Серед способів можна визначити: розповсюдження порнографічного матеріалу; виготовлення матеріалів для такого розповсюдження; організація показу порнографії; надання порнографії для показу; здійснення показу порнографії. В цьому складі злочину кваліфікуюче значення має місце вчинення злочину. Ним може бути громадське місце; негромадське місце. Ця стаття, не може бути застосована для місця, яке служить для проживання або служить групі осіб, членство в якій передбачено для осіб, які досягли 18 років і на будь-який довгий період. Формулювання є важливим, оскільки три способи вчинення даного злочину пов'язані саме з показом порнографії, і показ її в громадському чи не в громадському місці дійсно впливає на ступінь небезпеки даного злочину. Вказівка на місце, яке не може бути місцем вчинення злочину, через вказівку на проживання в ньому виключно повнолітніх можна вважати усвідомленим рішенням ізраїльського законодавця захищати від показу порнографії в першу чергу неповнолітніх.

¹ Закон об уголовном праве Израиля. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2005. – С. 214. – (Законодательство зарубежных стран).

Пункти з бет 1 до бет 3 містять відповідальність за дії щодо дитячої порнографії. При чому бет 3 містить лише додаткові ознаки щодо суб'єкта вчинення злочинів, передбачених пунктами бет 1 і бет 2 та не містить додаткових об'єктивних ознак. Серед способів вчинення злочинів, пов'язаних з дитячою порнографією, можна виділити: розповсюдження порнографічного матеріалу з зображенням неповнолітнього, включаючи образ або малюнок неповнолітнього; використання тіла неповнолітнього для виготовлення порнографічних матеріалів; використання неповнолітнього у показі порнографії.

На відміну від Ізраїлю, де виділені окремі дії щодо дитячої порнографії, в Україні для дитячої порнографії передбачено ті ж дії, що і для дорослої, крім однієї додатково виписаної в ч. 4 – примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру. Для України можна вважати прийнятним досвід виділення в окремі норми показу дорослої порнографії та виділення окремих дій щодо дитячої порнографії в окрему норму.

Стаття 226 КК Туреччини передбачає відповідальність за дозвіл дитині дивитись непристойні сцени, чути лайливі (нецензурні) слова, відкриває непристойні твори при продажу для публічного огляду, продає такі твори в недозволених місцях, рекламує їх, використовує в виробництві непристойних слів і сцен дітей. Кваліфіковані види даної статті містять посилену відповідальність за сцени жорстокості з тваринами та тілами померлих¹.

Модельний КК США в ст. 251.4 також містить відповідальність за поширення порнографії². Стаття, яка містить таку відповідальність в США, має складну структуру, що викликано специфікою англо-американської правової сім'ї. Так, стаття поділена на 4 підпункти: «визначення порнографії», «посягання», «те що може бути виправданим і не пов'язане з отриманням комерційної вигоди – поширення приватно» та «докази». Згідно наведеного

¹ Criminal Code of the Republic of Turkey (English version) Law Nr. 5237. Passed On 26.09.2004 [Електронний ресурс] // Official Gazette. – 1210. – Режим доступу до ресурсу: <http://legislationline.org/documents/action/popup/id/6872/preview>.

² Примерный Уголовный кодекс США. – М. : Прогресс, 1969. – С. 193.

визначення, «матеріал є порнографічним, якщо його вплив, взятий в цілому, переважно полягає в спонуканні хтивого потягу, тобто ганебного чи нездорового потягу до оголеного тіла, сексу або ерекції, і якщо, крім того, він значно виходить за звичайні межі відвертості в описі або зображенні такого роду речей. Переважно оцінюється вплив на звичайних повнолітніх осіб, якщо за характером матеріалу або за обставинами його поширення не можна зробити висновку, що він призначається для неповнолітніх або для будь-якої іншої особливо сприйнятливої аудиторії. Не проявлені фотографії, матриці, друковані форми тощо визнаються порнографічними, хоча для того щоб зробити порнографію явною або поширити її, може знадобитися обробка або вчинення інших дій». Визначення є надто об'ємним для країн романо-германської правової системи як для визначення, даного безпосередньо в КК. Проте воно може бути цікавим при розробці базового законодавства. До своєрідних ознак даного злочину слід віднести показ порнографічних п'єс, танців або вистав, або диригування ними, або участь у тій їхній частині, що робить їх порнографічними; продаж, рекламу чи поширення іншим чином з отриманням комерційної вигоди матеріалу, який є або не є порнографічним, з представленням його як порнографічного або вказівкою на те, що він має порнографічний характер. Підставами для захисту проти кримінального переслідування за ознаками цієї статті (тобто нормами, що можуть пом'якшувати покарання або застосовуватись для звільнення від відповідальності) є те, що розповсюдження було обмежено: а) установами чи особами, чиє володіння порнографічним матеріалом виправдовується інтересами науки, освіти, державними або іншими подібними інтересами, або б) не пов'язаним з отриманням комерційної вигоди поширенням серед особистих знайомих заподіювача. З погляду прецедентів, то, як зазначає А. В. Савченко, в справі «Міллер проти Каліфорнії» (1973 р.) Верховний суд США встановив три критерії, коли зображення відтворює непристойну поведінку: 1) якщо особі середнього віку видається, що загалом твір (предмет, праця тощо) викликає хтиву зацікавленість, яка не відповідає суспільним

поглядам і переконанням; 2) якщо в творі сексуальна поведінка зображається чи описується явно огидним (відразливим) способом, який не узгоджується із суспільними стандартами; 3) якщо твір загалом не має вагомої літературної, мистецької, політичної чи наукової цінності¹. Для визначення, чи є матеріал порнографічним, застосовуються переважно нормативні критерії, при чому думка експерта має другорядне значення. Як вказує А. В. Савченко, Звід законів США в розділі 18 главі 110 містить відповідальність «сексуальну експлуатацію або інше зловживання дітьми» (§§ 2251–2260). Дана глава включає, серед інших посягань, сексуальну експлуатацію дітей (§2251), певну діяльність, що пов'язана з матеріальним залученням до сексуальної експлуатації неповнолітніх (§ 2252), певну діяльність, що пов'язана з матеріальним створенням або наявністю дитячої порнографії (§ 2252А), поводження з матеріалами, що містять сексуально виражену поведінку (§ 2257), виробництво відверто сексуальних зображень неповнолітніх з метою ввезення до Сполучених Штатів (§ 2260). Отже, кримінально-правові положення цієї глави передусім покликані протидіяти сексуальному використанню дітей та дитячій порнографії².

КК штату Техас в ст. 43.22-43.24 за розповсюдження порнографії, де перелічено безліч способів такого розповсюдження, а в ст. 43.26 – за розповсюдження власне дитячої порнографії³.

КК Данії передбачає відповідальність за порнографію у двох статтях – ст. 234 і 235⁴. Від поширення звичайної порнографії захищаються виключно неповнолітні. Увага законодавця зосереджена на захисті суспільства від найгіршої порнографії – дитячої. Визначення дитячої порнографії дано лише контекстне, проте законодавець намагався передбачити як заборонені

¹ Савченко А. В. Кримінальне право України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне кримінально-правове дослідження : монографія / А. В. Савченко. – К. : КНТ, 2007. – С. 20-21.

² Савченко А. В. Злочини проти громадського порядку та моральності у США / А. В. Савченко // Міліція України. – 2005. – № 9. – С. 20–21.

³ Уголовный кодекс штата Техас. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – С. 102. – (Законодательство зарубежных стран).

⁴ Уголовный кодекс Дании. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 180. – (Законодательство зарубежных стран).

максимальну кількість варіантів дитячої порнографії. З об'єктивної сторони вони можуть виражатися у: продажу на комерційній основі; поширенні іншим чином; виробництві з комерційною метою; набуванні непристойних фотографій; володінні дитячою порнографією. Коло діянь є досить широким. Насамперед карається отримання вигоди від дитячої порнографії, але цікавим є введення відповідальності за сам факт володіння дитячою порнографією, навіть для власного користування.

Погляди на захист моральності неповнолітніх від порнографії в різних країнах різняться, що викликано відносною новизною цього злочину. Для України міг би бути корисним міжнародний досвід в частині введення відповідальності за демонстрування порнографічних матеріалів неповнолітнім (наприклад, Грузія) – оскільки саме в сприйманні порнографії дітьми і полягає основна шкода від її існування, а демонстрація порнографії часто є основою для її сприймання. Інші способи ознайомлення дітей з порнографією, порівняно з відкритим демонструванням її дорослою особою, є менш небезпечними. Також варто звернути увагу і на досвід Данії в частині встановлення відповідальності за володіння дитячою порнографією. Адже дитяча порнографія є найгіршим із видів порнографії, її виготовлення є завідомо незаконним. І якщо володіння звичайною порнографією є особистою справою кожного, то володіння дитячою порнографією засуджують навіть найліберальніші країни.

Зміст об'єктивної сторони злочину «створення або утримання місць розпусти і звідництво» за законодавством України (ст. 302 КК) та зарубіжних країн.

Стаття 302 КК України в ч. 1 передбачає відповідальність за «створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти», в ч. 2 – за «ті самі дії, вчинені з метою наживи або особою, раніше судимою за цей злочин, або організованою групою», в ч. 3 – за «дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені із залученням неповнолітнього».

Також варто звернути увагу на те, що в дорадянські часи не було окремої відповідальності за проституцію, і цей злочин багато в чому «підміняв» таку

норму. Тобто, цей злочин вчиняється шляхом дій, а його склад є формальним. На думку В. О. Навроцького, об'єктивна сторона даного злочину проявляється у 1) створенні місць розпусти; 2) їх утриманні; 3) звідництві для розпусти. Під розпустою в даному разі розуміють блудство, аморальний спосіб життя. А під вчиненням розпусних дій – безладні статеві зносини, що здійснюються у природний чи неприродний спосіб для задоволення статевої пристрасті за гроші, інші матеріальні цінності, а також безоплатно¹. Створення місць розпусти – дії, завдяки яким певний об'єкт починає використовуватись для розпусти (безладних статевих зв'язків, групових сексуальних дій, проституції). Це, зокрема, відкриття закладів, які маскуються іншим призначенням, але використовуються для розпусти, підбір персоналу, придбання або наймання приміщень для вказаної мети. Під утриманням місць розпусти розуміється забезпечення функціонування вказаних місць. Звідництво для розпусти – це посередництво для розпусти. Воно полягає у підшукуванні учасників розпусних дій, схильні до розпусти тощо². Кваліфікуючою ознакою за ч. 3 ст. 302 КК України є вчинення кримінальних дій з залученням неповнолітнього. У разі залучення до створення чи утримання місць розпусти або для звідництва для розпусти неповнолітніх, які не досягли 16-літнього віку, або вчинення щодо них надалі розпусних дій наявна сукупність злочинів, відповідальність за які передбачена ч. 3 ст. 302 і відповідною частиною ст. 156 КК України³.

Порівнюваною зі ст. 302 КК України можна вважати ст. 254 КК Грузії, яка передбачає відповідальність за організацію або утримання приміщень для заняття проституцією. На відміну від КК України, КК Грузії карає лише за створення або утримання місць для зайняття проституцією. КК Грузії в рамках даної статті не передбачає відповідальність за звідництво та не виділяє окремої відповідальності за залучення до діяльності місць для заняття проституцією неповнолітніх.

¹ Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.]. – К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 206.

² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 847.

³ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 134, 135. – (Практика та право).

Зарубіжні законодавці лише Бельгії та Болгарії передбачають відповідальність за дії щодо місць розпусти. Решта протидіють місцям для проституції. Однак ми проаналізуємо такі посягання.

Відповідно до ст. 270 КК Сан-Марино, місцем скоєння злочину є будинок для занять проституцією або нерухомість для використання в цих цілях¹. З об'єктивної сторони злочин, передбачений у ч. 1–2 ст. 270 КК Сан-Марино, може виражатись у володінні будинком для заняття проституцією; наданні нерухомості для використання в цих цілях; управлінні будинком для занять проституцією; занятті спільною діяльністю в цій сфері; наданні послуг в цій сфері. КК Сан-Марино передбачає більш широке коло діянь, пов'язаних з забезпеченням успішного функціонування будинку для заняття проституцією. Не виділено окремої відповідальності за залучення до діяльності місць для заняття проституцією неповнолітніх.

Кримінальним проступкам у даній сфері КК Сан-Марино присвячує ст. 279². Стаття передбачає відповідальність для господарів житла, будинків з обстановкою, пансіонів, винних магазинів, клубів, приміщень для танців, місць для громадських заходів та інших приміщень, відкритих для публіки за терпимість у цих місцях або їх підсобних приміщеннях до присутності однієї чи кількох осіб, які займаються проституцією. Вона є спорідненою з ст. 302 КК України за місцем скоєння злочину, однак за ознаками об'єктивної сторони дії відрізняється.

§ 229 КК Данії направлений на протидію явищам, відповідальність за які передбачена і ст. 302, і ст. 303 КК України – ч. 1 направлена на протидію сутенерству та сприянню проституції, а ч. 2 – на протидію «наданню номерів у готелі для заняття проституцією в якості професійної діяльності»³. Карається специфічна форма – надання приміщень. До таких приміщень належать лише

¹ Уголовный кодекс Сан-Марино. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 186. – (Законодательство зарубежных стран).

² Уголовный кодекс Сан-Марино. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 190. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Уголовный кодекс Дании. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 178. – (Законодательство зарубежных стран).

номери готелів, для специфічних цілей винаймача – заняття проституцією як професійною діяльністю.

Ст. 171 КК Білорусі передбачає відповідальність за «використання заняття проституцією або створення умов для заняття проституцією»¹. КК Білорусі передбачає відповідальність лише за діяльність, пов'язану з проституцією. Стаття включає: використання заняття проституцією іншою особою; надання з корисливою метою приміщення (місця) особою, яка свідомо знала, що це приміщення (місце) буде використано для заняття проституцією; організація місць для розпусти, для заняття проституцією; утримання місць для розпусти, для заняття проституцією; дії, передбачені попередніми способами, поєднані з вивезенням за межі держави особи для заняття проституцією. КК Білорусі передбачає більшу кількість способів скоєння злочину. Додатково карається використання заняття проституцією іншою особою та за надання з корисливою метою приміщення (місця) особою, яка свідомо знала, що це приміщення (місце) буде використано для заняття проституцією. КК Білорусі намагається особливо захистити неповнолітніх шляхом введення у вигляді кваліфікуючої ознаки «з використанням для заняття проституцією свідомо неповнолітнього», з вказівкою на те, що неповнолітній вік потерпілого має бути відомо – адже карається залучення саме «свідомо неповнолітнього», в той час як в Україні карається створення, утримання місць розпусти, звідництво для розпусти, вчинені із залученням неповнолітнього. У КК Білорусі передбачено посилену відповідальність за використання для заняття проституцією свідомо неповнолітнього і не карається залучення неповнолітніх до дій, пов'язаних з організаційною діяльністю місця розпусти.

КК РФ в ст. 241 з об'єктивної сторони передбачає відповідальність лише за: діяння, направлені на організацію заняття проституцією іншими особами; утримання будинків розпусти для заняття проституцією; систематичне надання приміщень для заняття проституцією². Додатково законодавець РФ карає за

¹ Уголовный кодекс Республики Беларусь. – Минск : Право и экономика, 2005. – С. 78.

² Уголовный кодекс Российской Федерации. – М. : КноРус, Проспект, 2010. – С. 123.

систематичне надання приміщень для зайняття проституцією та за діяння, направлені на організацію заняття проституцією іншими особами. Щодо кваліфікованих видів даного злочину, то цікавим можна вважати додаткове виділення в ч. 2 «з застосуванням насильства або погрозою його застосування». В контексті захисту прав дітей цікавим є окреме виділення в рамках ч. 2 «з використанням для занять проституцією завідомо неповнолітніх», а ч. 3 – «використанням для проституції осіб, що завідомо не досягли 14-річного віку». Підхід, що передбачає захист моральності дітей залежно від віку, має сприяти більшому захисту моральності осіб до 14 років, що можна вважати позитивним.

Модельний КК США в ст. 251.2 передбачає відповідальність за проституцію і споріднені з нею посягання¹. У ч. 2 ст. 251.2 серед переліку дій, які сприяють проституції, настає відповідальність за забезпечення функціонування публічного будинку та його організацію для експлуатації проституції й інші дії щодо забезпечення проституції. До дій, пов'язаних зі сприянням проституції, в КК США запропоновано віднести такі дії, пов'язані з діяльністю будинків розпусти: володіння публічним будинком; контроль за публічним будинком; управління публічним будинком; нагляд за публічним будинком; здійснення утримання публічного будинку іншим чином (одноосібно або спільно з іншими особами); вербування мешканця для публічного будинку; надання місця в публічному будинку для особи, яка буде його мешканцем; здійснення дій з метою, щоб інша особа стала або залишилася повією, або що мають своїм результатом те, що інша особа стає або залишається повією. Коло даних дій в США є значно ширшим і включає в себе багато форм вчинення, пов'язаних з контролем за діяльністю публічного будинку.

КК штату Техас також основну увагу зосереджує на протидії саме проституції. Проте ст. 43.25 передбачає окрему відповідальність за сприяння сексуальній активності дітей в будь-яких цілях, що фактично є протидією розпусті неповнолітніх². КК Бельгії в § 4 ст. 380 норма передбачає

¹ Примерный Уголовный кодекс США. – М. : Прогресс, 1969. – С. 191.

² Уголовный кодекс штата Техас. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – С. 103. – (Законодательство зарубежных стран).

відповідальність і за діяльність місць для розпусти, і за діяльність місць для проституції¹. Дії можуть вчинятися кількома способами: утримання, безпосередньо або через посередника, будинку для розпусти чи проституції, де неповнолітні займаються проституцією або розпустою; продаж неповнолітньому в цілях розпусти чи проституції квартири або іншого приміщення з метою отримання незаконної вигоди; надання в оренду неповнолітньому в цілях розпусти чи проституції квартири або іншого приміщення з метою отримання незаконної вигоди; надання у користування неповнолітньому в цілях розпусти чи проституції квартири або іншого приміщення з метою отримання незаконної вигоди. У даному випадку способи скоєння даного злочину, крім утримання будинку розпусти, є досить відмінними від КК України. Цікавим є окрема караність також надання іншими способами приміщення для розпусти неповнолітньому. Крім того, караним є не участь неповнолітнього в організаційно-технічному функціонуванні будинку розпусти, а власне участь його в розпусті.

Стаття 208 Закону про кримінальне право Ізраїлю направлена на захист моральності саме неповнолітніх, адже дія може вчинятись лише щодо дітей, у віці від 2 до 17 років, які знаходяться під наглядом чи опікою винного². Цікавим є визначення віку дитини, з якого дані дії є небезпечними – від 2 до 17 років. З об'єктивної сторони дане діяння виражається у двох способах вчинення: дозвіл неповнолітньому проживати в будинку розпусти; дозвіл неповнолітньому відвідувати будинок розпусти.

Стаття 155 КК Болгарії передбачає відповідальність також для тих, хто схиляє жінку до занять проституцією, чи зводить для розпусти чи статевих зносин. Кваліфікованим видом цього злочину є систематичне надання приміщень різним особам для статевих зносин та розпусти, а особливо кваліфікованим – якщо дане місце рекламувалося.

¹ Уголовный кодекс Бельгии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 236. – (Законодательство зарубежных стран).

² Закон об уголовном праве Израйля. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2005. – С. 213. – (Законодательство зарубежных стран).

КК більшості зарубіжних країн (крім Бельгії та Болгарії) забороняють певні дії щодо будинків для занять проституцією, а не щодо місць розпусти; звідництво також передбачене для занять проституцією, а не для розпусти.

Як свідчить проведене опитування, відповідаючи на питання: «Чи необхідно скасувати покарання за утримання місць розпусти та звідництво для розпусти, вчинені із залученням неповнолітнього, не пов'язані з заняттям проституцією чи іншими злочинами?» більшість респондентів (58%) відповіли «так». Це є підставою говорити про необхідність додаткової уваги законодавця до проблеми протидії дитячій проституції.

Потрібно врахувати, що термін «розпушта» є оціночним, породжує велику кількість питань щодо дуже делікатної сфери життя та у разі вчинення даних дій безоплатно переважно не має великої суспільної небезпеки. Тому пропонується в тексті ч. 1 ст. 302 КК України замінити словосполучення «місць розпусти» на «місць для заняття проституцією», а «звідництво для розпусти» на «звідництво для заняття проституцією».

Зміст об'єктивної сторони злочину «сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією» за законодавством України (ст. 303 КК) та зарубіжних країн.

Ст. 303 КК України передбачає відповідальність за сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією. Так, ч. 1 ст. 303 передбачає відповідальність за «втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до заняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або сутенерство», ч. 2 – за «дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності», ч. 3 – за «дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою», ч. 4 – за «дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені щодо малолітнього,

або якщо вони спричинили тяжкі наслідки». Стаття також містить примітку, що складається з трьох пунктів. Пункт 1 Примітки розшифровує поняття «сутенерства» як дій особи по забезпеченню заняття проституцією іншою особою. Пункт 2 Примітки містить вказівку, що відповідальність за втягнення малолітнього чи неповнолітнього в заняття проституцією чи примушування їх до заняття проституцією, за цією статтею, має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу, уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності. На думку В. Т. Дзюби, об'єктивна сторона злочину характеризується трьома способами вчинення злочину: 1) втягненням потерпілого в заняття проституцією; 2) примушуванням потерпілої особи до заняття проституцією; 3) сутенерством¹.

На нашу думку, об'єктивна сторона даного злочину передбачає три самостійних види (форми), що відрізняються одна від одної ознаками об'єктивної сторони: 1) втягнення особи в заняття проституцією; 2) примушування особи до заняття проституцією; 3) сутенерство.

Втягнення особи в заняття проституцією полягає в схиланні, спонуканні осіб жіночої та чоловічої статі до торгівлі своїм тілом².

Під примушуванням слід розуміти вимогу виконати (не виконувати) певні дії, спрямовані на задоволення за плату статевих потреб, бажань і фантазій клієнта. Примушування до заняття проституцією може здійснюватись з застосуванням фізичного насильства чи погрозою застосування фізичного насильства³.

Під сутенерством слід розуміти дії особи по забезпеченню заняття проституцією іншою особою.

¹ Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.]. – К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 208.

² Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 137. – (Практика та право).

³ Там само. – С. 137.

Щоб зрозуміти дані форми вчинення злочину, дослідимо погляди вчених на саме поняття проституції. Поняття, яку діяльність вважати проституцією, наразі є дискусійним. На думку В. Т. Дзюби, проституцією є заняття особою чоловічої чи жіночої статі систематичним наданням сексуальних послуг невизначеному колу осіб протилежної чи власної статі за матеріальну винагороду, яка є постійним, основним чи додатковим джерелом доходу¹.

На думку В. О. Навроцького, заняття проституцією означає надання сексуальних послуг більш чи менш тривалий час, причому різним клієнтам, або одноразово, або кільком клієнтам одночасно².

На нашу думку, схиляння навіть до разового вступу у сексуальні відносини за плату може вважатись втягненням у заняття проституцією³.

Тобто, цей злочин вчиняється шляхом дій, а його склад є формальним.

Таким чином, учені сходяться на думці, що ознаками проституції є надання різноманітних сексуальних послуг за матеріальну винагороду. Однак, питання скільки разів і яким особам мають надаватись сексуальні послуги, залишається дискусійним. Оскільки нині в Україні власне проституцію декриміналізовано, то вирішення цього питання має значення для кваліфікації дій особи, яка втягує потерпілого в заняття проституцією, примушує потерпілу особу до заняття проституцією або є сутенером. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 303 КК України, не передбачає ознаки систематичності для проституції. Тому доцільно вважати достатнім для кваліфікації за даною статтею навіть поодинокий випадок вчинення дій щодо сутенерства, примушування чи втягнення особи у заняття проституцією.

Законодавець, на нашу думку, поряд з трьома формами, передбачив чотири способи скоєння цього злочину. А саме: 1) обман; 2) шантаж; 3) використання вразливого стану особи; 4) застосування чи погрозу застосування насильства⁴.

¹ Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.]. – К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 208.

² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 848.

³ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 137. – (Практика та право).

⁴ Там само. – С. 137–138.

Щодо обману, то він, наприклад, може полягати в обіцянці надати роботу. Насправді ж особа, що вчиняє обман, планує використати жінку (чоловіка) для заняття проституцією. Визначення такого злочину, як обман, викликає суперечки. Адже, якщо особу ставлять перед вибором, це охоплюється іншими способами вчинення цього злочину. Обман з приводу майбутньої діяльності передує реальному застосуванню фізичного чи психічного насильства. Цей спосіб може застосовуватись, коли особа є малолітньою або перебуває в уразливому стані. Проте ці ознаки злочину є самодостатніми. Зважаючи на це, такий спосіб вчинення даного злочину доцільно декриміналізувати¹. Шантаж полягає в погрозі повідомити заінтересованим особам відомості, що ображають особу потерпілого, або які вона бажає зберегти в таємниці. Під такою погрозою розуміють намір оприлюднити як правдиві факти й відомості, так і наклепницькі вигадки. Під застосуванням насильства чи погрозою застосування насильства тут слід розуміти цілеспрямований вплив на психіку потерпілої особи, виражений в діях (словах) з погрозою застосувати фізичне насильство з тим, щоб підкорити волю цієї особи для надання сексуальних послуг, або утримання особи проти її волі в певному приміщенні, катування, тортури, заподіяння легких тілесних ушкоджень, побоїв тощо². Під уразливим станом особи, згідно з ч. 2 примітки до ст. 149 КК України потрібно розуміти зумовлений фізичними, психічними особливостями чи зовнішніми обставинами стан особи, що позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними, приймати з власної волі самостійні рішення, чинити опір насильницьким або іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних чи інших обставин. При цьому необхідно встановити, чи винна особа усвідомлює, що потерпіла особа перебуває саме в такому стані³. Вчинення вказаних дій щодо неповнолітнього чи малолітнього є кваліфікованими видами злочину, відповідальність за які передбачена відповідальність ч. 3 (неповнолітній) та ч. 4

¹ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 138. – (Практика та право).

² Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.]. – К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 209.

³ Там само. – С. 138–139.

(малолітній). При цьому, згідно пункту 2 примітки, відповідальність за втягнення малолітнього чи неповнолітнього в заняття проституцією чи примушування їх до заняття проституцією за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу, уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

З'ясувавши основні положення українського законодавства щодо протидії дитячій проституції, згадаємо про міжнародні документи в цій сфері. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, ратифікований Україною, містить зобов'язання встановлення кримінальної відповідальності принаймні за пропозицію, передачу чи отримання будь-якими засобами дитини з метою: сексуальної експлуатації дитини; пропозицію, отримання, передача чи надання дитини для цілей дитячої проституції, визначеній у статті 2 (дитяча проституція), дитяча проституція означає використання дитини у діяльності сексуального характеру за винагороду або будь-яку іншу форму відшкодування. Також Конвенцію Міжнародної організації праці про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 ратифіковано Законом від 05.10.2000 р. Стаття 3 даної Конвенції вказує, що термін «найгірші форми дитячої праці» включає: використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією.

Кримінальні кодекси всіх аналізованих країн також карають сутенерство. Розглянемо найбільш цікаві для використання варіанти відповідальності за сутенерство.

КК Грузії в ч. 1 ст. 171 серед інших антигромадських діянь передбачає відповідальність за «втягнення неповнолітніх у проституцію або інші сексуальні збочення»¹.

¹ Уголовный кодекс Грузии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 168. – (Законодательство зарубежных стран).

КК Киргизстану в ст. 157 серед інших антигромадських діянь передбачає відповідальність за «втягнення неповнолітньої особи в ... проституцію, ... вчинене особою, яка досягла 18 років»¹.

КК Білорусі в ст. 173 серед інших антигромадських діянь передбачає відповідальність за «втягнення особою, яка досягла 18-річного віку, завідомо неповнолітнього ... в проституцію»². У повному обсязі ці статті будуть проаналізовані в порівнянні зі ст. 304 КК України.

У багатьох пострадянських країнах передбачено лише один спосіб скоєння даного злочину – шляхом втягнення неповнолітніх у проституцію, і дана норма посідає місце серед інших антигромадських діянь в статтях.

Модельний КК США містить питання шляхів протидії проституції і спорідненим з нею діянням в ст. 251.2.³ Ця стаття містить визначення проституції, а також дії, які становлять сприяння проституції, кваліфіковані види проституції, презумпцію проживання за рахунок повії, патрунування повії (отримання їх послуг) та докази. Модельний КК США пропонує вважати способами скоєння цього злочину сприяння заняттю проституцією чи примушуванню до заняття проституцією. Також позитивним можна вважати окреме виділення сприяння проституції неповнолітнього, який досяг шістнадцяти років. Однак неврахування в Модельному КК США можливості сприяння проституції також і молодших неповнолітніх можна вважати недоліком.

КК штату Техас в ст. 43.01-43.04 передбачає протидію проституції шляхом заборони проституції під страхом покарання, покарання за сприяння проституції та примушування до проституції⁴.

КК Азербайджану містить низку норм, спрямованих на захист суспільства від проституції. Передусім, це ст. 108, в якій карається «згвалтування, примус до проституції, примусова стерилізація або вчинення проти осіб інших дій,

¹ Уголовный кодекс Киргизской республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 157. – (Законодательство зарубежных стран).

² Уголовный кодекс Республики Беларусь. – Минск : Право и экономика, 2005. – С. 79.

³ Примерный Уголовный кодекс США. – М. : Прогресс, 1969. – С. 191.

⁴ Уголовный кодекс штата Техас. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – С. 102-103. – (Законодательство зарубежных стран).

пов'язаних зі статевим насильством»¹. Частина 1 ст. 243 також передбачає захист всього суспільства від «залучення до заняття проституцією шляхом застосування насильства чи загрози його застосування, шантажу, знищення або пошкодження майна або шляхом обману, якщо це діяння вчинене з метою отримання доходу або іншої вигоди». Частина 1 ст. 171 КК Азербайджану передбачає відповідальність за дії виключно щодо неповнолітніх, а саме: «залучення неповнолітнього в заняття проституцією, або вчинення інших аморальних дій», а ч. 2 – за «ті самі діяння, вчинені: 171.2.1. із застосуванням насильства чи загрози його застосування; 171.2.2. організованою групою»². Передбачення такого широкого кола діянь, спрямоване на протидію проституції, можна вважати позитивним. Однак таке розпорошення їх по КК не сприяє єдності правозастосування. Цікавим є виділення норм, спрямованих на протидію залученню неповнолітніх в заняття проституцією при наявності норми, яка передбачає такі ж дії щодо дорослих. Своєрідною є караність у рамках однієї статті і втягнення неповнолітніх в заняття проституцією, і залучення неповнолітніх у вчинення інших аморальних дій. «Аморальні дії» є поняттям оціночним і можуть включати в себе безліч посягань – від розбещення до хуліганства – залежно від особистих моральних установок осіб, уповноважених на застосування норм кримінального права.

КК Бельгії в статтях 379 і 380 передбачає відповідальність за залучення неповнолітнього до проституції або розпусти³. Ст. 379 КК Бельгії передбачає захист від сутенерства та сприяння проституції або розпусті. Ці дії можуть проявлятися у потуранні задоволенню чужих низинних почуттів, розпусті або проституції з боку неповнолітнього тієї чи іншої статі шляхом: організації; сприяння; полегшення даних дій. Кваліфіковані види цього злочину передбачають посилене покарання за вчинення таких дій щодо неповнолітніх різного віку. Дії не містять примусу та не передбачають безпосередньо втягування неповнолітніх у проституцію і можуть вважатися різновидами

¹ Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 134.

² Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 189.

³ Уголовный кодекс Бельгии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 236. – (Законодательство зарубежных стран).

сутенерства (у разі проституції) та звідництва для розпусти (у разі безоплатної розпусти). У § 4 ст. 380 передбачено, зокрема, відповідальність для того, хто, щоб задовольнити низинні інтереси інших з метою розпусти чи проституції безпосередньо або через посередника: винаймає; залучає; викрадає; незаконно утримує неповнолітнього, навіть з його згоди; експлуатує, яким би чином це не відбувалося, розпусту або проституцію неповнолітнього; того, хто отримав дохід від розпусти чи проституції неповнолітнього шляхом: передачі; пропозиції; обіцянки матеріальної або фінансової вигоди. Окремо § 6 даної статті передбачає ще один вид караних дій – присутність при заняттях розпустою чи проституцією неповнолітнього. Відповідальність настає за втягнення неповнолітнього (КК Бельгії формулює це через способи вчинення – залучення та винайм) чи примушування (шляхом викрадення та незаконного утримування) його до заняття проституцією. Решта дій, передбачених у вказаній статті, належать до дій, які сприяють проституції.

КК Данії в главі 24 містить § 223а та § 229, спрямовані на протидію проституції¹. КК Данії у § 223а передбачає відповідальність за специфічні дії – вступ у якості клієнта в статеві зносини з особою, яка не досягла вісімнадцятирічного віку та яка заробляє собі на життя повністю або частково проституцією. Положення можна вважати передовим, оскільки без клієнта проституція неможлива, а такий підхід дозволяє ефективно протидіяти проституції дітей, роблячи її надто ризикованою. Можливо, Україні також варто передбачити таку статтю для захисту неповнолітніх від втягування в проституцію. § 229 КК Данії спрямований на протидію явищам, відповідальність за які передбачена і ст. 302, і ст. 303 КК України – на протидію сутенерству та сприянню проституції, та на протидію наданню номерів у готелі для заняття проституцією в якості професійної діяльності. Протидія наданню номерів у готелі для заняття проституцією в якості професійної діяльності вже розглядалася в контексті дослідження ст. 302 КК України, тому розглянемо

¹ Уголовный кодекс Дании. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 175, 178. – (Законодательство зарубежных стран).

лише протидію сутенерству та сприянню проституції. Стаття передбачає скоєння даного злочину двома способами: сприяння аморальним статевим зносинам, діючи в якості посередника та отримання прибутку від діяльності будь-якої особи, що займається аморальними статевими зносинами в якості професійної діяльності. Першу форму скоєння цього злочину можна вважати одним із видів сутенерства, а друга – властива для багатьох європейських країн, проте не властива для України. Відповідальність за характерні для України діяння – втягнення і примушування до заняття проституцією неповнолітніх – не передбачені в КК Данії.

КК Іспанії містить низку статей, спрямованих на протидію проституції. Це ст. 187–189¹. Відповідно до ст. 187 КК Іспанії, способами вчинення даних дій є: примушування, спонукання, сприяння заняттю проституцією особи, яка не досягла вісімнадцяти років або страждає на психічні розлади. Дії в цілому відповідають передбаченим в Україні втягненню (спонуканню), примушуванню та сутенерству (сприянню). Формами вчинення даних дій є: змушування, використовуючи силу, скрутне становище або своє положення, особи до заняття проституцією; утримання її проти її волі в цьому стані. Способами вчинення першої форми є: використання сили; використання скрутного становища потерпілого; використання свого положення. Передбачено, що положення даної статті поширюються також і на неповнолітніх – в якості кваліфікованого виду. У даному разі караним є примушування до заняття проституцією та утримання особи проти її волі на положенні повії, яке до певної міри є видом примушування особи до заняття проституцією. Ст. 189 КК Іспанії містить санкції для батьків і опікунів, чії діти чи підопічні з їх відома займаються проституцією. Крім власне кримінального покарання, їх також можуть позбавити батьківських прав або зняти опіку. Положення також може бути застосоване і в Україні, для підвищення рівня відповідальності батьків за виховання дітей.

¹ Уголовный кодекс Испании. – М. : Зерцало, 1998. – С. 84.

КК Нідерландів у статті 250ter відносить проституцію до торгівлі людьми¹. У ч. 1 передбачено відповідальність за вчинення злочину щодо неповнолітнього, а ч. 2 передбачає відповідальність за вчинення злочину щодо неповнолітнього, який не досяг 16 років. З об'єктивної сторони даний злочин має цікаву конструкцію – хоча посягання, передбачені в п. 1 і п. 3 ч. 1 ст. 250ter КК Нідерландів передбачають відповідальність за злочинні дії проти різних потерпілих (п. 1 – щодо повнолітніх, п. 3 – щодо неповнолітніх), за змістом об'єктивних ознак та санкцією вони ідентичні. Оскільки темою дослідження є вивчення злочинів проти моральності неповнолітніх, то зупинимося на аналізі об'єктивних ознак злочину, передбаченого п.п. 2 і 3 ч. 1 ст. 250ter КК Нідерландів. З об'єктивної сторони даний злочин полягає у: вербуванні іншої особи з метою змусити цю особу зайнятися проституцією в іноземній державі; взятті з собою іншої особи з тією ж метою; викраденні іншої особи з тією ж метою; примушуванні неповнолітнього займатися проституцією; вчиненні будь-якої дії щодо неповнолітньої особи, якщо винний знає, що ця дія примусить цю особу зайнятися проституцією; вчиненні будь-якої дії щодо неповнолітньої особи, якщо винний має обґрунтовано припускати, що ця дія примусить цю особу зайнятися проституцією. Стаття включає як посягання, направлені на викрадення особи, так і посягання, направлені на примушування особи до заняття проституцією та на втягнення особи у заняття проституцією. Відповідальності за сутенерство дана стаття не містить. Кваліфікуючими ознаками визнано: наслідки (якщо в результаті акту насильства або іншої дії, зазначеної у частині 1 слідує тяжкі тілесні ушкодження), вчинення злочину групою осіб (якщо особа здійснює цей злочин спільно з ще однією і більше особами), та вік потерпілого (вчинення злочину щодо особи, яка ще не досягла шістнадцяти років).

КК РФ передбачає відповідальність за залучення до заняття проституцією та організацію заняття проституцією в рамках двох статей – 240 та 241².

¹ Уголовный кодекс Голландии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 361. – (Законодательство зарубежных стран).

² Уголовный кодекс Российской Федерации. – М. : КноРус, Проспект, 2010. – С. 123.

Специфіка поділу законодавцем РФ зазначених діянь за статтями дозволяє порівняти їх не лише з зарубіжними злочинами, але й між собою. З об'єктивної сторони діяння, передбачені ст. 240 КК РФ, полягають у: втягненні в заняття проституцією; примушуванні до продовження заняття проституцією. За змістом дані форми приблизно відповідають передбаченим КК України, але не містять конкретизації способів вчинення даного посягання. Примушування в КК РФ зводиться до примушування до продовження заняття проституцією. З об'єктивної сторони діяння, передбачені ст. 241 КК РФ, полягають у: діях, спрямованих на організацію заняття проституцією іншими особами; утриманні місць розпусти для заняття проституцією; систематичному наданні приміщень для заняття проституцією. Дані дії частково відповідають передбаченим ст. 302 КК України, частково – передбаченим ст. 303 КК України. До організації заняття проституцією можна віднести як дії по забезпеченню заняття проституцією іншою особою, визначені в ч. 1 ст. 303 КК України як сутенерство, так і дії по зведенню для розпусти, передбачені ч. 1 ст. 302 КК України. Іноземні законодавці досить часто ідуть шляхом об'єднання цих посягань в одне для уникнення правозастосовних проблем. Кваліфікованим видом злочину, передбаченого ст. 240 КК РФ, є, зокрема, і вчинення діяння відносно свідомо неповнолітнього. У ст. 241 законодавець вважає найнебезпечнішими діяння, вчинені відносно осіб, що свідомо не досягли чотирнадцятирічного віку, та вказує на дещо меншу небезпеку діянь, направлених проти більш дорослих неповнолітніх. Скоєння злочину з використанням для заняття проституцією свідомо неповнолітніх прирівняне законодавцем РФ за ступенем небезпечності до вчиненого особою з використанням свого службового становища або із застосуванням насильства чи загрози його застосування.

КК Сан-Марино в ст. 268–272¹ встановлює відповідальність за низку дій, пов'язаних з проституцією: торгівлю «живим» товаром для заняття проституцією (ст. 268), підбурювання до заняття проституцією (ст. 269),

¹ Уголовный кодекс Сан-Марино. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 185-187. – (Законодательство зарубежных стран).

утримання будинку для заняття проституцією (ст. 270), експлуатацію проституції (ст. 271), сприяння проституції (ст. 272). Стаття 273 КК Сан-Марино передбачає висилку іноземців, які займаються проституцією. Для порівняння з статтею 303 КК України буде проаналізовано злочини, передбачені ст. 269, 271 і 272 КК Сан-Марино. Стаття 269 КК Сан-Марино вчиняється у одній формі – шляхом підбурювання іншої особи до заняття проституцією та є єдиною статтею КК Сан-Марино направленою на протидію проституції, яка в якості кваліфікуючої ознаки передбачає нанесення шкоди неповнолітньому. Такі дії можна вважати різновидом втягнення у заняття проституцією. Кваліфікованим видом даного злочину є також вчинення його одним з наступних способів: шляхом насильства; шляхом погрози; шляхом обману. Способи перетинаються з передбаченими КК України, однак в Україні їх коло дещо ширше. Стаття 271 передбачає відповідальність для всякого, хто неодноразово експлуатує заняття проституцією іншої особи. Дана стаття не має прямого аналогу в Україні, однак відповідає міжнародному досвіду по протидії проституції. Стаття 273 передбачає відповідальність для будь-кого, хто тим чи іншим способом сприяє заняттю проституцією, щоб задовольнити статевий потяг іншої особи. Дії вчиняються в одній формі – шляхом сприяння заняттю проституцією, щоб задовольнити статевий потяг іншої особи, однак міститься вказівка на ймовірну різноманітність способів даного сприяння. Стаття є найбільш близькою за змістом до сутенерства, визначеного КК України. Кримінальним проступкам у даній сфері КК Сан-Марино присвячує ст. 278. Передбачення даних дій направлене на утруднення пов'язаним і сутенерам підшукування клієнтів і протидію таким чином проституції.

Ст. 227 КК Туреччини передбачає відповідальність за проституцію. Так, карається заохочення дитини для заняття проституцією, посередництво при дитячій проституції. Також окремо посилену відповідальності введено за підправку груп повій за кордон та для родичів, які сприяють проституції дитини¹.

¹ Criminal Code of the Republic of Turkey (English version) Law Nr. 5237. Passed On 26.09.2004 [Електронний ресурс] // Official Gazette. – 1210. – Режим доступу до ресурсу: <http://legislationline.org/documents/action/popup/id/6872/preview>.

Як свідчить аналіз міжнародної практики, протидії дитячій проституції, відповідальність за посягання, вчинені в цій сфері, різні законодавці відносять до різних статей КК – від передбачення її, поряд з іншими посяганнями, в статті, яка передбачає відповідальність за втягування неповнолітніх в різні антигромадські дії (наприклад, КК Грузії) до виділення даних дій в окрему статтю (приміром, Данія). Коло дій, за які передбачено покарання, теж дуже різняться – від передбачення як кримінально караної дії лише втягнення неповнолітньої особи в проституцію (наприклад, Киргизстан), до передбачення низки статей, направлених на протидію багатьом аспектам проституції (передбачення як злочинів в цій сфері, так і правопорушень – наприклад, Сан-Марино). Законодавці багатьох країн (наприклад, Бельгії, Данії, Сан-Марино та ін.) карають у рамках КК також вчинення дій, які сприяють проституції. Під ними здебільшого розуміють повне або часткове проживання за рахунок повії. Така норма є передовою та може бути впроваджена і в Україні.

Цікавим є приклад Данії, де передбачено відповідальність за вступ у якість клієнта в статеві зносини з особою, яка не досягла вісімнадцяти років та яка заробляє собі на життя повністю або частково проституцією. Це положення можна вважати досить передовим, оскільки без клієнта проституція неможлива. Як свідчить проведене опитування, відповідаючи на питання: «Чи повинен бути притягнутий до кримінальної відповідальності клієнт за вступ у статевий зв'язок з неповнолітньою повією, якщо він точно знає про її вік?» більшість респондентів (62 %) погодились з такою необхідністю. Така відповідь свідчить про розуміння суспільством проблеми поширення проституції неповнолітніх та прагнення до європейських цінностей в даному напрямку, проте також вказує на необхідність точного формулювання законодавчих положень в цьому напрямку, щоб не допустити зловживань. Враховуючи викладене, таке положення варто запровадити і в Україні.

Також може бути ефективним впровадження досвіду Іспанії, де передбачено відповідальність для батьків та осіб, під чиєю опікою перебуває особа, яка не досягла вісімнадцяти років або визнана недієздатною, якщо ті,

маючи відомості про заняття проституцією останньої, не зробили все можливе для припинення такої ситуації або не звернулися до влади, якщо мали потребу в коштах для її захисту, а також передбачено порушення прокуратурою клопотання про позбавлення батьківських прав чи скасування опіки щодо особи, яка вчинила вищезазначені діяння.

Зміст об'єктивних сторін злочинів «втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» (ст. 304 КК) та «використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом» (ст. 150-1 КК) за законодавством України та зарубіжних країн.

Стаття 304 КК України передбачає відповідальність за «втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми» в якості основного складу злочину та за «ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього» – в якості кваліфікованого. Так В. В. Дзундза для характеристики об'єктивної сторони втягнення неповнолітніх в антисоціальну поведінку виділяє такі категорії як сутність, форми, способи та види втягнення¹. Сутність втягнення неповнолітніх полягає в специфічній поведінці винної особи, яка складається з негативного впливу на свідомість та волю неповнолітнього. Формами втягнення неповнолітніх у вчинення злочину або в інші антигромадські дії є пропаганда антисоціального способу життя та схиляння до вчинення злочину чи іншого антигромадського діяння. Схиляння включає в себе такі форми: залучення, спонукання і примушування як складову частину спонукання, але цими формами не вичерпується і за обсягом схиляння є ширшим за всі вказані форми, котрі конструктивно входять до нього. Тобто такі категорії як «залучення», «спонукання» і «примушування» є не самостійними формами втягнення, а особливими формами схиляння. Найбільш типовими способами втягнення неповнолітніх в антисоціальну поведінку є обіцянка,

¹ Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Дзундза Володимир Васильович. – Х., 2005. – С. 12.

переконання, прохання, підкуп, обман, погроза, насильство. Види втягнення неповнолітнього в антисоціальну поведінку, на думку В. В. Дзундзи, можна поділити на загальні та спеціальні¹. Загальні види втягнення передбачені в загальній нормі, спеціальні види – у спеціальних нормах. Згідно із ст. 304 КК України загальними видами втягнення є втягнення неповнолітніх: 1) у злочинну діяльність, 2) у пияцтво, 3) у заняття жебрацтвом, 4) у заняття азартними іграми². А. В. Ландіна вважає, що втягнення неповнолітніх в злочинну та іншу антигромадську діяльність являє собою єдиний склад із загальними не лише об'єктом, суб'єктивною стороною та суб'єктом, але і об'єктивною стороною, яку утворюють будь-які дії, спрямовані на втягнення неповнолітнього в перераховані в ст. 304 форми злочинної та антигромадської поведінки³. На думку В. К. Негоденка, «з об'єктивної сторони втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність може здійснюватися лише шляхом активних дій... Без прямого психічного впливу на неповнолітнього неможливо, як правило, залучити його до злочинної діяльності та інших антигромадських занять»⁴. Серед форм прояву об'єктивної сторони даного злочину В. Т. Дзюба виділяє дві: 1) втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність; 2) втягнення неповнолітніх у іншу антигромадську діяльність: пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми⁵. Ми виділяємо наступні форми вчинення даного злочину: втягнення неповнолітніх 1) у злочинну діяльність, 2) у пияцтво, 3) у заняття жебрацтвом, 4) у заняття азартними іграми⁶. Втягнення неповнолітніх в зазначені види діяльності, на думку Г. З. Брускіна, може здійснюватися різноманітними способами. До таких відносяться переконання, залякування, підкуп, обман, розпалювання почуття

¹ Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Дзундза Володимир Васильович. – К., 2005. – С. 12.

² Там само. – С. 12.

³ Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Ландіна Анна Валентинівна. – К., 2005. – С. 182.

⁴ Негоденко В. К. Відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність / В. К. Негоденко. – К. : Наукова думка, 1971. – С. 21-22.

⁵ Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.]. – К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 211.

⁶ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 145. – (Практика та право).

помсти, заздрості або інших низьких спонукань, пропозиція вчинити злочин, обіцянка винагороди¹.

Цей злочин скоюється шляхом дій, а склад його є формальним.

Усі форми скоєння даного злочину є до певної міри самостійними, однак часто перегукуються з іншими злочинами, передбаченими КК України. Тому, при порівнянні даних норм з зарубіжними, проаналізуємо їх окремо.

Об'єктивні ознаки залучення неповнолітніх до жебрацтва за законодавством України (ст. 150-1 і 304 КК) та зарубіжних країн.

Першою для порівняння візьмемо форму злочину, що передбачає втягнення неповнолітніх у заняття жебрацтвом. Враховуючи, що ця норма за змістом є близькою до передбаченої ст. 150-1 КК України, проаналізуємо їх спільно. Для спільного позначення втягнення у заняття жебрацтвом та використання для заняття жебрацтвом використаємо словосполучення «залучення до жебрацтва».

Ця стаття була введена до КК України згідно із Законом № 894-VI від 15 січня 2009 р.² Нею передбачено відповідальність за «використання батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб) з метою отримання прибутку». У зв'язку зі змінами в законодавстві, внесеними законом № 3571-VI від 5 липня 2011 року, нова редакція цієї статті не передбачає тепер вказівки на отримання прибутку. Для розуміння суті даної статті та її відмінностей від ст. 304 КК України, розглянемо історію її прийняття. Згідно з пунктом 1 Пояснювальної записки до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України» (щодо використання дитини для жебракування), що містить обґрунтування необхідності прийняття законопроекту, «жебраки з немовлятами та маленькими дітьми на руках стали звичним явищем життя великих міст України. Розгалужена система

¹ Брускин Г. З. Деятельность суда по предупреждению вовлечения несовершеннолетних в антиобщественное поведение / Г. З. Брускин // Проблемы советского государства и права. – 1975. – № 11. – С. 65.

² Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання дитини для жебракування» від 15.01.2009 р. // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 34. – С. 68.

жебрацького «бізнесу» на сьогоднішній день робить ставку саме на дітей. Причому чим менший вік дитини, тим більший прибуток вона може принести». Крім того, відповідно до Концепції Державної програми протидії торгівлі людьми на 2006–2010 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 травня 2006 року № 188-р, «в останні роки спостерігається поширення такого явища, як торгівля дітьми, з метою їх використання для примусової праці, жебракування, сексуальної експлуатації, поширення наркотиків та інших форм злочинної діяльності»¹. У той же час, стаття 304 КК України передбачає кримінальну відповідальність лише за втягнення неповнолітніх у заняття жебрацтвом. Під «втягненням» у заняття жебрацтвом розуміють умисне схилення неповнолітнього до випрошування грошей чи інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб, що передбачає свідомий вік дитини.

Стаття 304 КК України не передбачає відповідальності за використання дитини для жебракування, хоча такі дії повинні визнаватися більш суспільно небезпечними, оскільки в даному випадку мова йде про використання жебраком дитини в якості корисної для нього речі, що своїм видом спонукає інших осіб до безоплатної передачі йому певних матеріальних цінностей (грошей, продуктів тощо). Тобто, в цьому разі дитина є знаряддям вчинення антигромадських дій, будучи одночасно беззахисною жертвою правопорушника.

Така прогалина в кримінальному законодавстві України створює умови для порушення багатьох прав дитини, передбачених Конвенцією про права дитини.

Зауваження Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України (щодо використання дитини для жебракування)» (до другого читання) серед інших аргументів містить вказівку, що «Поняття «використання» та «втягування»

¹ Зауваження Головного юридичного управління 01.02.2008 до проекту Закону України «Про внесення зміни до розділу II Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання дитини для жебракування» [Електронний ресурс] // База даних «Законопроект». – 2008. – Режим доступу до ресурсу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=34389.

близькі за змістом, дещо збігаються, а частково суперечать одне одному, адже передбачають як одноразові, так і неодноразові дії, що може створити у майбутньому конкуренцію їх застосування на практиці. Отже, з прийняттям статті 150-1 КК може ускладнитися її правове регулювання та судова практика застосування відповідних (діючих) норм»¹. Не зважаючи на певні недоліки, статтю було внесено до КК України.

У коментарях до КК немає єдиного підходу до розуміння ознак ст. 150-1 КК України та розмежування її зі ст. 304 КК України. На думку Т. В. Варфоломеєвої, «з об'єктивної сторони даний злочин полягає у використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Жебрацтвом визнається систематичне випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб, здійснене не менше трьох разів². Сторонніми можуть бути будь-які особи, за винятком родичів і знайомих, до яких іноді звертаються з проханням допомогти, розраховуючи на родинні або інші особисті стосунки. Використання – це залучення до жебрацтва у супроводі дорослого чи тримання дитини на руках у процесі жебрацтва тощо. Способом залучення дитини можуть бути прохання, вказівка, спокушання грошима чи іншими благами, якщо йдеться про дітей відносно старшого віку, або їх мовчазне використання, наприклад немовлят. Злочин, передбачений ст. 150-1 КК України, визнається закінченим з моменту вчинення дій, вказаних вище. Підставою відповідальності може бути і один епізод скоєння вказаних дій, оскільки ознака «систематичність» стосується не поняття «використання дитини», а поняття «жебрацтво»³. «Умисне схиляння до заняття жебрацтвом дитини, яка хоч і малолітня, але здатна сприймати вплив дорослого, щоб самостійно займатися жебрацтвом, і використання її для заняття жебрацтвом необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 304 і 150-1»⁴.

¹ Уголовное законодательство Норвегии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 375 с. – (Законодательство зарубежных стран).

² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-те вид., перероб. та доп. – К. : Алерта, КНТ, Центр учбової літератури, 2009. – Т. 1. – С. 378.

³ Там само. – С. 378.

⁴ Там само. – С. 13.

На думку М.І. Хавронюка, «з об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 150-1 КК, полягає в суспільно небезпечних діях – використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Диспозиція ч. 1 ст. 150-1 КК є описовою і безпосередньо з неї випливає, що під заняттям жебрацтвом розуміються систематичне випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб. При цьому випрошувати матеріальні цінності у сторонніх осіб може як дитина, так і доросла особа, яка використовує дитину (найчастіше – у випадках, коли дитина ще не вміє розмовляти). Власне випрошування може відбуватися усно, письмово або конклюдентними діями (акт поведінки, який сам собою свідчить про наміри чи бажання особи).

Поняття систематичне означає вчинення зазначених дій багаторазово (три і більше епізоди усного висловлення прохання подати милостиню або письмове чи конклюдентними діями висловлення такого ж прохання трьом і більше стороннім особам).

У цьому зв'язку зазначимо, що злочин, передбачений ст. 150-1 КК України, є прикладом продовжуваного злочину – злочину, що складається із двох чи більше тотожних діянь, які є реалізацією єдиного злочинного наміру винної особи щодо використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Власне такими діяннями можуть бути: тримання на руках немовляти чи іншої маленької дитини, контролювання зовні дій дитини, яка самостійно випрошує матеріальні цінності у сторонніх осіб тощо.

Під сторонніми особами у ч. 1 ст. 150-1 КК України треба розуміти усіх інших осіб, крім батьків та осіб, які замінюють батьків, а у частинах 2 і 3 ст. 150-1 КК України – будь-яких осіб, крім тих, що є суб'єктами цього злочину.

На думку М.І. Хавронюка, злочин вважається закінченим від початку третього епізоду випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб з використанням суб'єктом злочину малолітньої дитини»¹.

¹ Хавронюк М. І. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (коментар нового закону) / М. І. Хавронюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – № 49. – С. 244–249.

Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, вчинене за відсутності незаконної угоди щодо неї, а так само без її переміщення, переховування, передачі, одержання, кваліфікується лише за ст. 150-1 КК України. Вербування чи одержання малолітньої дитини і подальше використання її самим вербувальником (одержувачем) для заняття жебрацтвом з метою отримання прибутку слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 149 і частинами 2 або 3 ст. 150-1 КК України. Так само кваліфікуються купівля малолітньої дитини або здійснення іншої угоди щодо неї, а також вербування, переміщення, переховування, передача і одержання такої дитини однією особою з подальшим використанням її для заняття жебрацтвом іншою особою.

Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК України) слід відмежовувати від втягнення дитини у заняття жебрацтвом, передбаченого ч. 1 ст. 304 КК України, передусім за тією ознакою, що потерпілою від другого з цих злочинів може бути тільки дитина віком від 14 до 18 років.

Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК України) слід відмежовувати від втягнення дитини у заняття жебрацтвом, передбаченого ч. 2 ст. 304 КК України, за такими ознаками: 1) таке втягнення не означає використання дитини самим втягувачем; 2) для втягування не є характерною мета отримання прибутку; 3) не можна кваліфікувати як втягнення у заняття жебрацтвом дитину-немовля або іншу дитину, яка не усвідомлює факту втягнення, а також випадки залучення малолітнього до жебрацтва шляхом обману»¹. Погляди науковців на ознаку систематичності суттєво розходяться. Погляд М. І. Хавронюка на ознаку систематичності є обґрунтованим, але на практиці досить складно його довести, оскільки три і більше епізоди усного висловлення прохання подати милостиню або висловлення такого ж прохання трьом і більше стороннім особам письмово чи

¹ Хавронюк М. І. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (коментар нового закону) / М. І. Хавронюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – № 49. – С. 244–249.

конклюдентними діями – при тому, що специфікою жебрацтва є вираження бажання отримати милостиню перед щонайбільшою кількістю випадкових осіб. Важко встановити кількість епізодів висловлення прохання подати милостиню або кількість осіб, яким висловили таке бажання. Тому думка В. М. Варфоломєєвої, що підставою відповідальності може бути і один епізод скоєння вказаних дій, оскільки ознака «систематичність» стосується не поняття «використання дитини», а поняття «жебрацтво», виглядає більш реалістичною.

Щодо відмежування злочинів, передбачених ст. 150-1 і 304 КК України, то тут думка вказаних науковців теж не збігається в деяких аспектах. Можна погодитись з аргументацією М. І. Хавронюка стосовно того, що втягнення не означає використання дитини самим втягувачем та стосовно використання дитини, яка не усвідомлює факту втягнення.

При розмежуванні передбачених вище статей потрібно звернути увагу на обов'язкові ознаки об'єктивної сторони даного складу злочину, викладеного у ст. 150-1 КК України, щодо використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Суть даного посягання розшифрує слово «використання». З філологічної точки зору «використовувати» – «застосовувати що-небудь, користуватись чимось»¹. У даному випадку, під використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом розуміється залучення вищевказаної особи для заняття жебрацтвом з користю для себе.

Для розмежування ч. 1 ст. 304 зі ст. 150-1 КК України розглянемо лише скоєння злочину, передбаченого у формі «втягнення неповнолітніх у заняття жебрацтвом». Для розуміння цієї форми злочину ключове значення має розуміння терміна «втягнення». Розшифровка цього поняття наведена в абзаці 3 п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність»². Згідно з поданим визначенням, «втягнення у заняття жебрацтвом –

¹ Тлумачний словник сучасної української мови: загальноживана лексика [за заг. ред. проф. В. С. Калашника]. – Х. : ФОРУМ Співак Т. К., 2009. – С. 129.

² Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 2004. – № 17. – С. 80–86.

це умисне схиляння неповнолітнього у будь-який спосіб до систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб як самостійно неповнолітнім, так і спільно з дорослими особами»¹.

Для того щоб могло відбутись втягнення неповнолітнього у жебрацтво, неповнолітній має досягти віку і рівня свідомості, необхідного для розуміння «завдання», яке перед ним ставлять, «аргументів» які використовує доросла особа, яка втягує його у вказану діяльність та прийняти рішення займатись жебрацтвом. У протилежному випадку – «використання» – передбачається залучення неповнолітнього до жебрацтва не як самостійної особи, а лише пасивно. Така ситуація вказує на утруднення використання однієї зі статей лише за сукупністю ознак та зумовлює доцільність проведення експертизи. Адже для того щоб визначити, яку із двох вищевказаних статей потрібно застосувати до конкретного випадку, необхідно визначити чи наявне у неповнолітнього таке розуміння.

Порівнявши статті 150-1 і 304 КК України, розглянемо погляди на протидію залученню неповнолітніх до заняття жебрацтвом в зарубіжних країнах.

Низка країн – РФ, Грузія, Киргизстан, Білорусь, Молдова, Сан-Марино, Франція, Іспанія, Бельгія, Нідерланди, Туреччина, Болгарія, Вірменія, Узбекистан, Казахстан, Азербайджан, Туркменістан, Данія, Австрія вживають низку заходів, направлених на протидію жебрацтву.

Водночас інші країни, зокрема: Німеччина, Фінляндія, Норвегія, Швеція не вважають жебрацтво незаконним; а Литва, Латвія, Польща, Ізраїль не вважають будь-яке жебрацтво злочинним.

В Австрії заборону жебрацтва було введено лише в 2011 році.

КК РФ в ст. 151 передбачає відповідальність за втягнення неповнолітнього в систематичне вживання спиртних напоїв, одурманливих речовин, в

¹ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 2004. – № 17. – С. 80–86.

заняття бродяжництвом чи жебрацтвом, вчинене особою, яка досягла 18-річного віку¹.

КК Грузії передбачає в ст. 171 відповідальність за втягнення неповнолітніх у проституцію або інші сексуальні збочення, або їх схиляння до жебрацтва або іншого антигромадського діяння; за втягнення неповнолітнього у немедичне вживання одурманливих або наркотичних речовин².

КК Киргизстану в ст. 157 передбачає відповідальність за втягнення неповнолітньої особи в пияцтво, вживання наркотичних засобів чи інших одурманливих речовин без призначення лікаря, проституцію, бродяжництво чи жебрацтво, вчинення сексуальних дій, а рівно і дій, пов'язаних з виготовленням матеріалів чи предметів порнографічного характеру, вчинене особою, яка досягла 18 років³.

КК Білорусі в ст. 173 передбачає відповідальність за втягнення особою, яка досягла 18-річного віку, завідомо неповнолітнього у систематичне немедичне вживання сильнодіючих чи інших одурманливих засобів, або в проституцію, або в бродяжництво чи жебрацтво, або у вчинення дій, пов'язаних з виготовленням матеріалів чи предметів порнографічного характеру⁴.

Ст. 166 КК Вірменії, ст. 127 КК Узбекистану, ст. 132 КК Казахстану, ст. 156 КК Туркменістану мають аналогічний зміст, лише трохи різняться перелік антигромадських дій. Як зазначає М.І. Хавронюк, до КК Молдови включено склад ініціювання або організації жебрацтва (ст. 302). У цьому зв'язку слід зазначити, що проблема організації деякими «ділками» жебрацтва, у т. ч. з залученням до цього тисячі інвалідів, є актуальною і в Україні⁵.

¹ Уголовный кодекс Российской Федерации. – М. : КноРус, Проспект, 2010. – С. 69.

² Уголовный кодекс Грузии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 208. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Уголовный кодекс Киргизской республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 167. – (Законодательство зарубежных стран).

⁴ Уголовный кодекс Республики Беларусь. – Минск : Право и экономика, 2005. – С. 79.

⁵ Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. доктора юрид. наук : 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. – К., 2007. – С. 517.

Ст. 171 КК Азербайджану передбачає відповідальність за втягування неповнолітнього в заняття проституцією та іншими аморальними діями. В принципі, жебрацтво також можна вважати аморальним.

Багато європейських законодавців також вважають доцільним встановити кримінальну заборону на залучення дітей до жебрацтва.

КК Болгарії в рамках однієї статті карає осіб, які мали б піклуватися про неповнолітнього, а натомість використовують його для систематичного жебрацтва (ст. 189) а в рамках іншої – осіб, які систематично жебракують самі (ст. 329).

Стаття 283 КК Сан-Марино забороняє і дитяче жебрацтво, і жебрацтво дорослих¹. Особливо захищаються діти та недієздатні – навіть за спонукання їх до заняття жебрацтвом передбачена відповідальність. Про використання дитини в даному разі не сказано, однак враховуючи, що дитина, яка використовується для жебрацтва, за віком не може жебракувати сама та заборону жебрацтва дорослих, така відсутність виглядає природною. Також цією статтею передбачено своєрідний злочин – демонстративне жебрацтво.

Ст. 227-20 КК Франції передбачає скоєння злочину лише шляхом підбурювання². Тобто він може здійснюватись лише щодо особи, яка досягла віку, в якому може здійснити вибір – займатись жебрацтвом чи ні. Також підбурювання передбачає тільки ненасильницький вплив. Варте уваги розділення ступеня небезпечності даних посягань залежно від того, чи досяг неповнолітній 15-ти років.

КК Іспанії в ст. 233 захищає не тільки неповнолітніх, а й недієздатних осіб від втягнення їх у жебрацтво³. Передбачено відповідальність не лише за «використання», а й за «надання», оскільки якщо особи, які зобов'язані піклуватись про неповнолітніх, замість цього передають їх третім особам для зайняття жебрацтвом, але безпосередньо їх для цієї цілі не використовують чи

¹ Уголовный кодекс Сан-Марино. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 193. – (Законодательство зарубежных стран).

² Уголовный кодекс Франции. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 271. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Уголовный кодекс Испании. – М. : Зерцало, 1998. – С. 107.

безпосередньо до жебрацтва не втягують, вони також винні у нанесенні шкоди моральності дитини. Також цікавою є вказівка на «таємність» такого передання чи використання. Ознака виглядає нелогічною, оскільки жебрацтво не може бути повністю таємним – адже воно полягає у випрошуванні певних благ у сторонніх осіб, які розуміють, що перед ними жебрак, і від кількості розчулених осіб залежить прибуток жебрака. Якщо вважати таємність ознакою, яка належить виключно до використання чи надання, постає інша нелогічність. Адже від того, використовується дитина або недієздатний як жебрак таємно чи явно, небезпека злочину істотно не змінюється. Щодо кваліфікуючих ознак, то вони наявні, якщо дії «супроводжувались торгівлею малолітніми або недієздатними особами, жорстоким з ними поводженням, залякуванням, а також постачанням їх шкідливими для здоров'я речовинами». Торгівлю малолітніми особами, як і торгівлю людьми, КК України виділяє в окремий злочин. Кваліфікуючі ознаки про супроводження дій жорстоким з ними (неповнолітніми) поводженням, залякуванням, а також постачанням їх шкідливими для здоров'я речовинами є прийнятним для України прикладом додаткового захисту прав неповнолітніх.

КК Бельгії в § 197 зосереджує увагу на діях осіб, які мають щодо дитини повноваження¹. Формулювання цього злочину здійснюється через використання поняття «дозвіл» – караними фактично є будь-які дії щодо непротивлення протизаконній поведінці дитини як умисні, так і необережні, як активні, так і пасивні.

КК Нідерландів має специфічне та розгорнуте законодавство, спрямоване на протидію жебрацтву в усіх його проявах. Жебрацтво є забороненим не тільки для осіб, які втягують чи використовують для цих цілей неповнолітніх, а й для дорослих осіб, що жебракують самостійно. Цікавою можна вважати протидію груповому жебрацтву, адже воно дійсно є більш небезпечним. Відповідальність за нього передбачена лише з 16 років – адже враховано особливу беззахисність

¹ Уголовный кодекс Бельгии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 123. – (Законодательство зарубежных стран).

дітей перед складними життєвими обставинами¹. Щодо норми, направленої на протидію власне залученню дітей до жебрацтва, то КК Нідерландів робить наголос не на особі, яка залучає до цього дитину, а власне на особі, яка має щодо дитини певні законні повноваження. Стосовно форм скоєння цього злочину, то він може скоюватись шляхом: віддання іншій особі; залишення під контролем іншої особи дитини молодше 12 років². Дитину в майбутньому має бути заплановано використати в цілях жебракування, художніх вистав, пов'язаних з ризиком, або роботи, небезпечної чи шкідливої для здоров'я.

КК Нідерландів (один із небагатьох) передбачає відповідальність саме за використання дитини. Законодавчо встановлено вік, до якого можливе використання дитини – 12 років. Своєрідним є перелік дій, для яких може бути використана дитина. Обґрунтованою також є караність в першу чергу осіб, які не виконують обов'язків щодо дитини. Така конструкція є дещо недосконалою, оскільки, якщо сама особа, яка має повноваження щодо дитини, вчиняє ці дії самостійно, використання дитини не буде караним, при не меншому ступені небезпеки. Залишення поза увагою КК дій самої особи, що використовує дитину, теж не можна вважати позитивним з точки зору захисту прав дитини.

КК Данії в § 197 вказує, що будь-яка особа, яка, незважаючи на попередження поліції, винна в жебрацтві або яка дозволяє будь-якій особі, спільно з ним проживає і не досягла віку 18 років, займатися жебрацтвом, карається.

Ст. 229 КК Туреччини містить заборону жебрацтва. Так, караються особи, які використовують дітей і осіб з фізичними та духовними вадами для жебрацтва. Кваліфікована відповідальність настає у випадку, коли для жебрацтва використовують родичі.

Протидія дитячому жебрацтву є досить різноманітною, однак має і спільні риси. Всі проаналізовані країни особливо карають дорослих, які тим чи іншим чином сприяли дитячому жебрацтву. Крім того, кримінальні кодекси жодної з

¹ Уголовный кодекс Голландии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 472. – (Законодательство зарубежных стран).

² Там само. – С. 364.

країн не передбачають регулювання протидії дитячому жебрацтву в рамках кількох статей КК.

Як свідчить проведене опитування, відповідаючи на питання: «Чи необхідно провести об'єднання в рамках однієї статті втягнення дітей у заняття жебрацтвом (ст. 304 КК України) та використання дітей для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК України)», більшість респондентів (52 %) відповіли ствердно. І це вказує на необхідність такого об'єднання для підвищення технічного рівня КК України. Тому, проаналізувавши думки науковців та зарубіжний досвід, вважаємо, що в Україні втягнення у заняття жебрацтвом та використання для заняття жебрацтвом мають бути об'єднані в рамках однієї статті. У різних аспектах підлягає врахуванню досвід зарубіжних країн щодо окремих питань. Згідно з ним, передбачено можливість вставлення в якості кваліфікуючої ознаки «якщо дії супроводжувались торгівлею малолітніми або недієздатними особами, жорстоким з ними поводженням, залякуванням, а також постачанням їх шкідливими для здоров'я речовинами» (Іспанія) для додаткового захисту дитини.

Об'єктивні ознаки втягнення неповнолітніх у заняття азартними іграми за законодавством України (ст. 304 КК України) та зарубіжних країн.

Наступною формою злочину, передбаченого ст. 304 КК України, яка буде проаналізована, є втягнення неповнолітніх у заняття азартними іграми.

Під втягненням неповнолітніх в заняття азартними іграми розуміють умисне схиляння неповнолітнього у будь-який спосіб до систематичної гри на гроші чи інші матеріальні цінності, при якій виграш залежить від випадковості¹.

Під систематичністю, аналогічно до розглянутих вище видів злочинної діяльності, розуміється повторення дій, спрямованих на втягнення неповнолітніх осіб у заняття азартними іграми більше трьох разів щодо одного неповнолітнього². Способи втягнення в таку діяльність неповнолітніх є

¹ Негоденко В. К. Відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність / В. К. Негоденко. – К. : Наукова думка, 1971. – 72 с.

² Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 2004. – № 17. – С. 80–86.

аналогічними до способів втягнення осіб, які не досягли 18-річного віку у заняття жебрацтвом.

Водночас варто зазначити, що ця форма скоєння злочину, передбаченого ст. 304 КК України, породила гострі дискусії щодо її необхідності. В. В. Дзундзою обґрунтовано і запропоновано уточнити в диспозиції ст. 304 КК України формулювання відносно втягнення неповнолітніх у заняття азартними іграми вказівкою на те, що відповідальності підлягає втягнення в азартні ігри, які тягнуть за собою виникнення матеріальних або інших зобов'язань антигромадського характеру, а також обґрунтована необхідність криміналізації втягнення неповнолітніх у бродяжництво¹. Л. С. Кучанська та І. О. Топольскова пропонують виключити з диспозиції ст. 304 КК України таку форму об'єктивної сторони, як втягнення неповнолітніх в азартні ігри (карти, рулетку, «наперсток» та ін.). Л. С. Кучанська обґрунтовує це тим, що за останніх часів не було порушено жодної кримінальної справи стосовно таких осіб, і це свідчить про те, що в даній частині досліджувана кримінально-правова норма у сучасних умовах не працює. Такої норми не передбачає жоден з Кримінальних кодексів країн СНД². Відповідальність за втягнення неповнолітніх у заняття азартними іграми дійсно є характерним для України та Молдови. Аргументи за декриміналізацію такого посягання на основі досвіду країн СНД виглядають не зовсім вірними, оскільки зарубіжні законодавці мають ряд норм, які комплексно протидіють незаконним азартним іграм.

Проте 22 грудня 2010 року КК України було доповнено статтею 203-2, яка передбачає відповідальність за зайняття гральним бізнесом, а у якості кваліфікованого виду – ті самі дії, якщо вони були вчинені особою, раніше судимою за зайняття гральним бізнесом.

Багато країн, наприклад, Норвегія, Данія, Ізраїль, Узбекистан, Таджикистан, Німеччина, Швеція, Ізраїль, Туреччина, Іран, Австрія, Сан-

¹ Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Дзундза. – Х., 2005. – С. 9.

² Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Кучанська Лариса Степанівна. – О., 2007. – С. 185.

Марино, Бельгія містять суцільну заборону на азартні ігри для всього населення під загрозою кримінального покарання. Ці країни не потребують окремої заборони на втягнення неповнолітніх у заняття азартними іграми, адже участь в азартних іграх в цілому є протизаконною.

Деякі країни, приміром, США, РФ, Болгарія, Франція, Нідерланди, Іспанія, Польща, Литва, Латвія містять як дозволені, так і заборонені азартні ігри та передбачають відповідальність за порушення ліцензійних умов та незаконні азартні ігри. За загальноприйнятою міжнародною практикою, однією з таких умов є недопущення неповнолітніх до участі в азартних іграх під загрозою позбавлення ліцензії.

Ще низка країн, наприклад, Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан, Азербайджан, Туркменістан, Киргизстан не містять кримінально-правової заборони азартних ігор.

Окремо слід назвати дисертаційну роботу Н. О. Петричко, яка присвячена кримінально-правовому та кримінологічному дослідженню незаконних азартних ігор, має комплексний характер, проте захищена в квітні 2010 році – тобто до 22 грудня 2010 року, і не відображає останні зміни, які відбулись в законодавстві¹.

Тому для порівняння втягнення неповнолітніх у заняття азартними іграми проаналізуємо зарубіжні норми, спрямовані на протидію небезпечним проявам азартних ігор.

У США існує поняття «незаконний гемблінг» – незаконні азартні ігри (від англ. «gambling» – це експлуатація азартних ігор). Відповідальність за незаконний гемблінг передбачена на федеральному рівні.

Щодо законного (легального) гемблінгу, то А.В. Савченко зазначає таке: якщо на початку 1988 р. діяльність казино дозволялась лише у штатах Невада та Нью-Джерсі, то зараз тільки штати Юта та Гаваї не мають всіх форм легального гемблінгу. Факти свідчать, що сучасний легальний гральний бізнес США за

¹ Петричко Н. О. Незаконні азартні ігри: кримінально-правове та кримінологічне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. О. Петричко. – К., 2009. – 24 с.

своїм обсягом перевищує шоу-бізнес та індустрію грамзапису. Достатньо зауважити, що лише в легальних американських казино, беручи до уваги 289 казино, на території індіанських племен, у 1998 р. гравці зробили ставки на суму \$600 млрд. Правоохоронні органи США щороку фіксують не лише численні випадки порушення порядку організації та проведення азартних ігор, а й суміжні з ними злочини, наприклад, вимагання, лихварство, шахрайство (у тому числі з використанням кредитних карток), проституцію, розповсюдження порнографії, відмивання грошей, ухилення від сплати податків, порушення, пов'язані зі зловживанням алкогольними напоями, торгівля наркотиками тощо¹.

Дані положення в цілому можна вважати направленими на захист населення від гемблінгу з порушенням ліцензійних умов. За загальноприйнятою міжнародною практикою, однією з таких умов є недопущення неповнолітніх до участі в азартних іграх під загрозою позбавлення ліцензії.

КК штату Техас в ст. 47.01–47.07 також встановлює систему протидії азартним іграм, яка близька до федеральної².

Стаття 281 КК Сан-Марино³, зокрема, передбачає покарання для особи, яку було затримано в громадському місці чи в приватному клубі під час азартної гри. Стаття 224–227 Закону про кримінальне право Ізраїлю⁴ направлені на протидію азартним іграм. Так, ст. 224 дає визначення термінів, ст. 225 передбачає відповідальність для осіб, які організують або проводять азартні ігри чи приймають ставки. Стаття 226 передбачає відповідальність за участь в азартній грі. Стаття 227 передбачає відповідальність за пропозицію, продаж, роздавання квитків чи інших речей, які дають право на участь у лотереї або прийнятті ставок, а рівно для того, хто поширює інформацію про лотереї або

¹ Савченко А. В. Кримінальне право України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне кримінально-правове дослідження : монографія / А. В. Савченко. – К. : КНТ, 2007. – С. 338.

² Уголовный кодекс штата Техас. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – С. 105. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Уголовный кодекс Сан-Марино. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 191. – (Законодательство зарубежных стран).

⁴ Закон об уголовном праве Израиля. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2005. – С. 223-224. – (Законодательство зарубежных стран).

ставки. §168 КК Австрії¹ передбачає відповідальність за організацію незаконних азартних ігор, чи сприяння проведенню зустрічі людей для азартної гри з ціллю отримати вигоду для себе чи іншої особи та за участь в азартних іграх у вигляді промислу. §383 КК Норвегії² передбачає відповідальність за надання в громадському місці (у т.ч. в приміщенні організації, однією з цілей діяльності якої є азартні ігри) в користування приміщення для азартних ігор чи влаштування в ньому азартних ігор; участь в такому місці в азартних іграх. КК Данії містить два параграфи, направлені на протидію незаконним азартним іграм – §203 та §204. За §203 карається особа, яка заробляє собі на життя азартними іграми або парі аналогічного характеру, недозволеними спеціальними правилами або сприяє таким азартним іграм. §204 КК Данії аналогічний за змістом до §383 КК Норвегії. КК Бельгії має цілу низку статей, направлених на протидію незаконному гральному бізнесу (ст. 302-305, 557³). Стаття 302 передбачає покарання для організаторів, підприємців, адміністраторів, службовців або агентів лотерей, недозволених законом. За ст. 303 караються: ті, хто розмішують, продають, разносять, розподіляють недозволені в законному порядку лотерейні квитки; ті, хто шляхом повідомлень, оголошень, афіш або будь-яким іншим способом опублікування повідомляють про проведення лотерей чи полегшують випуск лотерейних квитків. Стаття 304 передбачає звільнення від покарання за попередньою статтею у разі, якщо розклеювачі афіш повідомлять про осіб, які передали їм квитки та інші згадані вище предмети. За ст. 305 караються ті, хто утримують будинок азартних ігор і приймають публіку, вільно або за поданням заінтересованих осіб або осіб, що приєдналися до будинку; працівники банків, адміністратори, службовці або агенти, що обслуговують будинок. Стаття 557 передбачає відповідальність за спорудження або встановлення на вулицях, дорогах, площах та інших місцях загального користування лотерей та інших азартних ігор.

¹ Уголовный кодекс Австрии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 217. – (Законодательство зарубежных стран).

² Уголовное законодательство Норвегии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – С. 288. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Уголовный кодекс Бельгии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 160, 294. – (Законодательство зарубежных стран).

Ст. 228 КК Туреччини карає за утримання місця для заняття азартними іграми. Звертає увагу, що даний злочин віднесено до групи «непристойностей» – тобто злочинів проти моралі¹.

Н. О. Петричко в авторефераті своєї дисертації вказує, що в іноземних державах, що репрезентують різні правові сім'ї, усталеною практикою є встановлення кримінально-правових заборон щодо незаконних організації чи проведення азартних ігор, що зазвичай визначено національними КК або спеціальними законами². Н. О. Петричко також акцентує увагу на тому, що іноземне кримінальне законодавство передбачає відповідальність й за інші форми незаконних азартних ігор, зокрема: участь у них, сприяння їх організації чи проведенню, утримання гральних домів чи приміщень і навіть здійснення ігор по ланцюгу та будівництво фінансових пірамід (остання форма закріплена у КК Австрії і авторами обґрунтовано її унікальний досвід). Кримінальну відповідальність за незаконні азартні ігри передбачено в межах протиправних посягань на різні суспільні відносини, зокрема: 1) сферу підприємницької (господарської) діяльності, тобто сферу, пов'язану з ліцензуванням і патентуванням азартних ігор, дотриманням відповідних правил щодо їх організації або проведення (Закон Франції про азартні ігри 1983 р. Закон Англії про парі та азартні ігри 1960 р., КК Албанії, КК Норвегії, КК Бельгії); 2) власність (КК ФРН, КК Австрії, КК Фінляндії); 3) громадський порядок, суспільну моральність, сімейні відносини, нормальний розвиток неповнолітніх або здоров'я населення (КК Данії, КК Швеції, КК Сан-Марино, КК Болгарії)³.

КК РФ в ст. 171.2 передбачає відповідальність за організацію і (або) проведення азартних ігор з використанням ігрового обладнання поза гральною зоною, або з використанням інформаційно-телекомунікаційних мереж, у тому числі мережі Інтернет, а також засобів зв'язку, у тому числі рухомого зв'язку,

¹ Criminal Code of the Republic of Turkey (English version) Law Nr. 5237. Passed On 26.09.2004 [Електронний ресурс] // Official Gazette. – 1210. – Режим доступу до ресурсу: <http://legislationline.org/documents/action/popup/id/6872/preview>.

² Петричко Н. О. Незаконні азартні ігри: кримінально-правове та кримінологічне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. О. Петричко. – К., 2009. – С. 16.

³ Там само. – С. 17.

або без отриманого у встановленому порядку дозволу на здійснення діяльності з організації та проведення азартних ігор в гральній зоні.

КК Болгарії в ст. 347 передбачає відповідальність за організацію азартної гри без дозволу, в невідведеному для цього місці, та систематичну участь в неліцензованих азартних іграх.

При чому втягнення неповнолітніх в азартні ігри каране в Молдові – в ст. 208 КК передбачено відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність або спонукання їх до скоєння злочинів, а також схиляння неповнолітніх до аморальних дій (жебрацтво, азартні ігри, розпуста тощо), вчинені особою, яка досягла 18 років.

КК Узбекистану в ст. 278 передбачає відповідальність за незаконну організацію або проведення азартних та інших заснованих на ризику ігор, у тому числі організацію або утримання притонів для таких ігор. КК Таджикистану містить аналогічну норму.

Тобто Україну можна віднести до «піонерів» серед країн СНД у протидії незаконним азартним іграм – адже протидія йде і за втягнення неповнолітніх в азартні ігри, і за заняття гральним бізнесом. Водночас, розміщення даних норм в різних розділах та їх розпорошеність може викликати труднощі правозастосування. Адже наразі азартні ігри заборонено під страхом покарання, і притягнення особи до відповідальності за ст. 304 КК України за втягнення неповнолітніх у заняття азартними іграми практично завжди тягнутиме за собою покарання особи за заняття гральним бізнесом по ст. 203-2 КК¹.

Як свідчить проведене опитування, відповідаючи на питання: «Чи необхідно провести об'єднання в рамках ст. 203-2 КК України відповідальності за заняття гральним бізнесом (теперішня норма) та втягнення неповнолітніх у заняття азартними іграми (ст. 304 КК України), враховуючи те, що дані статті наразі знаходяться в різних розділах КК України» – більшість респондентів (59%) відповіли ствердно. Тобто, виникає необхідність більш системного

¹ Семчук Н. О. Кримінальна відповідальність за незаконні азартні ігри в Україні та за кордоном / Н. О. Семчук // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – № 1. – С. 96–100.

підходу до формування КК. Українському законодавцю варто виключити вказівку на втягнення неповнолітніх у заняття азартними іграми зі ст. 304 України, включивши його у якості кваліфікованого виду до тексту ст. 203-2 КК України.

Об'єктивні ознаки втягнення неповнолітніх у пияцтво за законодавством України та зарубіжних країн (ст. 304 КК).

Наступною формою ст. 304 КК України, яку буде проаналізовано, є втягнення неповнолітніх у пияцтво. Як зазначає російська дослідниця С. Ш. Ахмедова в своїй дисертаційній роботі «Ответственность за вовлечение малолетних и несовершеннолетних в антиобщественную деятельность (Уголовно-правовые и криминологические проблемы)», на даний час «доведено різний вплив на організм людини, особливо малолітнього та неповнолітнього, спиртних напоїв неоднакового змісту і одурманюючих речовин»¹. На думку М. О. Бабія, під кримінально караним втягненням неповнолітнього у пияцтво слід розуміти доведення його до стану сп'яніння три рази і більше, якщо кожен окремий випадок не втратив кримінально-правового значення². Як систематичне розглядається доведення хоча б одного неповнолітнього до стану сп'яніння або систематичне вчинення таких дій щодо кожного з групи неповнолітніх. Кримінально каране доведення відсутнє у разі, якщо до стану сп'яніння кожен раз доводяться різні неповнолітні, або у разі проведення одноразової групової пиятики³. Доведення може здійснюватись будь-яким способом фізичної або психічної дії на неповнолітнього, якщо в результаті він опинився у стані сп'яніння. М. О. Бабій вважає, що під доведенням неповнолітнього до стану сп'яніння слід розуміти активні дії дорослої особи, направлені на пробудження або посилення бажання у неповнолітнього вжити

¹ Ахмедова С. Ш. Ответственность за вовлечение малолетних и несовершеннолетних в антиобщественную деятельность. Уголовно-правовые и криминологические проблемы: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Ахмедова Сания Шахимардановна. – Волгоград, 2001. – 197 с.

² Миньковский Г. М. Общая характеристика вовлечения несовершеннолетних в преступную деятельность и иное антиобщественное поведение / Г. М. Миньковский, Г. З. Брускин // Проблемы борьбы с вовлечением несовершеннолетних в антиобщественное поведение : Сборник научных трудов / Г. М. Миньковский, Г. З. Брускин. – М. : Юрид. л-ра, 1981. – С. 11.

³ Бабий Н. А. Уголовная ответственность за спаивание несовершеннолетних : автореф. дис. на соискание наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Н. А. Бабий. – Минск, 1984. – С. 11.

спиртні напої, якщо, вживши їх, неповнолітній опинився у стані сп'яніння. Вчинення даних дій систематично утворює кримінально каране втягнення неповнолітнього у пияцтво. Систематичність в даному разі має кількісну і часову ознаку. Визначення обох цих ознак на даний час є спірним¹. В. В. Дзундза вважає, що при втягненні неповнолітніх у пияцтво, у заняття жебрацтвом чи азартними іграми вимога закону про систематичність дій повинна пов'язуватись не тільки з діями винної особи, але й з діями неповнолітнього, в якого бажання займатися антигромадськими діями може виникнути не тільки внаслідок неодноразових утягнень, але й внаслідок певного одноразового впливу². В. К. Негоденко також відмічає, що об'єктивну сторону даного злочину створюють дії, спрямовані на втягнення неповнолітнього у систематичне або надмірне вживання спиртних напоїв. Під втягненням неповнолітнього у систематичне вживання спиртних напоїв вчений розуміє періодичне – не менше трьох разів – протягом більш-менш тривалого часу схилення дорослим підлітка до вживання алкоголю³. С. С. Яценко притримується думки, що втягнення неповнолітніх у пияцтво – це дії дорослого, які дістають вияв у неодноразовому спільному з неповнолітнім вживанні спиртних напоїв⁴.

На нашу думку, під втягненням неповнолітнього у пияцтво слід розуміти умисне схилення неповнолітнього у будь-який спосіб до систематичного вживання алкогольних напоїв, збудження у нього такого бажання (спільне вживання спиртних напоїв, умовляння їх вжити, пригощання ними, дарування, розрахунок ними за виконану неповнолітнім роботу тощо)⁵.

¹ Бабий Н. А. Уголовная ответственность за спивание несовершеннолетних : автореф. дис. на соискание наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Н. А. Бабий. – Минск, 1984. – С. 11.

² Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Дзундза Володимир Васильович. – Х., 2005. – С. 8.

³ Негоденко В. К. Відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність / В. К. Негоденко. – К. : Наукова думка, 1971. – С. 42.

⁴ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. і доповн. / Відповід. ред. С. С. Яценко. – К. : АСК, 2005. – С. 678. – (Нормативні документи та коментарі).

⁵ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 14. – (Практика та право).

У досвіді зарубіжних країн питання протидії втягненню неповнолітніх у пияцтво вирішується по-різному.

Багато країн, КК яких містять статті за різноманітні втягнення неповнолітніх у антигромадські діяння, наприклад, Азербайджан, Білорусь, Болгарія (проте тут реалізовано інший підхід до протидії цій проблемі), Грузія не містять в переліку даних дій пияцтва.

Також КК багатьох країн, наприклад, Австрії, Бельгії, Данії, Норвегії, Сан-Марино, Іспанії, Латвії не вважають будь-яке сприяння сп'янінню неповнолітніх кримінально караним.

КК РФ, США, Киргизстану, Вірменії, Молдови, Литви, Нідерландів, Франції, Ізраїлю, Ірану, Казахстану, Туркменістану, Німеччини, Польщі, Швеції передбачають різні способи кримінально-правової протидії дитячому пияцтву.

КК РФ в ст. 151, зокрема, передбачає відповідальність за втягнення неповнолітнього в систематичне вживання спиртних напоїв, вчинене особою, яка досягла 18-річного віку¹. На відміну від КК України, де поняття втягнення у пияцтво розшифровується через систематичне вживання спиртних напоїв на доктринальному рівні, законодавець РФ вніс дане поняття напряму до кодексу.

КК Киргизстану в ст. 157 передбачає відповідальність за «втягнення неповнолітньої особи в пияцтво, вчинене особою, яка досягла 18 років»². Дана форма повністю відповідає з об'єктивної сторони, передбаченій у КК України. КК Вірменії в ст. 166 передбачає норму, аналогічно вказаній в КК Киргизстану та РФ. За ст. 161 КК Литви підлягає покаранню той, хто втягнув неповнолітню особу в пияцтво³. Цікавим є окреме виділення втягнення в пияцтво та доведення до стану сп'яніння. У даному разі вважаємо, що під доведенням до стану сп'яніння варто визначати навіть одноразове вчинення таких дій.

КК Молдови в ст. 208 КК передбачає відповідальність за втягнення неповнолітніх до низки антигромадських дій – жебрацтво, азартні ігри,

¹ Уголовный кодекс Российской Федерации. – М. : КноРус, Проспект, 2010. – С. 69.

² Уголовный кодекс Киргизской республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 168. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Уголовный кодекс Литовской республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – С. 263. – (Законодательство зарубежных стран).

розпуста та ін. Та цей перелік не є вичерпним. Дитяче пияцтво через його завіdomу аморальність також можна віднести до таких дій.

КК Польщі в ст. 208 передбачає відповідальність для того, хто споює малолітнього, забезпечуючи його алкогольними напоями, сприяючи йому в їх вживанні чи схиляючи до їх вживання.

КК Узбекистану в ст. 127 передбачає відповідальність за втягнення неповнолітньої особи до вживання спиртних напоїв, речовин або засобів, що не є наркотичними або психотропними, але які впливають на інтелектуально-вольову діяльність, вчинене після застосування адміністративного стягнення за такі ж дії. КК Казахстану в ст. 132 та КК Туркменістану в ст. 156 передбачають відповідальність за втягнення неповнолітнього в систематичне вживання спиртних напоїв.

КК Нідерландів в ст. 252 визнає караним навіть одноразове доведення до стану сп'яніння¹. Особа, якій може бути завдано шкоду, має не досягти 16 років. Таким чином, право на вживання алкогольних напоїв в Нідерландах настає не з 18, а з 16 років.

На території Німеччини діє закон, який забороняє продаж спиртних напоїв особам до 21 року, порушники мають сплатити штраф у розмірі 2000 євро. КК Швеції також карає тих, хто продає алкоголь неповнолітнім.

КК Франції в ст. 227-19 використовує конструкцію «пряме підбурювання до систематичного і надмірного вживання алкогольних напоїв», що з об'єктивної сторони означає спосіб підбурювання (прямо), вказівку на систематичність такого вживання, вказівку на надмірність такого споживання². Способом підбурювання тут є лише пряме підбурювання, а вживання алкогольних напоїв має обов'язково бути саме надмірним. Також оригінально визначено кваліфікуючі ознаки в ч. 2 ст. 227-19 – через вказівку на те, що якщо «злочин вчинено всередині якого-небудь шкільного чи виховного закладу або у випадках входу чи виходу учнів, на підступах до такої установи» покарання

¹ Уголовный кодекс Голландии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 363. – (Законодательство зарубежных стран).

² Уголовный кодекс Франции. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 270. – (Законодательство зарубежных стран).

буде більш суворим. Ознака є виправданою, оскільки неповнолітні є більш чутливими, ніж дорослі, до думки колективу, а тому негативний приклад в колективі викликає підвищену небезпеку вказаних діянь.

КК Болгарії в ст.193 встановлює відповідальність за розпивання спиртних напоїв з особою, яка не досягла 16-річного віку, а також за продаж спиртних напоїв особі, яка не досягла 16-ти років¹. Посягання виділено в окрему статтю; вік, в якому заборонено розпивати спиртні напої, менший від повноліття; караним є навіть одноразове розпивання таких напоїв. Відповідальність настає за дві незалежні дії: розпивання спиртних напоїв з особою, яка не досягла 16-річного віку; продаж спиртних напоїв особі віком до 16-ти років. Обидві дії направлені на захист дітей від згубного впливу алкоголю.

КК Ірану в ст. 123-137 містить покарання за пиття алкоголю будь-ким, яке в деяких випадках включає і смертну кару².

Закон про кримінальне право Ізраїлю передбачає в частині алеф ст. 193. Він визначив як кримінально карані діяння: заохочення особи, що не досягла 18 років, до вживання алкогольних напоїв; підбурення особи до вживання алкогольних напоїв; продаж алкогольних напоїв особі³. Перші дві форми за суттю відповідають втягненню, передбаченому в Україні, третя форма в Україні вважається адміністративним правопорушенням. В Ізраїлі карається не тільки продаж, а й передача чи інше постачання особі, молодшій визначеного віку алкоголю; вік особи визначено в 21 рік; вказане співвідношення алкоголю; встановлено також відповідальність за незаконне розповсюдження тютюнових виробів; специфічним є покарання для особи, яка не досягла 18-річного віку, але утримує у себе чи володіє будь-якими тютюновими виробами.

КК штату Техас має низку статей, спрямованих на протидію пияцтву – це перебування в стані сп'яніння в громадському місці, вживання алкоголю в

¹ Уголовный кодекс Республики Болгария. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 139. – (Законодательство зарубежных стран).

² Islamic republic's penal code [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.iranrights.org/english/document-139.php>.

³ Закон об уголовном праве Израиля. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2005. – С. 200. – (Законодательство зарубежных стран).

автомобілі, польоти в стані сп'яніння та керування човном в стані сп'яніння¹.

Багато країн, які передбачають відповідальність за різноманітні втягнення неповнолітніх у антигромадські діяння, наприклад, Азербайджан, Білорусь, Болгарія, Грузія та ін. не містять в переліку даних дій пияцтва. Також законодавці багатьох країн, приміром, Австрії, Бельгії, Данії, Норвегії, Сан-Марино, Іспанії та ін. не вважають будь-яке сприяння сп'янінню неповнолітніх кримінально караним. Водночас низка країн, наприклад Нідерланди, РФ, Ізраїль, Киргизстан, Литва, США, Франція приділяють досить значну увагу цій проблематиці. КК деяких країн (Киргизстан, Франція), як і України, містять відповідальність за систематичні дії щодо споювання неповнолітнього. Інші КК країн (наприклад, Нідерланди, Ізраїль) передбачають відповідальність і за одноразові дії по доведенню неповнолітнього до стану сп'яніння. КК Литви, зокрема, містить відповідальність і за систематичні дії щодо споювання неповнолітнього, і за одноразові.

Можна побачити два шляхи протидії вживанню алкогольних напоїв неповнолітніми – через покарання осіб, які сприяють такому вживанню і через покарання осіб, які продають такі напої неповнолітнім. Вік, з якого особам можна вживати алкогольні напої – від 16 років (Нідерланди) до 21 року (Ізраїль), проте найпоширенішим є дозвіл продажу алкоголю особам з 18 років.

Підсумовуючи викладене щодо втягнення дітей в антигромадські дії, то слід констатувати, що до них різні країни відносять досить неоднорідні посягання. Відповідальність за такі дії переважно зосереджена в межах однієї статті. В КК України відповідальність практично за всі вказані дії передбачена на рівні окремих статей.

Як свідчить проведене опитування, відповідаючи на питання: «Чи потрібно виділення в окремі статті КК України втягнення неповнолітнього у

¹ Уголовный кодекс штата Техас. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – 409 с. – (Законодательство зарубежных стран).

скоєння злочину та у вчинення антигромадських діянь?» – більшість респондентів (52 %) відповіли ствердно. Тобто, можна говорити про можливість впровадження закордонного досвіду в цій сфері.

Об'єктивні ознаки втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність за законодавством України (ст. 304 КК) та зарубіжних країн.

Насамкінець проаналізуємо таку форму скоєння злочину, передбаченого ст. 304 КК України, як втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

І. О. Топольскова вказує, що поняття «втягнення» і «діяльність», що містяться в ст. 304 КК України, потребують уточнення. Втягнення не слід ототожнювати з підбурюванням, оскільки втягнення це більш складна дія, ніж просто вплив на психіку неповнолітнього з метою викликати в нього рішучість учинити злочин. До того ж, втягнення вважається закінченим з моменту вчинення винним дій, спрямованих на втягнення, незалежно від того, вчинив неповнолітній злочин або інше правопорушення, зазначені в законі, чи ні, тоді як підбурювачем є особа, яка схилила іншого співучасника до скоєння злочину¹. Щодо способів втягнення неповнолітніх в антисоціальну поведінку, деякі дослідники висловлюють пропозиції щодо включення докладнішого переліку способів вчинення даного злочину у диспозицію ст. 304 КК України.

Інші автори, зокрема В. В. Дзундза², вважає, що в такому доповненні ст. 304 КК України немає необхідності, оскільки передбачити усі способи втягнення в тексті статті неможливо, у будь-якому випадку слід буде вказувати лише деякі з них і закінчувати їх перелік фразою «або іншим способом».

Певне питання в контексті даної форми скоєння злочину викликає випадок, коли неповнолітній, який не досяг віку, з якого настає кримінальна відповідальність, використовується дорослими особами для скоєння злочину. Навряд чи недосягнення віку кримінальної відповідальності знижує небезпеку цього посягання. Адже особа настільки юна, що не може сама розуміти різницю

¹ Топольскова И. А. Уголовно-правовые и криминологические аспекты борьбы со втягиванием несовершеннолетних в преступную или другую антиобщественную деятельность: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Топольскова Ирина Александровна. – Луганск, 2003. – С. 62-63.

² Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Дзундза. – Х., 2005. – С. 6

між «добре» і «погано», втягнена у скоєння злочину, може бути морально травмована на все життя.

Як свідчить проведене опитування, відповідаючи на питання: «Чи потрібно кримінально карати повнолітнього, який використовує малолітнього для скоєння злочину за дані дії як за окремий злочин?» – більшість респондентів (91 %) відповіли ствердно. А це свідчить про необхідність законодавчого врегулювання цього питання в КК України. Термін «злочинна діяльність» у даному складі варто замінити на термін «злочин», що виключить суперечливість у правозастосовній практиці.

Отже, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність у випадку, неповнолітній, який не досяг віку, з якого настає кримінальна відповідальність, нині кваліфікують як використання дорослими особами малолітнього для скоєння злочину – тобто він тут не є суб'єктом злочину, і відповідальність несе повнолітній співучасник. Проте навряд чи недосягнення віку кримінальної відповідальності знижує небезпеку цього посягання, радше навпаки. Адже навіть без додаткових аргументів зрозуміло, що використати для крадіжки, скажімо 5-річну дитину легше, ніж 15-річну (оскільки в 5 років слова дорослого будуть прийняті навіть без особливих аргументів). І навпаки, «набути» з 5 років звичка до крадіжок буде викорінюватись важче, ніж «засвоєна» в 15. Тому доцільним виглядає також виділення в окремі статті втягнення неповнолітнього у скоєння злочину та у вчинення антигромадських діянь, поряд з криміналізацією у якості кваліфікованого складу злочину використання малолітнього для скоєння злочину. Також варто змінити «неповнолітніх» на «неповнолітнього», підкреслюючи караність втягнення навіть щодо одного неповнолітнього.

Така потреба викликана й тим, що термінологія Особливої частини КК має в цілому відповідати термінології Загальної частини КК. У Загальній частині КК подається визначення злочину, повторності злочинів, сукупності злочинів та рецидиву; разом з тим, у Загальній частині КК немає згадок про «злочинну діяльність». У ч.1 ст. 70 КК України, вказано, що «при сукупності

злочинів суд, призначивши покарання (основне і додаткове) за кожен злочин окремо, визначає остаточне покарання». Така постановка дозволяє стверджувати, що законодавець в Україні в цілому іде шляхом індивідуалізації покарань. Цю тенденцію можна вважати цілком правильною, оскільки скоєння навіть одного злочину є суспільно небезпечним. Крім того, саме визначене поняття «скоєння злочину» (яке є чітким, зрозумілим та базується на термінології КК, а також на зарубіжному досвіді), більш точно відображає суть явища, якому бажає протидіяти законодавець. Адже втягнення неповнолітнього у скоєння, скажімо, одного вбивства, небезпечніше, ніж втягнення у скоєння 5 дрібних крадіжок. Але саме 5 крадіжок можна вважати ситуацією, яка повністю підпадає під філологічне визначення злочинної діяльності, тоді як одне вбивство – ні.

Як свідчить проведене опитування, відповідаючи на питання: «Чи є небезпечним втягнення неповнолітнього не тільки в злочинну діяльність, а й в одиничний злочин?» – більшість респондентів (94 %) відповіли ствердно. Тобто, є про необхідність зміни формулювання чинної статті КК України. Термін «злочинна діяльність» у ст. 304 КК України потрібно замінити на «скоєння злочину». Тим більше, що така ж тенденція застосовується і на практиці.

І. О. Топольскова також вказує, що досліджувана норма, яка передбачає кримінальну відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність, потребує поділу на дві: ст. 304 КК України «Втягнення неповнолітнього у скоєння злочину» і ст. 304-1 КК України «Втягнення неповнолітнього у вчинення антигромадських дій»¹. Л. С. Кучанська² та ін. також вважають, що, беручи до уваги аналіз відповідних норм зарубіжних країн та порівнявши їх зі ст. 304 КК України, доцільним видається поділ відповідальності залежно від ступеня суспільної

¹ Топольскова И. А. Уголовно-правовые и криминологические аспекты борьбы со втягиванием несовершеннолетних в преступную или другую антиобщественную деятельность: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Топольскова Ирина Александровна. – Луганск, 2003. – С. 62-63.

² Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Кучанська Лариса Степанівна. – О., 2007. – С. 10.

небезпечності, тому що втягнення неповнолітнього у вчинення злочину є значно небезпечнішим, аніж втягнення неповнолітнього в іншу антигромадську діяльність.

В. В. Дзундза вважає, що наявність спеціальних норм про кримінальну відповідальність за втягнення неповнолітніх в антисоціальну поведінку, особливо тих норм, що передбачаються в якості кваліфікуючих ознак деяких складів злочинів, в науковому плані вбачається досить спірною і необґрунтованою, а в практичному плані – недоцільною. Ці спеціальні норми є недосконалими і суперечливими, тому необхідно виключити їх з КК України, а їх ознаки сконцентрувати у загальній нормі – ст. 304 КК України, що дозволить набути законіві точності, логічної завершеності й безпробільності¹.

Звернемося до досвіду зарубіжних країн. Низка з них – РФ, Киргизстан, Білорусь, Азербайджан, Узбекистан, Казахстан, Литва, Латвія, Болгарія, Молдова, Франція в КК передбачають відповідальність за втягнення неповнолітніх у скоєння злочину.

Водночас, інші країни – Грузія, Німеччина, Данія, Нідерланди, Австрія, Іспанія, Бельгія, Сан-Марино, Норвегія, Швеція, Польща, Ізраїль не мають спеціальних норм, направлених на покарання осіб, які втягують неповнолітніх у скоєння злочинну.

КК Молдови в ст. 208 передбачає відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність або спонукання їх до скоєння злочинів, а також схиляння неповнолітніх до аморальних дій (жебрацтво, азартні ігри, розпуста тощо), вчинені особою, яка досягла 18 років.

КК РФ передбачає в ст. 150² відповідальність за «втягнення неповнолітнього у скоєння злочину шляхом обіцянок, обману, погроз чи іншим способом, вчинене особою, яка досягла 18-річного віку». Кваліфіковані види даного злочину передбачають вчинення діяння батьками, педагогом або іншою

¹ Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Дзундза Володимир Васильович. – Х., 2005. – С. 6-7.

² Уголовный кодекс Российской Федерации. – М. : КноРус, Проспект, 2010. – С. 69

особою, на яку законом покладено обов'язки з виховання неповнолітнього; вчинення з застосуванням насильства чи загрозою його застосування; вчинення дій, які пов'язані з залученням неповнолітнього у злочинну групу або у скоєння тяжкого або особливо тяжкого злочину, а також у скоєння злочину з мотивів політичної, ідеологічної, расової, національної чи релігійної ненависті або ворожнечі чи з мотивів ненависті або ворожнечі відносно якої-небудь соціальної групи¹.

У КК Киргизстану в ст. 156² та КК Білорусі в ст. 172³ передбачено схожий підхід. Норма, що передбачає відповідальність за втягнення неповнолітнього у скоєння злочину, передбачена іншою статтею, ніж та, що передбачає відповідальність за втягнення неповнолітнього у антигромадські дії. Передбачено способи скоєння даного злочину шляхом обману; обіцянок; погроз, однак перелік даних способів не є вичерпним. Кваліфіковані види цього злочину теж передбачають способи його скоєння: шляхом насильства; шляхом погрози використання насильства.

КК Вірменії в ст. 165 передбачає відповідальність за втягнення шляхом обіцянок, обману чи іншим способом у скоєння злочину неповнолітнього, який досяг віку кримінальної відповідальності, встановленого КК для даного злочину, вчинене особою, яка досягла вісімнадцятирічного віку.

КК Азербайджану в ст. 170 передбачає відповідальність за «залучення неповнолітнього у скоєння злочину шляхом обману, обіцянок, погроз, вчинене особою, яка досягла вісімнадцятирічного віку»⁴. Ця стаття подібна до КК Білорусі, РФ, Киргизстану, однак перелік способів скоєння злочину є вичерпним.

¹ Семчук Н. А. Вовлечение несовершеннолетнего в совершение преступления и вовлечение несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий по законодательством Украины и Российской Федерации: сравнительно-правовой аспект / Н. А. Семчук // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики / Н. А. Семчук. – Тамбов : Грамота, 2013. – С. 166–168.

² Уголовный кодекс Киргизской республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 167. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Уголовный кодекс Республики Беларусь. – Минск : Право и экономика, 2005. – С. 79.

⁴ Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 137.

КК Узбекистану в ст. 127, КК Казахстану в ст. 131, КК Туркменістану в ст. 155 передбачають відповідальність за втягнення неповнолітнього у злочин. КК Литви в ст. 159¹ містить низку нормативно закріплених способів скоєння злочину; також передбачено скоєння даного злочину шляхом погрози чи обману, однак замість обіцянок передбачені переконання, прохання, підкуп. Перелік способів скоєння злочину є вичерпним. Кваліфіковані види злочину відсутні.

КК Болгарії в ст. 188² передбачає відповідальність не за втягнення, а примушування до скоєння злочину чи заняття проституцією. Стаття не передбачає вказівки на способи скоєння даного злочину.

Дещо відмінним є підхід до проблематики втягнення неповнолітніх у злочинні чи антигромадські дії в інших країнах Європи. Багато країн не визнають втягнення неповнолітніх у злочинні чи антигромадські дії злочинним, а карають за такі посягання в рамках співучасті.

Одним із небагатьох прикладів передбачення втягнення неповнолітніх у скоєння злочину в рамках окремої статті КК є Франція. Стаття 227-21 КК Франції передбачає відповідальність за «пряме підбурювання неповнолітньої особи до систематичного скоєння злочинів або проступків»³. Частина 2 вказаної статті передбачає посилену відповідальність, «якщо мова йде про неповнолітню особу у віці до 15 років, або злочин скоєно всередині якого-небудь шкільного чи виховного закладу або у випадках входу чи виходу учнів, на підступах до такої установи». На прикладі Франції можна простежити таке: можливе не тільки виділення в окремі злочини втягнення у злочинну діяльність і у вчинення антигромадських дій, а й виділення в окрему статтю посягання за вчинення кожного антигромадського діяння; цікавою є сама конструкція об'єктивної сторони складу злочину, виражена через словосполучення «пряме підбурювання неповнолітньої особи до...».

¹ Уголовный кодекс Литовской республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – С. 260. – (Законодательство зарубежных стран).

² Уголовный кодекс Республики Болгария. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 137. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Уголовный кодекс Франции. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 271. – (Законодательство зарубежных стран).

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що в багатьох КК статтю, в якій встановлено відповідальність за втягнення неповнолітнього у скоєння злочину, передбачено окремо від втягнення неповнолітнього у антигромадські дії. Водночас, багато країн континентальної Європи не вважають втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність караним. КК РФ, Білорусі, Киргизстану передбачається відповідальність за втягнення неповнолітнього у «скоєння злочину», а в Україні – у «злочинну діяльність». Україні варто перейняти цей досвід та замінити формулювання «злочинна діяльність» на «скоєння злочину». Доцільним виглядає виділення в окремі статті втягнення неповнолітнього у скоєння злочину та у вчинення антигромадських діянь.

РОЗДІЛ 3

Суб'єктивні ознаки злочинів проти моральності неповнолітніх в Україні та зарубіжних країнах

3.1. Характеристика суб'єкта злочинів проти моральності неповнолітніх

Як відомо, у теорії кримінального права виділяють загальний та спеціальний суб'єкт злочину¹. Відповідно до загальних положень про суб'єкта злочину за кримінальним законодавством України, ним є фізична осудна (або обмежено осудна) особа, яка скоїла злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність (за загальним правилом – з 16-ти років). Тобто, основними ознаками суб'єкта злочину можна вважати досягнення фізичною особою визначеного віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, усвідомлення небезпеки своїх дій та здатність керувати ними.

Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що скоїла у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа. В юридичній літературі суб'єкт злочину, який характеризується додатковими, особливими, лише йому притаманними якостями, іменується спеціальним суб'єктом злочину. Склади злочинів, в яких передбачена відповідальність таких осіб, називаються складами зі спеціальним суб'єктом злочину².

Слід вказати, що, оскільки в злочинах проти моральності неповнолітніх особливо тісний зв'язок винного і потерпілого, міжнародні дослідники вказують на необхідність тісного співробітництва в цій сфері. Так, у Тампере

¹ Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій / А. А. Вознюк ; Нац. акад. внутр. справ. - Київ : Освіта України, 2016. – С. 82.

² Кузнецов В. В. Особливості визначення окремих кваліфікуючих ознак у злочинах проти неповнолітніх / В. В. Кузнецов // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави» (Харків, 24 квітня 2009 року) присвяч. 5-річчю відродження юрид. факультету / В. В. Кузнецов. – Х. : Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, 2009. – С. 110–117.

(Фінляндія) була підтримана ініціатива створення Європейської мережі запобігання злочинності, у першу чергу – злочинності у великих містах, злочинності серед неповнолітніх і злочинам, пов'язаним із незаконним обігом наркотиків¹. Також варто вказати, що серед найнебезпечніших злочинів, по яких скасовано принцип подвійної криміналізації діяння, зокрема, належать сексуальна експлуатація дітей та дитяча порнографія².

У досліджуваній групі всі злочини, крім передбаченого ст. 150-1 КК України, в основному складі злочину нормативно містять вказівку на загального суб'єкта злочину³.

Суб'єктом злочину, згідно з ч. 1 ст. 150-1 КК України, є спеціальний суб'єкт – батьки або особи, які їх замінюють (у випадку, якщо вони досягли 16 років), а відповідно до ч. 2 – особи, які не є батьками і скоюють цей злочин щодо чужої малолітньої дитини. Таким чином, суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 150-1 КК України, згідно з загальними положеннями про суб'єкта злочину, є фізична осудна або обмежено осудна особа, яка досягла на момент скоєння вказаного злочину 16-ти років та не є батьком або матір'ю дитини. Що в сукупності з суб'єктом, передбаченим ч. 1 ст. 150-1 КК України, об'єднує всю сукупність фізичних осудних або обмежено осудних осіб, які досягли на момент скоєння вказаного злочину 16-ти років.

Скоєння досліджуваних злочинів службовою особою з використанням службового становища потребує додаткової кваліфікації дій цієї особи в залежності від конкретних обставин: за ст. 364 або ст. 365 КК України.

Стосовно спеціального суб'єкта, то слушною є думка науковців, що передбачені спеціальні суб'єкти злочинів (ст. 150-1, 155, 156, 304, 323 КК України) – батько (батьки та особи, що їх замінюють – в ст. 150-1 КК), мати, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник, або особа, на яку покладено обов'язки

¹ Waard J. The European Crime Prevention Network / J. Waard // Newsletter of the European Society of Criminology. – 2002. – № 2. – С. 3.

² Perignon I. The implementation of the European Arrest Warrant into National Law / I. Perignon // Eucrim. – 2007. – № 1. – С. 57–60.

³ Семчук Н. О. Суб'єкт та суб'єктивна сторона залучення неповнолітніх до заняття жебрацтвом за законодавством України та деяких зарубіжних країн / Н. О. Семчук // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 2. – С. 113–119.

щодо виховання потерпілого чи піклування про нього. Однак при цьому виникла практична потреба дослідження вказаних кваліфікуючих ознак злочинів, зважаючи на певну непослідовність законодавця при їх викладенні. Відповідно до ч. 1 ст. 150-1 КК використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом батьками та особами, що їх замінюють, становить основний склад злочину, а згідно з ч. 2 цієї статті, використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом сторонніми особами, становить склад злочину при обтяжуючих обставинах. Така кваліфікуюча ознака складу як скоєння, передбачених в диспозиціях статей діянь батьком, педагогом або іншою особою, на яку законом покладені обов'язки щодо виховання неповнолітнього (малолітнього), передбачена й в багатьох нормах (саме в других частинах КК республік колишнього СРСР: Білорусі (ст. 172, ст. 173), Вірменії (ст. 165, ст. 166), Казахстану (ст. 131, ст. 132), РФ (ст. 150, ст. 151), Таджикистану (ст. 165, ст. 166), Молдови (ст. 208), Азербайджану (ст. 170.2), Киргизстану (ст. 156), Туркменістану (ст. 155).

Тому можна зробити певні висновки: по-перше, така кваліфікуюча ознака як скоєння злочину батьками та іншими особами має право на існування; по-друге, вказана обставина посилює відповідальність за скоєння злочину щодо неповнолітнього (малолітнього), тому вона не може бути конструктивною ознакою основного складу злочину.

Вважається доцільним уніфікувати вказану кваліфікуючу ознаку, яка передбачена ч. 2 ст. 155, 156, 304, 323 КК, й передбачити її у такій редакції: «вчинені батьком, матір'ю, близькими родичами, особами, на яких покладено обов'язки щодо виховання неповнолітнього (малолітнього) чи піклування про нього». Таку саму кваліфікуючу ознаку слід передбачити й в ч. 2 ст. 150-1 КК, виключивши попередньо її з ч. ст. 150-1 КК.

Відповідно до ч. 1 ст. 22 КК України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до скоєння злочину виповнилося шістнадцять років.

Слушною є позиція В.В. Дзундзи і щодо того, що суб'єктом втягнення неповнолітніх у будь-які антисоціальні дії повинна визначатися лише особа, яка

досягла вісімнадцятирічного віку, і таке положення треба прямо передбачити у ст. 304 КК України.

В Україні дане положення обґрунтовується лише на рівні ППВСУ № 2 від 27 лютого 2004 р.¹, що не є достатнім регулюванням.

Наприклад, згідно з єдиними звітами про злочинність за 2006–2008 рр., втягування неповнолітніх у злочинну діяльність відбувалось «неповнолітніми або за їх участю» в 2008 році стосовно 50 осіб, в 2007-му – стосовно 57, в 2006 році – стосовно 73. Пізніша практика відобразила такі ж тенденції.

Водночас, як зазначає у своїй роботі, присвяченій кримінальній відповідальності за споювання неповнолітніх, М. О. Бабій, вважати, що суб'єктом даного злочину може бути 16-річний, означає впадати в протиріччя. З одного боку, коли особа у віці з 16 до 18 років стає потерпілою від дій дорослого, вважається що вона недостатньо досвідчена в питаннях вживання спиртного та підпадає під негативний вплив повнолітнього. З другого боку, якщо ця ж особа залучає іншого підлітка до спиртних напоїв, вона вже визнається такою, що достатньо розуміється в даних питаннях. Тому автор виходить з того, що в даному випадку вік потерпілого визначає і вік суб'єкта, яким може бути тільки повнолітній². Вважаємо, що вказані положення є доволі універсальними та повністю застосовуваним і до випадків скоєння неповнолітніми злочинів проти моральності неповнолітніх.

Зарубіжні законодавці в КК РФ, Киргизстану, Білорусі слушно наголосили на тому, що особа, яка втягує неповнолітнього у вчинення злочинних дій, має досягти вісімнадцяти років.

Тому доцільним було б Україні перейняти цей цінний зарубіжний досвід і закріпити вказане положення на нормативному рівні.

Як свідчить проведене опитування, відповідаючи на питання: «Чи необхідно нормативно закріпити положення про те, що за злочини, які

¹ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 2004. – № 17. – С. 80–86.

² Бабій Н. А. Уголовная ответственность за спаивание несовершеннолетних : автореф. дис. на соискание наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Н. А. Бабий. – Минск, 1984. – С. 9.

передбачають нанесення шкоди неповнолітнім, особи можуть нести відповідальність з 18 років в рамках Загальної частини КК України?» – більшість респондентів (51 % опитаних) відповіли ствердно. Тобто необхідність таких змін очевидна.

Однак закріплювати дане положення в тексті кожної статті, яка передбачає відповідальність за злочини проти моральності неповнолітніх, нині вбачається недоцільним. Крім того, в деяких злочинах, скажімо, передбачених ч. 2 ст. 181 або ч. 2 ст. 299 КК України, злочинами проти моральності неповнолітніх є лише кваліфіковані злочини, і вносити безпосередньо до їх статей вказівки на суб'єкт було б порушенням правил законодавчої техніки. Доцільним вирішенням цієї проблеми виглядає внесення вказівки про те, що за злочини, які передбачають нанесення шкоди неповнолітнім, особи несуть відповідальність з 18 років КК України.

Окремі види спеціальних суб'єктів злочинів проти моральності неповнолітніх за законодавством України та зарубіжних країн.

Попередньо проведений аналіз свідчить, що всім злочинам проти моральності неповнолітніх по суті притаманний спеціальний суб'єкт. Ним може бути лише особа, яка досягла 18-ти років. Однак на нормативному рівні таке положення наразі не закріплено. Згідно з формальними ознаками, нині в досліджуваній групі всі злочини, крім передбаченого ст. 150-1 КК України, в основному складі злочину нормативно містять вказівку на загального суб'єкта злочину.

Вище було обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення відповідальності за злочини проти моральності неповнолітніх; доведено необхідність уніфікації такої ознаки як скоєння злочину батьками та іншими особами, які мають піклуватися про дитину та закріплення її лише як такої, що посилює відповідальність за скоєння злочину щодо неповнолітнього (малолітнього).

Однак, крім тих питань, які були проаналізовані, КК України та зарубіжних країн передбачено скоєння злочинів проти моральності

неповнолітніх і іншими категоріями суб'єктів. Ознаки спеціального суб'єкта злочину не є однорідними і відображають різні сторони особи, яка скоїла злочин. М. С. Гагарін та Д. В. Бараненко класифікують суб'єктів злочину наступним чином:

«1. Правове становище суб'єкта у сфері організаційно розпорядчої, адміністративно-господарської чи іншої службової діяльності: статус посадової особи, виконання особою посадових обов'язків, використання свого службового становища або зловживання ним; представник влади; посадова особа, яка займає відповідальне або особливо відповідальне становище; член виборчої комісії або член комісії з проведення референдуму; інше посадове становище особи;

2. Минула злочинна діяльність: особа вчинила злочин повторно; особа, раніше вчинила певний злочин; особа, раніше судима за вчинення злочину; особа, яка відбуває покарання, що знаходиться під вартою або в спеціалізованому закладі.

3. Громадянство суб'єкта: громадянин України, іноземець або особа без громадянства.

4. Правове становище особи в системі правоохоронних органів і при здійсненні правосуддя.

5. Правове становище особи у сфері сімейно-шлюбних відносин і відносин, що складаються на основі певної залежності: батьки, опікуни, діти; матеріальна чи інша залежність, безпомічний стан особи; обов'язок піклуватися про особу і наявність можливості надати йому допомогу.

6. Біологічні особливості суб'єкта.

7. Правове становище в сфері медицини: медичні працівники; особи, які не мають спеціальної (належної) медичної освіти.

8. Статус суб'єкта господарської чи підприємницької діяльності.

9. Професійна або службова діяльність, наявність певних обов'язків.

10. Правове становище особи у сфері транспорту: працівник транспорту; особа, яка не є працівником повітряного транспорту; капітан судна; особа, яка керує транспортним засобом.

11. Правове становище особи у сфері оборони країни військове посадова особа; командир корабля, начальник ввірених йому сил; військовослужбовець у полоні.

12. Інші категорії суб'єктів»¹.

Отже, наявність у матері нового чоловіка та (або) у батька нової дружини не впливає на обов'язки батьків щодо дітей. Даний факт не надає вітчиму (мачусі) прав чи обов'язків щодо дитини. Теоретично дитина може мати і вітчима, і мачуху одночасно. При цьому, якщо батько або мати, які мають нову сім'ю та проживають окремо, дитина може ні разу в житті не бачити вітчима чи мачухи. В такому випадку говорити про їх обов'язки щодо дитини не можна. Сімейний кодекс України в ст. 268 чітко пов'язує виникнення обов'язків щодо дитини утримання у мачухи чи вітчима з фактом сумісного проживання їх з дитиною та відсутністю у дитини батьків чи інших родичів чи неможливістю батьків чи інших родичів надавати дитині матеріальну допомогу; при чому дані обов'язки виникають лише в тому разі наявності у вітчима (мачухи) можливості надавати дітям матеріальну допомогу². Про обов'язки щодо виховання дитини, які наявні у вітчима чи мачухи, сімейний кодексу України мову не веде. Відповідно, за наявності у дитини живих батьків, вітчим чи мачуха не мають юридичних обов'язків по вихованню дитини. У випадку, якщо дитина залишилась без батьківського піклування, сімейний кодекс веде мову про різні форми її влаштування: опіку, піклування, усиновлення, влаштування до державного закладу та ін. Тобто у випадку смерті батьків та бажання вітчима чи мачухи піклуватись про дитину, ця особа переходить з статусу вітчима чи мачухи на статус усиновлювача, опікуна і т.д. – і тільки в цьому випадку можна

¹ Кузнецов В. В. Особливості визначення окремих кваліфікуючих ознак у злочинах проти неповнолітніх / В. В. Кузнецов // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави» (Харків, 24 квітня 2009 року) присвяч. 5-річчю відродження юрид. факультету / В. В. Кузнецов. – Х. : Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, 2009. – С. 110–117.

² Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 21. – С. 135.

говорити про їх обов'язки по вихованню дитини. Як впливає з вищевказаного, те, що особа є вітчимою чи мачухою дитини, саме по собі не говорить про обов'язки вітчима чи мачухи щодо дитини; не враховує їх відносини; істотно не впливає на ступінь небезпечності вчинення такою особою злочину проти моральності свого пасинка чи падчерки.

Проаналізуємо особливості деяких спеціальних суб'єктів злочинів проти моральності неповнолітніх, опираючись на наведену класифікацію.

Насамперед низка законодавців у якості спеціального суб'єкта злочинів проти моральності неповнолітніх передбачає скоєння злочину особами, віднесеними до першої групи, тобто тим, хто має статус посадової особи, або використовує своє службове становище. Другим видом спеціального суб'єкта, який часто зустрічається у злочинах проти моральності неповнолітніх, є особи, які мають спеціальний статус у сфері сімейно-шлюбних відносин і відносин, що складаються на основі певної залежності: батьки, опікуни; має значення і такий критерій як обов'язок особи піклуватися про неповнолітнього. До таких видів спеціального суб'єкта належать: батько, мати, близькі родичі, особи, на яких покладено обов'язки щодо виховання неповнолітнього (малолітнього) чи піклування про нього.

Щодо спеціального суб'єкта, статус якого обумовлено положенням даної особи у сімейних відносинах, то дане зараз в КК України визначення не повністю відповідає положенням сімейного законодавства. Так, після аналізу Сімейного кодексу України стає зрозумілим, що під вітчимою розуміється чоловік матері, а під мачухою – дружина батька. Однак, відповідно до ч. 2 ст. 142 Сімейного кодексу України¹, розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини. Отже, наявність у матері нового чоловіка та (або) у батька нової дружини не впливає на обов'язки батьків щодо дітей. Даний факт не надає вітчиму (мачусі) прав чи обов'язків щодо дитини. Теоретично дитина може мати і вітчима, і мачуху одночасно. При цьому, якщо батько або мати, які

¹ Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 21. – С. 135.

мають нову сім'ю та проживають окремо, дитина може ні разу в житті не бачити вітчима чи мачухи. В такому випадку говорити про їх обов'язки щодо дитини не можна. Сімейний кодекс України в ст. 268 чітко пов'язує виникнення обов'язків щодо дитини утримання у мачухи чи вітчима з фактом сумісного проживання їх з дитиною та відсутністю у дитини батьків чи інших родичів чи неможливістю батьків чи інших родичів надавати дитині матеріальну допомогу; при чому дані обов'язки виникають лише в тому разі наявності у вітчима (мачухи) можливості надавати дітям матеріальну допомогу¹. Про обов'язки щодо виховання дитини, які наявні у вітчима чи мачухи, сімейний кодекс України мову не веде. Відповідно, за наявності у дитини живих батьків, вітчим чи мачуха не мають юридичних обов'язків по вихованню дитини. У випадку, якщо дитина залишилась без батьківського піклування, сімейний кодекс веде мову про різні форми її влаштування: опіку, піклування, усиновлення, влаштування до державного закладу та ін. Тобто у випадку смерті батьків та бажання вітчима чи мачухи піклуватись про дитину, ця особа переходить з статусу вітчима чи мачухи на статус усиновлювача, опікуна і т.д. – і тільки в цьому випадку можна говорити про їх обов'язки по вихованню дитини. Як впливає з вищевказаного, те, що особа є вітчимом чи мачухою дитини, саме по собі не говорить про обов'язки вітчима чи мачухи щодо дитини; не враховує їх відносини; істотно не впливає на ступінь небезпечності вчинення такою особою злочину проти моральності свого пасинка чи падчерки.

Однак бувають випадки, коли дитина дійсно сумісно проживає з мачухою чи вітчимом, вважає цю особу за свою матір чи батька, та багато в чому від мачухи чи вітчима залежить. В такому разі скоєння такою особою злочину проти моральності свого пасинка чи падчерки дійсно вплине на ступінь небезпечності діяння. Однак, з юридичної точки зору, ця особа все ж юридично не може мати щодо дитини ніяких обов'язків, окрім матеріальних.

Також Сімейний кодекс України передбачає досить широке коло осіб, які можуть мати обов'язки щодо дитини, і скоєння якими злочину серйозно

¹ Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 21. – С. 135.

збільшує небезпеку. Це і опікуни, і прийомні батьки, і батьки-вихователі, і керівники дитячих закладів, а в деяких випадках – навіть тимчасові супроводжуючі груп дітей (наприклад, на відпочинку).

Тому, враховуючи викладене вище і відношення законодавця до таких випадків, слід здійснити індивідуалізацію.

Правильним підходом в такому випадку можна вважати внесення відповідних змін до законодавства. Зокрема, в текстах ст. 150-1 і 304 КК України формулювання «вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього» змінити на формулювання «вчинені батьком, матір'ю, опікуном чи піклувальником, або особою, від якої потерпілий залежав». Адже саме наголос на залежності дитини від вітчима чи мачухи в даному разі дозволив би більш гнучко охороняти моральність неповнолітніх та економити кримінальну репресію у випадках, коли між вітчимою (мачухою) та пасинком (падчеркою) відсутні сімейні відносини.

Слід вказати, що на практиці такі злочини дійсно часто скоюють батьки потерпілого. В даному разі постає дилема – чи не буде застосування до них кримінально-правових норм ще більшою шкодою дитині. Тому в даному разі варто говорити про перспективи компромісу. Г. О. Усатий вказує, що компромісні норми – це норми, що гарантують особі, яка скоїла злочин, звільнення від кримінальної відповідальності або пом'якшення покарання за умови виконання нею визначених законом позитивних посткримінальних вчинків, які сприяють реалізації основних завдань кримінально-правової боротьби зі злочинністю. Автор стверджує, що будь-яка компромісна норма повинна вміщувати три обов'язкових елементи: 1) умови реалізації (гіпотеза); 2) позитивну посткримінальну поведінку, завдяки якій укладається компромісна угода (диспозиція); 3) сприятливі наслідки для особи, яка скоїла злочин, у разі виконання нею умов, передбачених диспозицією (поступки)¹.

¹ Усатий Г. О. Компромiс як засiб вирiшення кримiнально-правового конфлiкту: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Усатий Григорiй Олександрович. – К., 1999. – 167 с.

Щодо спеціального суб'єкта, статус якого обумовлений наявністю в нього ознак службової особи з використання нею свого службового становища, то нині в Україні дана кваліфікуюча ознака серед злочинів проти моральності неповнолітніх передбачена лише в ст. 303 КК України. Тобто підвищену суспільну небезпеку становить сутенерство або втягування або втягнення особи у заняття проституцією, вчинене щодо неповнолітньої або малолітньої особи, вчинене особою, яка має ознаки службової особи з використанням нею свого службового становища. Водночас, зарубіжні законодавці передбачають посилену відповідальність за скоєння злочинів проти моральності неповнолітніх теж переважно в розрізі відповідальності за втягнення в проституцію. Також в деяких країнах передбачено відповідальність за скоєння службовими особами і інших злочинів (наприклад, в РФ – також за використання рабської праці).

Тому для вирішення питання, що ж є в Україні скоєнням злочинів проти моральності неповнолітніх службовими особами, варто звернутись до законодавства. КК України містить визначення службової особи в ч. 3 ст. 18 КК України. Відповідно до вказаної статті, «Службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом». На думку П. С. Матишевського, службовими особами визнаються: а) особи, які здійснюють функцію представника влади. Представник влади – це особа, яка постійно чи тимчасово перебуває на службі в органах державної влади або

управління чи місцевого самоврядування і здійснює функції державних органів. Така особа наділена правом в межах своєї компетенції давати як для громадян, так і для установ, незалежно від відомчої належності чи підлеглих, вказівки правового характеру, що підлягають обов'язковому виконанню, застосовувати примусові заходи щодо громадян, які безпосередньо не підпорядковані їй по службі; б) особи, які обіймають на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності службові посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків. Організаційно-розпорядчі функції – це функції по здійсненню керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності. Адміністративно-господарські обов'язки – це повноваження по управлінню чи розпорядженню майном. в) особи, які виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки за спеціальним повноваженням. Зайняття певної службової посади або доручення тимчасово виконувати службові обов'язки повинно бути оформлене наказом. Організація (установа, підприємство) яка оформила особу на службову посаду, повинна мати юридичний статус¹.

Як бачимо, скоєння особою, яка має ознаки службової з використанням нею свого службового становища втягнення в заняття проституцією чи сутенерства, дійсно підвищує ступінь небезпечності вчинення цього діяння відносно неповнолітньої чи малолітньої особи. Водночас, скоєння і деяких інших злочинів проти моральності неповнолітніх службовими особами теж має підвищену небезпеку – наприклад, щодо злочинів, передбачених ст. 150 і 150-1 і в деякою мірою ст. 304 КК України. Адже ст. 150 КК України передбачає експлуатацію дітей, які не досягли віку, з якого допускається працевлаштування, і вчинення таких дій передбачає певну вину (умисну чи необережну) також і керівників підприємств за таке порушення трудового законодавства. Адже

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-ге вид., переробл. і доповн. / Відповід. ред. С. С. Яценко. – К. : АСК, 2005. – С. 724. – (Нормативні документи та коментарі).

прийняття на роботу здійснюється за наказом керівника, і керівник же є відповідальним за підприємство та його працівників. Використання дітей для жебрацтва чи втягнення дітей у заняття жебрацтвом, втягнення неповнолітніх у пияцтво, у скоєння злочинів, вчинене керівниками дитячих закладів, де діти перебувають постійно або тимчасово, значно вплине на безпеку такого злочину, оскільки діти, як правило, не зможуть залишити такий дитячий заклад за власним бажанням. Скоєння злочинів проти моральності неповнолітніх, передбачених ст. 181, 299, 300, 301, 302 КК України, службовими особами підвищує безпеку скоєння таких злочинів не настільки значно і не так полегшує залучення до даних дій неповнолітніх потерпілих.

Наступним видом спеціального суб'єкта злочинів проти моральності неповнолітніх є суб'єкт, який раніше скоював злочини. Зокрема, такий вид спеціального суб'єкта передбачений практично всіма досліджуваними статтями КК України: ч. 2 ст. 150-1 (дії... вчинені повторно або особою, яка раніше скоїла один з злочинів, передбачених статтями 150, 303, 304 цього кодексу), ч. 3 ст. 300 (дії, якщо вони вчинені повторно), ч. 3 ст. 301 (дії, вчинені повторно), ч. 2 ст. 302 (дії, вчинені особою, раніше судимою за цей злочин), ч. 2 ст. 303 (дії, вчинені повторно). Як бачимо, для визначення «повторності» законодавець виділив кілька форм виразу: шляхом вказівки на скоєння раніше певних злочинів ч. 2 ст. 150-1 КК України), шляхом вказівки на повторність (ч. 2 ст. 150-1, ч. 3 ст. 300, ч. 2 ст. 303), і вказівка на попередню судимість особи за скоєння даного злочину (ч. 2 ст. 302).

Додатково зазначимо, що за законодавством зарубіжних країн, ознака скоєння злочину повторно є нечастою. Так, ця ознака найчастіше сформульована у пострадянському законодавстві – неодноразово (наприклад, Грузія); особою, яка раніше скоювала злочин (наприклад, Білорусь). Водночас, для іншого європейського законодавства характерне формулювання «особа, яка вчиняла злочинні дії у вигляді промислу» (наприклад, Австрія). Багато законодавців зарубіжних країн не приділяють уваги скоєнню злочину повторно, оскільки вважають, що такий вчинок підвищує безпеку скоєння нового

злочину неістотно. Законодавець таких країн ухиляється від індивідуалізації покарання за кожен злочин окремо (це ж відноситься до судимості – в таких країнах вважається, що особа вже понесла покарання за раніше скоєний злочин, і притягувати її, деякою мірою, повторно за скоєння такого ж діяння є незаконним).

Тому перш ніж перейти до аналізу конкретних видів спеціальних суб'єктів, згрупованих за ознакою повторності у законодавстві України, розглянемо, чи доцільно виділення різних видів повторності як ознак спеціального суб'єкта. Для відповіді на дане питання розглянемо певні кримінологічні аспекти явища рецидивної злочинності.

З кримінологічної точки зору рецидив ґрунтується на факті неодноразового вчинення злочинного діяння й охоплює злочин, скоєний особами: із знятою чи погашеною судимістю; які мають судимість; які відбувають кримінальні покарання; до яких за раніше скоєний злочин покарання не застосовувалось з різних причин¹.

У кримінології також виділяють таке поняття як «особа рецидивіста». Згідно з думкою П. М. Бузало, особа рецидивіста – сукупність психологічних і моральних рис, типово властивих винним у злочинній діяльності певного спрямування, які неодноразово притягаються за це до кримінальної відповідальності. Критерії класифікації рецидивістів поділяються за характером злочинної діяльності (загальнокримінальні, корисливі, насильницькі тощо) та за глибиною і стійкістю антисоціальних установок особи (рецидивісти антисуспільного, ситуативного, деградованого типів)².

П. М. Бузало також слушно зауважує, що серед заходів попередження рецидиву організацію профілактичної роботи; необхідність врахування судом при призначенні нового покарання усіх обставин, внаслідок яких виправний вплив попереднього покарання виявився недостатнім та низкою інших заходів³.

¹ Іванов Ю. Ф. Кримінологія : навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. – К. : Паливода А. В., 2008. – С. 216.

² Бузало П. М. Кримінологія : навч. посіб. / П. М. Бузало, С. Ф. Денисов, О. В. Кириченко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – С. 112-113.

³ Там само. – С. 114.

Вищенаведене свідчить, що підвищена небезпека скоєння злочинів повторно є кримінологічно доведеною. Крім того, на сучасному етапі розвитку України, коли динаміка рецидивної злочинності свідчить про її неухильне зростання та наявний несприятливий прогноз її стану¹, виключення з КК України норм, пов'язаних з відповідальністю за повторність у певних складах злочинів, буде недоречним. Тому вважаємо що, незважаючи на відсутність норм, які передбачають підвищену відповідальність за повторне скоєння злочину у низці зарубіжних КК, перейняття їх досвіду в КК України наразі було б передчасним.

Тепер перейдемо до аналізу конкретних видів спеціальних суб'єктів, які неодноразово скоювали злочини проти моральності неповнолітніх. Розпочнемо з найпоширенішої ознаки серед неодноразово вчинених злочинів проти моральності неповнолітніх – скоєння злочину повторно. Така ознака характерна для ч. 2 ст. 150-1 КК України, ч. 3 ст. 301 КК України, ч. 2 ст. 303 КК України. Насамперед слід наголосити на низькій юридичній техніці вказаної ознаки. Адже фактично одна й та сама вказівка в межах статей сформульована по-різному «дії, вчинені повторно» (ч. 2 ст. 150-1, ч. 3 ст. 301, ч. 2 ст. 303 КК України) та «дії, якщо вони вчинені повторно» (ч. 3 ст. 300 КК України).

Як бачимо, перше формулювання є лаконічним та зрозумілим, натомість друге містить 2 додаткових слова. Зіставивши ці два словосполучення, можна дійти висновку, що вони обидва є ідентичними за змістом, проте формулювання, наведене в ч. 2 ст. 150-1, ч. 3 ст. 301, ч. 2 ст. 303 КК України, є більш коротким. Тому, з метою універсалізації термінології КК України, пропонуємо в ч. 3 ст. 300 КК України формулювання «дії, якщо вони вчинені повторно» замінити на «дії, вчинені повторно».

Після з'ясування термінологічних питань звернемося до передбаченого Загальною частиною КК України формулювання повторності. В ч. 1 ст. 32 КК України вказано, що «повторністю злочинів визнається скоєння двох або більше

¹ Дубинин Н. П. Генетика, поведение, ответственность / Н. П. Дубинин, И. И. Карпец, В. Н. Кудрявцев. – М. : Политиздат, 1989. – С. 217.

злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини цього Кодексу». У ч. 2 ст. 32 КК України вказано, що «повторність, передбачена частиною першою цієї статті, відсутня при скоєнні продовжуваного злочину, який складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром». У ч. 3 ст. 32 КК України вказано, що «скоєння двох або більше злочинів, передбачених різними статтями цього Кодексу, визнається повторним лише у випадках, передбачених в Особливій частині цього Кодексу». У ч. 4 ст. 32 КК України вказано, що «повторність відсутня, якщо за раніше скоєний злочин особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, або якщо судимість за цей злочин було погашено або знято». Таким чином, всю сукупність злочинів, вчинених повторно, можна поділити на 2 види: повторність злочинів одного виду та повторність однорідних злочинів. Як зазначає С. Д. Шапченко в коментарі до даної статті, дає наступні пояснення щодо ознак повторності: а) особа вчиняє два або більше діяння неодноразово; б) вчинені діяння, у поєднанні з іншими обставинами, утворюють окремі склади злочинів; вони, зокрема, не можуть бути елементами одного і того ж продовжуваного чи складеного злочину або злочину, юридичний склад якого передбачає кілька альтернативних діянь; в) вчинені діяння кваліфікуються як окремі злочини одного виду (тотожні злочини) або як однорідні злочини; при цьому однорідні злочини можуть утворювати повторність лише у випадках, передбачених в Особливій частині КК 1960 р. чи КК 2001 року; стадія вчинення умисних злочинів, факт вчинення злочинів одноособово чи у співучасті та засудження особи за один чи кілька злочинів самі по собі на наявність чи відсутність повторності не впливають; г) не повинен розглядатись як елемент повторності злочин, за який особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, або за який судимість було погашено чи знято¹. Виходячи з наведеного, характеристика суб'єкта, яка полягає у вчиненні

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-ге вид., переробл. і доповн. / Відповід. ред. С. С. Яценко. – К. : АСК, 2005. – С. 73. – (Нормативні документи та коментарі).

цією особою злочинних дій повторно, полягає у вчиненні злочинів, передбачених однією статтею КК, неодноразово, в різний час, незалежно від того, чи було особу засуджено на момент вчинення нового злочину за попередній (проте враховуючи, що не повинен розглядатись як елемент повторності злочин, за який особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, або за який судимість було погашено чи знято).

Наступною ознакою суб'єкта злочинів проти моральності неповнолітніх є вчинення дій, передбачених ч. 2 ст. 150-1 КК України особою, яка раніше скоїла один із злочинів, передбачених статтями 150, 303, 304 цього кодексу – тобто за ознак наявності повторності однорідних злочинів.

Оскільки даний тип повторності спеціально передбачений в ч. 2 ст. 150-1 КК України поряд з повторним скоєнням цього ж злочину, то у випадку вчинення діяння як особою, яка раніше вчинила як використання дітей для жебрацтва, так і експлуатацію дітей, або сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією, або втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, дана особа підлягатиме посиленій відповідальності.

Останньою ознакою спеціального суб'єкта у злочинах проти моральності неповнолітніх є скоєння злочину, передбаченого ст. 302 КК України особою, раніше судимою за скоєння даного злочину. Тобто в даному випадку мова йде про рецидив. Як справедливо зазначає С. Д. Шапченко, формулювання типу «особою, раніше судимою за...», «особою, яка раніше була засуджена за...» крім рецидиву, також охоплюють повторність, однак в тій частині, в якій її зміст співпадає з рецидивом¹. Стаття 34 КК України дає кримінально-правове визначення рецидиву злочинів. Відповідно до даної статті, рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин. Специфічний зміст рецидиву утворюють наступні ознаки: а) в межах рецидиву всі вчинені особою злочини можуть бути лише умисними;

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. і доповн. / Відповід. ред. С. С. Яценко. – К. : АСК, 2005. – С. 76. – (Нормативні документи та коментарі).

б) злочини вчиняються особою в різний час; в) на момент вчинення нового злочину (злочинів) особа має не погашену чи не зняту судимість за попередній злочин (злочини)¹.

Як впливає з вищезазначеного, формулювання повторності через рецидив в Україні є. умовно, більш м'яким, ніж формулювання власне повторності. Адже повторність включає в себе рецидив. Тому можна зазначити, що відповідальність спеціального суб'єкта, який має ознаки особи, яка раніше скоїла злочин, за створення і утримання місць розпусти або звідництво, найвужчою серед злочинів проти моральності неповнолітніх, які передбачають ознаку повторності у якості кваліфікуючої.

Зіставивши між собою злочини, скоєні за різних форм і видів повторності за законодавством України, проаналізуємо формулювання таких дій, передбачених зарубіжним законодавством. Для аналізу вказаних формулювань використаємо приклад Австрії², де КК містить вказівку на вчинення дій неодноразово через формулювання «вчинення ... дій у вигляді промислу». Зрозуміло, що дане формулювання є перекладом з німецької мови, тому не може вважатися таким, що передає всі нюанси, характерні саме для КК Австрії. Однак вважаємо, що в даному разі, можливо, для цілей кращого розуміння даної ознаки, вважати цей переклад точним, і при подальшому аналізі цього словосполучення, використовувати тлумачення поняття «злочинний промисел».

Оскільки КК України не знає такого поняття як «злочинний промисел», звернемося до тлумачного словника української мови, де під промислом розуміється «1. Добування засобів існування (про полювання... т. ін.). 2. Місце, родовище, де добувають що-небудь; добувне промислове підприємство»³. Як видно з наведеного визначення, для розуміння суті злочинного промислу, більш підходящим є перше значення. Тобто під даними діями має розумітися систематичне скоєння злочинів, що є джерелом засобів до існування певної

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. і доповн. / Відповід. ред. С. С. Яценко. – К. : АСК, 2005. – С. 76. – (Нормативні документи та коментарі).

² Уголовный кодекс Австрии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 253. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Тлумачний словник сучасної української мови: загальноживана лексика [за заг. ред. проф. В. С. Калашника]. – Х. : ФОП Співак Т. К., 2009. – С. 729.

особи. Такий погляд на ознаку неодноразовості вчинення діянь є цікавим, проте в цілому такі дії значною мірою відповідають визначенню повторності, більш характерному для КК України.

КК Данії для позначення повторюваності переважно використовує поняття «у часто повторюваних випадках»¹. Цей термін можна вважати проміжним між поняттям «повторності» та поняттям «систематичності». Загалом він є вдалим, однак термін «часто» не є конкретним виразом числа випадків, необхідних для застосування даної норми.

Аналіз ознак суб'єктів злочинів проти моральності неповнолітніх, кваліфікуючою ознакою для яких є різні форми і види повторності, дозволяє зробити такі висновки. Ця ознака є досить поширеною в КК України, проте відносно не достатньо розповсюдженою в КК зарубіжних країн. Для визначення однакових діянь в КК України в різних статтях іноді використовуються різні формулювання. Тому з метою універсалізації термінології КК України, пропонуємо в ч. 3 ст. 300 КК України формулювання «дії, якщо вони вчинені повторно» замінити на «дії, вчинені повторно». Формулювання повторності через рецидив в Україні є більш м'яким, ніж формулювання власне повторності. Адже повторність включає в себе рецидив. Тому можна зазначити, що відповідальність спеціального суб'єкта, який має ознаки особи, яка раніше скоїла злочин, за створення і утримання місць розпусти або звідництво, є найвужчою серед тих злочинів проти моральності неповнолітніх, які передбачають ознаку повторності у якості кваліфікуючої. Водночас, найширшою ознакою можна вважати тип повторності, передбачений в ч. 2 ст. 150-1 КК України, оскільки в даному разі існує вказівка не лише на видову, а й на однорідну ознаку такої повторності.

¹ Уголовный кодекс Дании. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 230 с. – (Законодательство зарубежных стран).

3.2. Особливості суб'єктивної сторони злочинів проти моральності неповнолітніх

Поведінка людини, в тому числі і протиправна, – це органічна єдність фізичної та психологічної сторін.

На думку В. А. Ломако, суб'єктивна сторона злочину – це внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості і волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків. Зміст суб'єктивної сторони складу злочину характеризують певні юридичні ознаки. Такими ознаками є вина, мотив та мета скоєння злочину. Вина особи – це основна, обов'язкова ознака будь-якого складу злочину, вона визначає саму наявність суб'єктивної сторони і значною мірою її зміст. Відсутність вини виключає суб'єктивну сторону і тим самим склад злочину. Проте в багатьох злочинах суб'єктивна сторона потребує встановлення мотиву і мети, що є її факультативними ознаками. Вони мають значення обов'язкових ознак лише в тих випадках, коли названі в диспозиції закону як обов'язкові ознаки конкретного злочину¹.

Водночас питання співвідношення вини та суб'єктивної сторони злочину багато в чому досі залишається дискусійним. На думку О. І. Рарога, по даному питанню існують три основні точки зору: перші вчені вважають, що вина і суб'єктивна сторона злочину – поняття тотожні; деякі вчені розглядають вину як поняття більш широке, ніж суб'єктивна сторона злочину; третьою (та найбільш розповсюдженою) є думка, згідно з якою психологічний зміст суб'єктивної сторони злочину виражається за допомогою таких юридичних ознак, як вина, мотив та мета, адже дані ознаки характеризують різні форми психічної активності людини². Тобто третя думка, згідно з якою зміст суб'єктивної сторони злочину виражається за допомогою таких юридичних

¹ Кримінальне право України : Особлива частина / [М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, В. В. Сташис та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – С. 142.

² Рарог А. И. Настольная книга судьи по квалификации преступлений : практ. пособие / А. И. Рарог. – М. : ТК Велби, Проспект, 2006. – С. 39.

ознак, як вина, мотив та мета, є найбільш близькою до сучасного українського законодавства.

Загальне поняття вини передбачене в ст. 23 КК України. Згідно з КК України, вина – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Відповідно, формами вини є умисел та необережність. Відповідно до ст. 24 КК України, в нашій країні виділяються два види умислу: прямий та непрямий. Необережність в КК України, відповідно до ст. 25 КК України, поділяється на злочинну самовпевненість та злочинну недбалість.

О. І. Белова, аналізуючи кримінально-правову характеристику системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх, вказує що диспозиції статей КК України, які передбачають відповідальність за злочини проти сім'ї та неповнолітніх, не містять прямої вказівки на форму вини. Тому питання про форму вини, вирішуються шляхом аналізу об'єктивних та суб'єктивних ознак складів цих злочинів. Дослідниця зазначає, що злочини проти сім'ї та неповнолітніх, сформульовані як злочини з формальним складом, характеризуються тільки умисною формою вини, при цьому умисел має бути лише прямим. Суб'єктивна сторона злочинів, основний склад яких сформульований як формальний та його ознакою є вина у формі прямого умислу, а кваліфікований (особливо кваліфікований) передбачає настання суспільно небезпечних наслідків може характеризуватися або умисною, або подвійною формою вини. Суб'єктивна сторона злочинів проти сім'ї та неповнолітніх, основний склад яких є матеріальним (ст. 166 та 137 КК), може характеризуватися необережною або умисною формою вини. Конструкція змішаної форми вини до цих злочинів застосовуватися не повинна, оскільки вона призводить до штучного розриву між складовими інтелектуального та вольового моменту умислу та необережності, а також не відповідає чинному кримінальному законодавству. Обґрунтовано, що з метою забезпечення чіткого та однозначного застосування норм Особливої частини КК, у тому числі й тих,

що передбачають відповідальність за злочини проти сім'ї та неповнолітніх, слід вирішити це питання у законодавстві¹. Оскільки злочини, які досліджуються О. І. Беловою, лише частково перетинаються з досліджуваними у даній роботі, розглянемо питання про форми вини у злочинах проти моральності неповнолітніх. Адже вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину.

Т. В. Варфоломєєва вказує, що злочин, передбачений ст. 150 КК України, вчиняється з прямим умислом². М. І. Хавронюк погоджується з тим, що злочин, передбачений ст. 150 КК України, скоюється з прямим умислом, однак додатково зазначає, що ставлення винної особи до наслідків у вигляді істотної шкоди здоров'ю, фізичному розвитку або освітньому рівню дитини (ч. 2 ст. 150) може характеризуватися лише необережністю³. Т. В. Варфоломєєва вказує, що злочин, передбачений ст. 150-1 КК України, скоюється з прямим умислом⁴.

М. І. Хавронюк погоджується з тим, що злочин, передбачений ст. 150-1 КК України, скоюється з прямим умислом, однак додатково зазначає, що ставлення винної особи до наслідків у вигляді спричинення дитині середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень (ч. 3 ст. 150-1 КК) може характеризуватися лише необережністю⁵.

П. П. Андрушко та М. І. Хавронюк підкреслюють, що злочин, передбачений ст. 181 КК України, характеризується прямою виною⁶.

¹ Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. І. Белова – К., 2007. – С. 18.

² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-те вид., перероб. та доп. – К. : Алерта, КНТ, Центр учбової літератури, 2009. – Т. 1. – С. 378.

³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 361.

⁴ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-те вид., перероб. та доп. – К. : Алерта, КНТ, Центр учбової літератури, 2009. – Т. 1. – С. 388.

⁵ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 246-247.

⁶ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. і доповн. / Відповід. ред. С. С. Яценко. – К. : АСК, 2005. – С. 545. – (Нормативні документи та коментарі); Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 465.

В. Т. Дзюба та В. О. Навроцький зазначають, що суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 299 КК України, характеризується умисною формою вини, вид умислу –прямий¹. Вважаємо, що цей злочин додатково розшифровує, що розуміється під прямим умислом у даному разі. Він характеризується усвідомленням, що діяння стосовно тварини спричиняють їй мучення та фізичний біль².

В. Т. Дзюба та В. О. Навроцький наголошують, що суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 300 КК України, характеризується умисною формою вини, вид умислу – лише прямий³. Також існує думка, що збут і розповсюдження заборонених предметів неповнолітнім чи примушування неповнолітнього до створення таких предметів може вчинитись і з необережності⁴.

В. Т. Дзюба наголошує, що суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 301 КК України також характеризується умисною формою вини, вид умислу – прямий⁵. Також існує думка, що збут і розповсюдження заборонених предметів неповнолітнім чи примушування неповнолітнього до створення таких предметів може вчинитись і з необережності⁶, які і в попередньому випадку.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 302 КК України, характеризується умисною формою вини, вид умислу – прямий: особа усвідомлює характер вчинюваних дій і бажає ці дії вчинити з будь-яких мотивів⁷.

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – К. : Дакор, 2008. – С. 197; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 843.

² Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 107. – (Практика та право).

³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – К. : Дакор, 2008. – С. 201; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 845.

⁴ Рябчинська О. П. Боротьба з розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ насильства і жорстокості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. П. Рябчинська. – К., 2003. – С. 11.

⁵ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – К. : Дакор, 2008. – С. 204.

⁶ Рябчинська О. П. Боротьба з розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ насильства і жорстокості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. П. Рябчинська. – К., 2003. – С. 9.

⁷ Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.]. – К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 206.

Пропонуємо таке тлумачення розуміння умислу для цих дій: вони проявляються в створенні або утриманні місць розпусти чи звідництві для розпусти та бажання їх вчиняти¹. Вважаємо, що суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 303 КК України, характеризується умисною формою вини, вид умислу – прямий: особа усвідомлює, що втягує або примушує жінку чи чоловіка до заняття проституцією².

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 304 КК України, характеризується прямим умислом³. Додатково наголошуємо, що необхідно з'ясувати, чи усвідомлювала доросла особа, що своїми діями втягує неповнолітнього у скоєння злочину чи в іншу антигромадську діяльність. Також необхідно брати до уваги, що кримінальна відповідальність за зазначені дії настає у разі, коли винна особа знала або припускала про неповнолітній вік втягнуваного⁴.

П. А. Воробей також вважає, що злочини проти моральності неповнолітніх можуть скоюватися лише при умисній формі вини⁵. Як зазначає П. С. Матишевський, інтелектуальна ознака умислу складається з 1) усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру своєї дії чи бездіяльності; 2) передбачення суспільно небезпечних наслідків. Вольова ознака умислу означає наявність у суб'єкта злочину бажання настання суспільно небезпечних наслідків від вчиненого ним діяння чи свідоме їх припущення⁶.

При прямому умислі особа: а) усвідомлює спільно небезпечний характер своєї дії або бездіяльності; б) передбачає настання суспільно небезпечних наслідків; в) бажає їх настання. При вчиненні злочину з непрямим умислом

¹ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 133. – (Практика та право).

² Там само. – С. 139.

³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – К. : Дакор, 2008. – С. 213.

⁴ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 148. – (Практика та право).

⁵ Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вини / П. А. Воробей. – К. : НАВСУ, 1997. – С. 97.

⁶ Матишевський П. С. Кримінальне право України : Загальна частина / П. С. Матишевський. – К. : АСК, 2001. – С. 84.

особа: а) усвідомлює спільно небезпечний характер своєї дії або бездіяльності; б) передбачає настання суспільно небезпечних наслідків; в) хоча і не бажає, але свідомо припускає їх настання¹.

Теорія кримінального права до різновидів умислу відносить визначений умисел, невизначений умисел та альтернативний умисел. Визначений умисел характеризується наявністю у винного бажання досягти конкретного злочинного наслідку. Невизначеним є умисел, при якому винний передбачає суспільно небезпечні наслідки лише у загальних рисах, а не в індивідуально-визначеному вигляді. Альтернативний умисел має місце тоді, коли особа передбачає і бажає настання одного з кількох можливих злочинних наслідків². Також П. С. Матишевський вказує на те, що існує і подвійна форма вини³.

Також важливе значення мають мотив і мета злочину. Мотив злочину – це усвідомлена спонука особи, яка викликала у неї бажання скоїти злочин⁴. Мета злочину – це бажання особи, яка вчинює суспільно небезпечне діяння, досягти певних злочинних наслідків⁵.

У зарубіжному законодавстві також спостерігається різний підхід до визначення поняття «вини». Більшість країн не використовують такого терміна, обмежуючись термінами «умисел» та «необережність» (наприклад, Німеччина, Данія, Іспанія, Польща, Швеція та ін.). Інші країни, не даючи визначення «вини», вказують на те, що винною визнається особа, яка вчинила діяння умисно або з необережності (наприклад, ст. 8 КК Литви, ст. 19 КК Узбекистану, ст. 16 КК Китаю та ін.). І тільки деякі країни, переважно постсоціалістичні, виділяють легальне визначення вини.

Проте вина, будучи обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину, не вичерпує її змісту. Важливу роль у характеристиці суб'єктивної сторони відіграють також мотив і мета злочину.

¹ Матишевський П. С. Кримінальне право України : Загальна частина / П. С. Матишевський. – К. : АСК, 2001. – С. 84.

² Там само. – С. 84.

³ Там само. – С. 84.

⁴ Там само. – С. 82.

⁵ Там само. – С. 84.

Водночас, не всі дослідники обмежуються виною, мотивом та метою при характеристиці суб'єктивної сторони злочину. Також деякі вчені, зокрема П. С. Дегаль, виділяють як елементи суб'єктивної сторони злочину такі ознаки, як афект, емоції та завідомість¹.

Афект визначається як бурхливий і короточасний емоційний процес, який здійснює вплив на свідомість і дії людини та супроводжується змінами в діяльності рухової, ендокринної, серцево-судинної та інших систем організму².

Емоції означають психічні переживання до, під час або після скоєння злочину. У деяких випадках, враховуючи велике мотивостворююче значення емоцій, законодавець надає їм значення фактору, який пом'якшує покарання³.

На думку О. І. Рарога, включення завідомості до суб'єктивної сторони злочину не є обґрунтованим. Завідомість – це не самостійний елемент психічної діяльності людини. Термін «завідомість», на думку О. І. Рарога, особливий технічний прийом, який застосовують для характеристики суб'єктивної сторони злочину. Він означає спосіб вказівки в законі на те, що суб'єкту при скоєнні злочину було наперед відомо про наявність тих чи інших обставин, які мають суттєве значення для кваліфікації злочину чи призначення покарання, тобто він достовірно знав про ці обставини⁴.

Емоції та афект не є ознаками, характерними для злочинів проти моральності неповнолітніх. Тому аналіз обґрунтованості їх включення до суб'єктивної сторони злочинів у межах даного дослідження він вважає недоцільним. З таким твердженням не можна погодитися.

Водночас, завідомість має доволі часте використання в зарубіжному законодавстві при конструюванні злочинів проти моральності неповнолітніх. Проілюструємо дане твердження на конкретних прикладах.

¹ Дегаль П. С. Понятие вины в советском уголовном праве / П. С. Дегаль // Материалы XIII научной конференции ДВГУ ; Часть IV / П. С. Дегаль. – Владивосток, 1968. – С. 123.

² Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину / П. А. Воробей. – К. : НАВСУ, 1997. – С. 47.

³ Там само. – С. 46.

⁴ Рарог А. И. Настольная книга судьи по квалификации преступлений : практ. пособие / А. И. Рарог. – М. : ТК Велби, Проспект, 2006. – С. 48.

Стаття 171 КК Білорусі передбачає «надання з корисливою метою приміщення (місця) особою, яка свідомо знала, що це приміщення (місце) буде використано для заняття проституцією»¹. Вказівка на мету даного злочину визначає корисливе спрямування дій.

КК Нідерландів у ст. 253 передбачає скоєння злочину «знаючи, що дитина буде використана в цілях проституції»².

У даних випадках вказівка на знання винного про те, що особа буде використана в певних цілях, має важливе значення для законодавчого відображення суспільної небезпеки таких посягань. Проте постає питання, чи можна віднести таку ознаку до однієї з закріплених зараз в Україні ознак суб'єктивної сторони.

Оскільки при вчиненні таких діянь особа: усвідомлює спільно небезпечний характер своєї дії або бездіяльності; передбачає настання суспільно небезпечних наслідків; може бажати їх настання, а може і не бажати, але свідомо припускати їх настання — наприклад, винний знає, що дитина буде використана в проституції, але може як свідомо бажати цього, так і не бажати конкретно таких наслідків. Проте йому буде байдуже, використовують дитину для рабської праці, проституції, жебрацтва чи ще будь-яких дій, а цікавитиме лише матеріальна винагорода. При реальному скоєнні такого злочину, можливе і одночасне настання кількох наслідків – скажімо, незаконно передану дитину використовуватимуть і для проституції, і для жебрацтва. Або інша ситуація – наприклад, передану для занять проституцією дитину злочинець вирішив використати для інших цілей – наприклад, для жебрацтва, в той час як особі, яка передала дитину, до цього байдуже. У проілюстрованому випадку має місце лише інтелектуальна поінформованість про гіпотетичні наслідки, без вольового компонента. Тому таку ознаку не можна віднести до ознак прямого умислу.

Ці дії не становлять мотив злочину, бо не є усвідомленою спонукою особи, яка викликала у неї бажання скоїти злочин. Мета злочину в даному

¹ Уголовный кодекс Республики Беларусь. – Минск : Право и экономика, 2005. – С. 78.

² Уголовный кодекс Голландии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 364. – (Законодательство зарубежных стран).

випадку також інша – здебільшого корислива, і знання про гіпотетичні наслідки своїх дій не є синонімом бажання особи, яка вчинює суспільно небезпечне діяння, досягти певних злочинних наслідків.

Таким чином, завідомість як поінформованість особи про гіпотетичні наслідки своїх дій, яка зустрічається в зарубіжному законодавстві, не є синонімом ні ознак умислу, ні мотиву, ні мети. Така ознака заслуговує на використання, а також на окреме місце в системі ознак суб'єктивної сторони злочинів.

Щодо мотиву і мети злочинів проти моральності неповнолітніх, варто вказати таке.

Статті 150 і 150-1 КК України раніше передбачали у якості обов'язкової ознаки мету отримання прибутку. У зв'язку зі змінами в законодавстві, внесеними законом № 3571-VI від 5 липня 2011 року, нова редакція цих статей не передбачає тепер вказівки на отримання прибутку.

Стаття 299 КК України передбачає скоєння злочину з хуліганських чи корисливих мотивів.

Статті 300 і 301 КК України передбачають у якості обов'язкової ознаки основного складу цього злочину мету збуту чи розповсюдження.

Стаття 302 КК України у якості ознаки кваліфікованого складу злочину передбачає вчинення злочину з метою наживи.

Статті 181, 303, 304 КК України безпосередньо не передбачають у якості обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони злочинів мотив або мету скоєння злочину.

Проте, мотив злочину, передбаченого ст. 303 КК України, є корисливим. Це впливає з того, що частини 3 і 4 ст. 303 КК України передбачають як додатковий вид покарання конфіскацію майна. Згідно з ч. 2 ст. 59 КК України, конфіскація застосовується лише за скоєння корисливих тяжких чи особливо тяжких злочинів¹.

¹ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 139. – (Практика та право).

Для злочинів, передбачених ст. 181 і 304 КК України, на думку більшості науковців, мотив та мета кваліфікуючого значення не мають. Тому цьому питанню в літературі присвячено досить мало уваги. Проте деякі напрацювання в цьому напрямку все ж наявні.

Так, І. О. Зінченко вказує, що злочин, передбачений ст. 181 КК України, може скоюватися не тільки за релігійними, але і за іншими мотивами: користь, владолюбство, сексуальні мотиви¹. З цим висновком можна погодитись. А визначення мотиву в цьому випадку хоча і не має кваліфікуючого значення, проте для правозастосування є важливим.

В. А. Ломако зазначає, відносно злочину, передбаченого ст. 304 КК України, про необхідність поєднання умислу з метою втягнення підлітка в злочинну чи іншу антигромадську діяльність².

Щодо передбачених напряму ознак суб'єктивної сторони, то їх умовно можна поділити на три групи. До першої може бути віднесена мета отримання прибутку, мета збуту, мета наживи та корисливий мотив, які є вказівкою на корисливе спрямування таких дій. Для другої групи, яка в даному разі складає хуліганський мотив, характерним є агресивний характер дій. Третя група не вказує на видову належність посягань. До неї можна віднести мету розповсюдження, яка лише підкреслює високу небезпеку саме розповсюдження шкідливих творів, при меншому ступені або взагалі некараності використання таких творів для власних потреб.

При занятті жебрацтвом чи експлуатації дитини практично відсутні витрати та відрахування, а кваліфікація за даною статтею не залежать від суми одержаного прибутку. Оскільки КК України не містить визначення прибутку, то для розуміння даного терміну звернемося до економічної літератури та базового законодавства.

¹ Кримінальне право України : Особлива частина / [М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, В. В. Сташис та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – С. 123.

² Там само. – С. 314.

Закон України «Про систему оподаткування»¹ під час своєї дії не містив визначення прибутку, а лише в ст. 6 зазначав що «об'єктами оподаткування є доходи (прибуток)...».

Розкриття терміну прибуток здійснювалося раніше в Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств»². В статті 3 вказаного закону, в п. 3.1. вказувалось, що «Об'єктом оподаткування є прибуток, який визначається шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу звітного періоду... на: суму валових витрат платника податку..., суму амортизаційних відрахувань».

Податковий кодекс України в п. 14.1.165³ містить згадування про прибуток в контексті оподаткованого прибутку підприємства. Стаття 336 цього кодексу містить розширене визначення лише прибутку інвестора, який: «визначається виходячи з вартості прибуткової продукції, визначеної відповідно до законодавства про розподіл продукції, набутої інвестором у власність у результаті розподілу продукції, зменшеної на суму сплаченого інвестором єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також на суму інших витрат».

Однак, враховуючи, що суб'єкт злочину, передбаченого ст. 150-1 КК України найчастіше не пов'язаний з підприємницькою діяльністю, потребує вирішення питання, чи є визначення, дане в Податковому кодексі України до певної міри універсальним, чи можна поширити таке розуміння і на інші правовідносини. Для цього варто звернутись до економічної літератури. Так, з економічної точки зору «прибуток – це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати»⁴. Як бачимо, таке розуміння є доволі універсальним.

М. І. Хавронюк зазначає що ст. 150-1 КК України містить певну неоднозначність щодо мети злочину. Також М. І. Хавронюк вказує, що «для

¹ Закон України «Про систему оподаткування» від 25.06.1991 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 39. – С. 510.

² Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 4. – С. 28.

³ Податковий кодекс України // Голос України. – 2010. – № 229. – С. 97.

⁴ Усач Б. Ф. Теорія бухгалтерського обліку : навчальний посібник / Б. Ф. Усач, Р. К. Шурпенкова. – К. : Знання, 2004. – С. 144.

втягнення не є характерною мета отримання прибутку»¹. Тому вважаємо цілком доречним вилучення цієї ознаки з текстів вказаних статей Законом № 3571-VI від 5 липня 2011 року.

Стаття 299 КК України передбачає у якості обов'язкової ознаки хуліганський чи корисливий мотив.

Корисливим є мотив, коли винна особа прагне у зв'язку з цим будь-якої матеріальної вигоди для себе чи своїх близьких. Хуліганським є мотив, коли діяння вчинене на ґрунті явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття та нормами моралі².

На нашу думку, нацьковування тварин з корисливих мотивів кваліфікується у разі, коли винний бажав отримати в зв'язку з цим матеріальні блага для себе чи інших осіб (гроші, цінні папери, майно тощо), одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат або обов'язків та ін. При цьому не має значення, чи одержав винний зиск, який бажав одержати внаслідок нацьковування тварин³.

У випадку наявності хуліганського мотиву, особа внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтуючи загальнолюдськими правилами співжиття та нормами моралі, а також без будь-яких причин або з використанням малозначного приводу, жорстоко поводить з твариною (тваринами).

Статті 300 і 301 КК України передбачають у якості обов'язкової ознаки мету збуту чи розповсюдження. На думку В. О. Навроцького, мета збуту чи розповсюдження вказаних творів має місце, коли вказані твори призначені для оплатної чи безоплатної передачі іншим особам⁴.

Частина 2 ст. 302 КК України передбачає у якості обов'язкової ознаки мету наживи.

¹ Хавронюк М. І. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (коментар нового закону) / М. І. Хавронюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – № 49. – С. 248.

² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. і доповн. / Відповід. ред. С. С. Яценко. – К. : АСК, 2005. – С. 222-223. – (Нормативні документи та коментарі).

³ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 108. – (Практика та право).

⁴ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 845.

В. О. Навроцький підкреслював, вчиненими з метою наживи вказані дії вважаються тоді, коли вони вчинені з метою отримання матеріальної винагороди в будь-якій формі, а також ухилення від сплати суми, яку винний мав передати¹.

В. Т. Дзюба зазначає, що мета наживи – вчинення вказаних дій для отримання матеріальної винагороди у будь-якому вигляді (гроші, предмети, послуги, роботи)².

Вважаємо, що під метою наживи потрібно розуміти бажання винного отримати від учинення діяння матеріальні блага для себе чи інших осіб (гроші, коштовності, цінні папери, майно тощо), одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат або обов'язків (отримати спадщину, позбутися боргу, звільнитися від платежу та ін.) чи отримати інший зиск³. Мета наживи, мета отримання прибутку та корисливий мотив є дуже близькими за значенням. Разом з тим, практично у всіх статтях КК України для особливого захисту громадян від корисливих злочинів, вживається формулювання «корисливий мотив» (ст. 115, 146, 148, 219, 232, 258-5, 297, 299, 317, 319, 330, 332, 357, 364, 371, 375, 383, 384, 423, 431 КК України, частково – ст. 167 КК України). Водночас, вказівка на мету наживи є поодинокую (ст. 149, 302 КК України). Тому, для підвищення рівня юридичної техніки КК України шляхом уніфікації термінології, можливо, доцільним було б змінити в тексті ч. 2 ст. 302 КК України формулювання «з метою наживи» на формулювання «з корисливих мотивів».

Особливості ставлення в вину в злочинах проти моральності неповнолітніх.

Кримінально-правове ставлення в вину можна визначити як міру кримінальної відповідальності особи, яка відповідна (рівна) винувата вчиненому нею передбаченому законом про кримінальну відповідальність

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 847.

² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. і доповн. / Відповід. ред. С. С. Яценко. – К. : АСК, 2005. – С. 76. – (Нормативні документи та коментарі).

³ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – С. 133. – (Практика та право).

суспільно небезпечному діянню¹. П. А. Воробей вказує на такі принципи ставлення в вину: особистої відповідальності, винуватої відповідальності, повної відповідальності та доведеності².

Для дослідження злочинів проти моральності неповнолітніх основне значення має принцип винуватої відповідальності. Так, коли відсутня воля при заподіянні певної шкоди, то виключається можливість, необхідність і доцільність ставлення в вину такого діяння³.

Пленум Верховного Суду України досить давно притримується з цього питання позиції, що ст. 304 КК України може ставитись в вину лише тоді, коли доросла особа знала про вік неповнолітньої особи, а так само і тоді, коли за обставинами справи вона могла і повинна була це передбачити. Тобто, як слушно вказує П. А. Воробей, інколи малознайома молода дівчина виглядає дорослішою, ніж та, яка вже давно доросла за своїм віком⁴. Як зазначають науковці, серед злочинів проти моральності неповнолітніх не виключають об'єктивного ставлення в вину злочини, передбачені ст. 302 і 304 КК⁵. Також цей учений зазначає, що прикладом об'єктивного ставлення в вину є випадки, коли певні ознаки злочину встановлює відповідна судово-медична експертиза⁶. Розвиваючи цю думку, прикладом об'єктивного ставлення в вину можна вважати і низку інших випадків, коли для визначення того, чи наявний взагалі злочин, потрібно проведення експертизи.

Об'єктивне ставлення в вину нині є досить застарілим підходом, але повністю виключити його на сучасному етапі законодавчо та практично неможливо. Щоб поступово підійти до подолання об'єктивного ставлення в вину, П. А. Воробей пропонує йти шляхом загального спрощення

¹ Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину / П. А. Воробей. – К. : НАВСУ, 1997. – С. 22.

² Там само. – С. 40.

³ Там само. – С. 45.

⁴ Там само. – С. 62.

⁵ Там само. – С. 108.

⁶ Там само. – С. 62.

законодавства. В першу чергу він вбачає вихід в виключенні з ознак злочинів, які встановлюються тільки експертами¹.

Також таке знання може бути обов'язковим при скоєнні злочину, передбаченого ст. 150 КК України – адже базовим законодавством про працю встановлено обов'язок роботодавця при влаштуванні на роботу перевіряти наявність у робітника певних документів, в тому числі і тих, які встановлюють вік такого працівника та при скоєнні злочину, передбаченого ст. 304 КК України у формі втягнення неповнолітніх у пияцтво продавцем алкогольних напоїв, адже згідно з ст. 15-3 Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» продавець пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв, вин столових або тютюнових виробів зобов'язаний отримати у покупця, який купує пиво (крім безалкогольного), алкогольні напої, слабоалкогольні напої, вина столові або тютюнові вироби, паспорт або інші документи, які підтверджують вік такого покупця, якщо у продавця виникли сумніви щодо досягнення покупцем 18-річного віку².

В інших випадках скоєння злочинів проти моральності неповнолітніх винний не має обов'язку переконуватись у досягненні певного віку потерпілим.

У решті випадків, якщо дотримуватись позиції Верховного Суду України, злочину не буде, а буде казус – оскільки особа могла, але не була зобов'язана встановлювати вік потерпілого. Водночас, у такому разі, наприклад за ст. 304 КК України, неможливо буде нікого притягти до відповідальності (крім випадків втягнення неповнолітніх у пияцтво продавцем алкогольних напоїв), що не сприятиме захисту моральності неповнолітніх.

Тому нині позиція Верховного Суду України потребує коригування. Так, повинно лише встановлюватись, чи могла особа знати або свідомо припускати

¹ Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину / П. А. Воробей. – К. : НАВСУ, 1997. – С. 82.

² Закон України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» від 19.12.1995 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 46. – С. 345.

неповнолітній вік потерпілого. Однак таке питання може вирішуватись лише для конкретного випадку та має певні складнощі.

Також значну увагу даному питанню приділено у РФ. Так, І. М. Туктарова в своїй дисертаційній роботі «Уголовно-правовая охрана несовершеннолетних» звертає увагу на те, що до кримінального кодексу потрібно внести зміни щодо доповнення відповідних статей кваліфікуючою ознакою «вчинене щодо завідомо неповнолітнього». Тобто основою для цього є ознака завідомості, закріплена нормативно¹. Схожу позицію займає в своїй роботі «Уголовная ответственность за изготовление и оборот материалов или предметов с порнографическими изображениями несовершеннолетних» О. Ш. Петросян. Так, цей російський дослідник вважає, що при виконанні дій, в процесі яких у суб'єкта відсутня ознака наперед, хоча він явно розуміє, що даний твір виконано з використанням порнографічних зображень неповнолітніх, в диспозиції ст. 242-1 КК РФ доцільно замість словосполучення «матеріалів або предметів з порнографічними зображеннями свідомо неповнолітніх» передбачити формулювання «матеріалів або предметів з порнографічними зображеннями явно неповнолітніх»². Тому в даному випадку, оскільки немає можливості провести повноцінну експертизу з цього питання (що є традиційним для постсоціалістичних країн), основою стане орієнтування на те, чи можливе таке визначення для пересічної особи за даних обставин. Фактично, для ефективного застосування вказаних норм, у випадку, якщо винна особа заперечує свою обізнаність з обставинами про неповнолітній вік потерпілого, доцільним може бути часткове використання конструкції вивчення даних питань через оцінку впливу на «звичайну повнолітню особу» (термін англо-американської правової системи, який означає гіпотетичну особу, яка застосовується суддею англо-американської правової системи при вирішенні справи для вирішення питань

¹ Тутарова И. Н. Уголовно-правовая охрана несовершеннолетних : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И. Н. Тутарова. – Саратов, 2000. – 23 с.

² Петросян О. Ш. Уголовная ответственность за изготовление и оборот материалов или предметов с порнографическими изображениями несовершеннолетних: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Петросян Олег Шагенович. – М., 2005. – С. 173.

щодо практичного життя; ця особа є вказівкою, які дії індивідуума можуть вважатись розважливими – авт.).

Зміст суб'єктивної сторони злочинів проти моральності неповнолітніх за зарубіжним законодавством.

Для низки зарубіжних країн вартими уваги особливостями конструкції є вказівка на мотив і мету досліджуваних злочинів. Водночас деякі країни мають власні особливості формулювання ознак суб'єктивної сторони злочинів, досить відмінні від українських. Так, наприклад, шведський законодавець (глава 16 в ст. 10В) поряд з метою злочину вказує на намір (наприклад, намір поширити заборонені зображення)¹; бельгійський законодавець (ст. 380) згадує, поряд з метою, цілі скоєння злочину (наприклад, вчинення дій в цілях розпусти)²; законодавець Австрії (ст. 208) в низці випадків взагалі не концентрується на тому, як має називатись ознака по спрямуванню умислу, а вказує лише на спрямування дій, використовуючи словосполучення «щоб...» (наприклад, щоб тим самим статево збудитися)³.

Тому для аналізу зарубіжного досвіду проаналізуємо спочатку, що мається на увазі під наміром і ціллю в зарубіжному законодавстві, та чи варто Україні використати вказані положення.

Згідно з тлумачним словником, «наміряться» означає: «1. Збиратися, планувати робити щось; 2. Націлюватися, замахуватися на когось, щось»⁴. Ціль, в свою чергу, означає мету; те, чого прагнуть, чого намагаються досягти⁵. Тобто, ціль можна вважати синонімом мотиву, а вчинення дій з якимось наміром в цілому відповідає українському розумінню мети злочину.

¹ Уголовный кодекс Швеции. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 320 с. – (Законодательство зарубежных стран).

² Уголовный кодекс Бельгии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 160, 294. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Уголовный кодекс Австрии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 253. – (Законодательство зарубежных стран).

⁴ Тлумачний словник сучасної української мови: загальноживана лексика [за заг. ред. проф. В. С. Калашника]. – Х. : ФОРМ Співак Т. К., 2009. – С. 62.

⁵ Там само. – С. 924.

Враховуючи, що законодавець України вже оперує поняттями «мета» та «мотив», додаткове введення в КК України фактично синонімічних термінів «ціль» та «вчинення дій з наміром» є недоречним.

Тепер перейдемо до аналізу безпосередньо деяких видів мотивів та мети за законодавством зарубіжних країн. Для задач даного дослідження умовно прирівняємо при аналізі норм зарубіжного законодавства цілі за законодавством зарубіжних країн, до мотивів – скоєння злочину, а наміри – до мети.

КК Бельгії в ст. 380 вказує одночасно і на цілі розпусти чи проституції, і при цьому на мету отримання незаконної вигоди¹. Саме органічна єдність здійснення дій по наданню приміщення з метою використання його для розпусти чи проституції та мети отримання від цього незаконного прибутку і утворює в Бельгії даний злочин.

КК Швеції вказує на вчинення дій «з наміром поширити» (такі зображення), та на вчинення дій «з наміром заподіяти тілесні ушкодження або шкоду здоров'ю, або примусити її до роботи, або з метою вимагання, має бути засуджено за викрадення людини з метою викупу»². Саме вказівка на мету поширення (зображень), яка відповідає кращим європейським надбанням, вказує, що Україна поступово переймає передовий досвід та правильно визнає караним лише вчинення дій щодо певних зображень, лише якщо такі дії здійснюються з метою збуту чи розповсюдження. Передбачений КК Швеції зворот «з наміром поширити» можна вважати по суті синонімічним передбаченому в КК України. Вчинення незаконних дій щодо людини «з наміром примусити її до роботи», на думку шведського законодавця, має призвести до засудження винної особи за «викрадення людини з метою викупу». Такий підхід є доволі цікавим і логічним – адже справді використання праці людини поза волею цієї людини дійсно є різновидом вчинення незаконних дій саме корисливого спрямування.

¹ Уголовный кодекс Бельгии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 237. – (Законодательство зарубежных стран).

² Уголовный кодекс Швеции. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 41. – (Законодательство зарубежных стран).

Модельний КК США в ст. 250.11 передбачає особливу конструкцію – вчинення дій «з визначеною метою або по необачності»¹. В даному разі вчинення дій з визначеною метою є своєрідним аналогом передбаченого українським законодавством терміна «умисне скоєння злочину». Даний зворот можна також вважати таким, що підкреслює можливість визначення мотивів скоєння будь-якого умисного злочину. І навіть у випадку, коли такий мотив не має кваліфікуючого значення, його визначення може сприяти індивідуалізації покарання та допомагати профілактиці злочинів.

Відповідно до ч. 1 ст. 207а КК Австрії, передбачено вчинення дій «з метою продажу»², КК Данії в ч. 1 § 229 передбачає в якості ознаки злочину мету вигоди³. Обидві дані вказівки можна вважати такими, що вказують на корисливе спрямування дій. Водночас, мета продажу є більш вузьким поняттям, ніж мета отримання вигоди.

Стаття 171 КК Білорусі передбачає «надання з корисливою метою приміщення (місця) особою, яка свідомо знала, що це приміщення (місце) буде використано для заняття проституцією»⁴. Вказівка на мету даного злочину визначає корисливе спрямування дій. Водночас, зворот, який вказує на свідоме знання, що це приміщення (місце) буде використано для заняття проституцією є цікавим з теоретичної та практичної точок зору. Адже саме таке формулювання не дозволяє віднести його повною мірою ні до мети, ні до мотиву злочину. Водночас, така вказівка досить точно вказує на суть передбаченого посягання.

КК Нідерландів в ст. 253 передбачає скоєння злочину «знаючи, що дитина буде використана в цілях»⁵. Як і в ст. 171 КК Білорусі⁶, в цьому випадку дане знання не є ні мотивом, ні метою, однак органічно вписується в конструкцію статті. КК Сан-Марино в ст. 278 містить мету підібрати собі клієнта чи

¹ Примерный Уголовный кодекс США. – М. : Прогресс, 1969. – С. 189.

² Уголовный кодекс Австрии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 253. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Уголовный кодекс Дании. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 178. – (Законодательство зарубежных стран).

⁴ Уголовный кодекс Республики Беларусь. – Минск : Право и экономика, 2005. – С. 78.

⁵ Уголовный кодекс Голландии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 364. – (Законодательство зарубежных стран).

⁶ Уголовный кодекс Республики Беларусь. – Минск : Право и экономика, 2005. – С. 78.

зустрітись з ним¹. Саме таке формулювання мети злочину є доволі своєрідним. Водночас, така мета досить точно характеризує вчинення діянь, пов'язаних з проституцією та конкретизує кваліфікацію таких діянь в Сан-Марино. КК Грузії в ст. 256 містить вказівку на «зберігання з метою розповсюдження і демонстрації»². У даному випадку цікавим можна вважати окреме виділення зберігання з метою демонстрації поряд з зберіганням з метою розповсюдження. Згідно з тлумачним словником, демонстрація є багатозначним словом, проте для цілей дослідження підходить лише одне значення – «публічний показ чого-небудь»³. «Розповсюдження» в довідковій літературі тлумачиться як передача, продаж та ін. багатьом для придбання, ознайомлення і т.д., синонім-поширювати⁴. Тобто в обсяг поняття «розповсюдження» входить поняття демонстрації, і об'єднання їх в одну мету – розповсюдження могло б спростити ситуацію. Наявність таких норм в зарубіжних КК свідчить, що багато з «постсоціалістичних» країн теж зіткнулися з проблемами при конструюванні норм КК, які покликані протистояти викликам сучасності.

У §168 КК Австрії передбачається відповідальність за вчинення дій «з ціллю отримати вигоду для себе чи іншої особи», в §208 передбачає покарання за вчинення дій, «щоб тим самим статевно збудитися чи задовольнитися самому або статевно збудити чи задовольнити третю особу»⁵.

¹ Уголовный кодекс Сан-Марино. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 189. – (Законодательство зарубежных стран).

² Уголовный кодекс Грузии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С.276. – (Законодательство зарубежных стран).

³ Тлумачний словник сучасної української мови: загальноживана лексика [за заг. ред. проф. В. С. Калашника]. – Х. : ФОРМ Співак Т. К., 2009. – С. 215.

⁴ Там само. – С. 780.

⁵ Уголовный кодекс Австрии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 217. – (Законодательство зарубежных стран).

ВИСНОВКИ

Під час проведеного дослідження зроблені наступні висновки та пропозиції:

1. Встановлено, що злочини проти моральності неповнолітніх – це умисні суспільно небезпечні діяння, що посягають на сферу суспільної моральності, яка поставлена під охорону закону про кримінальну відповідальність, і заподіюють неповнолітнім моральну шкоду. До цієї групи входять злочини, передбачені ч. 2 ст. 181, ст. 150, ст. 150-1, ч. 2 ст. 299, ч. 2, 3 ст. 300, ч. 2, 3, 4, 5 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3, 4 ст. 303, ст. 304 КК України.

2. Спираючись на критерії криміналізації, зроблено висновок, що в цілому злочини проти моральності неповнолітніх мають соціальну та правову обумовленість. Водночас злочини, передбачені ч. 1 ст. 150 КК України та ч. 1 ст. 302 КК України, не можуть вважатись такими, які відповідають критерію суспільної небезпечності, оскільки такі дії здебільшого перебувають на межі малозначності.

3. Здійснене історико-правове дослідження дозволило виділити такі етапи розвитку відповідальності за злочини проти моральності неповнолітніх: 1) давньоруський етап (Устав святого князя Володимира про церковні суди (прибл. 996 р.) та Статут князя Ярослава про церковні суди (прибл. 1051 р.) (1017–1649 рр.); 2) етап перенесення відповідальності за злочини проти моральності неповнолітніх з церковних судів до світського судочинства (Соборне Уложення 1649 р. (1649–1715 рр.); 3) етап розвитку середньовічних поглядів на злочини проти моральності неповнолітніх і зародження нових ідей (Військовий артикул 1715 р.), Права, за якими судиться малоросійський народ (1743 р.) (1715–1845 рр.); 4) етап зародження сучасного погляду на злочини проти моральності неповнолітніх (Уложення про покарання уголовні та виправні 1845 р. (1845–1917 рр.); 5) радянський етап (1917–1991 рр.); 6) етап реформування українського КК (1991–2001 рр.); 7) сучасний етап (з 2001 р.).

4. Родовим об'єктом складів злочинів, схожих зі злочинами проти моральності неповнолітніх, за КК зарубіжних країн є інтереси сім'ї та неповнолітніх. На підставі вивчення норм КК окремих зарубіжних країн обґрунтовано висновок про необхідність введення надалі розділу КК, присвяченого злочинам проти сім'ї та неповнолітніх (54% респондентів схвалили таку пропозицію). Предметом окремих злочинів є твори, що пропагують культ насильства й жорстокості (ст. 300 КК України) та порнографічні предмети (ст. 301 КК України).

5. Порівняльний аналіз ознак об'єктивної сторони окремих складів злочинів дозволив внести такі пропозиції:

5.1. Утягнення в заняття жебрацтвом та використання для заняття жебрацтвом мають бути об'єднані в рамках однієї статті – ст. 150-1 КК України (52% респондентів схвалили таку пропозицію).

5.2. Установлено, що ознака вчинення дій, передбачених в ст. 299 КК України, в присутності малолітніх характерна для небагатьох країн, тому запропоновано її зберегти та удосконалити, замінивши термін «малолітні» на «неповнолітні» (92 % опитаних схвалили таку пропозицію).

5.3. Щодо ст. 300 КК України запропоновано врахувати зарубіжний досвід відповідальності за публічні заклики до жорстокості й насильства, що не мають характеру творів або предметів, але несуть в собі небезпеку поширення деструктивних ідей (75% респондентів схвалили таку пропозицію).

5.4. Щодо ст. 301 КК України запропоновано імплементувати зарубіжний досвід у частині введення відповідальності за демонстрування порнографічних матеріалів неповнолітнім.

5.5. Щодо ст. 302 КК України обґрунтовано втілення зарубіжного досвіду в частині заборони певних дій щодо будинків для занять проституцією, а не щодо місць розпусти (58% респондентів схвалили таку пропозицію).

5.6. Щодо ст. 303 КК України запропоновано встановити відповідальність за вступ як клієнта в статеві зносини з особою, яка не досягла віку 18 років та яка

заробляє собі на життя повністю або частково проституцією (62 % опитаних схвалили таку пропозицію).

5.7. Обґрунтовано необхідність вилучення вказівки на втягнення неповнолітніх у заняття азартними іграми зі ст. 304 КК України, включивши її як кваліфікований вид складу злочину до тексту ст. 203-2 КК України (59 % респондентів схвалили таку пропозицію).

Обґрунтовано пропозицію щодо розмежування відповідальності за втягнення неповнолітнього в скоєння злочину та в учинення антигромадських діянь (52% опитаних респондентів схвалили таку пропозицію).

6. Обґрунтовано, що суб'єкт злочинів проти моральності неповнолітніх є спеціальним. Визначальною рисою такого суб'єкта є досягнення повноліття. Доведено необхідність передбачити у ст. 22 КК України вказівку на досягнення особою, винною у злочинах проти моральності неповнолітніх, 18 років. Обґрунтовано доцільність включення такого суб'єкта як службова особа до кваліфікованих ознак складу злочину, передбаченого ст. 150 КК України. Запропоновано також виключити виділення батьків або осіб, які їх замінюють, з основного складу злочину, передбаченого ст. 150-1 КК України, та включити його до кваліфікованого складу цього злочину, оскільки ця ознака не є конструктивною ознакою злочину, а лише збільшує його небезпечність. Доведено, що виділення спеціальних суб'єктів злочину, передбачених ст. 304 КК України (вітчима чи мачухи), є недоречним. Запропонована зміна на іншого суб'єкта – особу, від якої потерпілий залежав.

7. Установлено, що суб'єктивна сторона відповідних злочинів за КК інших зарубіжних країн передбачає, як правило, умисну (прямий умисел) форму вини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахмедова С. Ш. Ответственность за вовлечение малолетних и несовершеннолетних в антиобщественную деятельность. Уголовно-правовые и криминологические проблемы: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Ахмедова Сания Шахимардановна. – Волгоград, 2001. – 197 с.
2. Бабий Н. А. Уголовная ответственность за спаивание несовершеннолетних : автореф. дис. на соискание наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Н. А. Бабий. – Минск, 1984. – 19 с.
3. Бажанов М. И. Избранные труды / Бажанов М. И. – Харьков : Право, 2012. – 1244 с.
4. Баулін Ю. В. Вибрані праці / Баулін Ю. В. – Х. : Право, 2013. – 928 с.
5. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Балобанова Дар'я Олександрівна. – О., 2007. – 208 с.
6. Бандурка І. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / І. О. Бандурка. – Запоріжжя, 2010. – 20 с.
7. Бандурка І. О. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / І. О. Бандурка. – Харків, 2016. – 33 с.
8. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та криминологічні проблеми : моногр. / Батиргареева В. С. – Х. : Право, 2009. – 576 с.
9. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата

юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. І. Белова – К., 2007. – 22 с.

10. Бернер А. Ф. Учебник уголовного права. Части общая и особенная / Бернер А. Ф. ; [с прим., прил. и доп. по истории русского права и закон ода-тельству положительному магистра уголовного права Н. Неклюдова]. – Т. I. Часть общая. – СПб. : Тип. Н. Тиблена и комп., 1865. – 915 с. (VII).

11. Берзін П. С. Кримінальне правопорушення, злочин і кримінальний проступок за новим Кримінальним кодексом Республіки Казахстан: поняття та особливост співвідношення / П. С. Берзін // Адміністративне право і процес. – 2014. – № 4(10). – С. 217–231.

12. Бесчастнова О. В. К вопросу об объекте изготовления и оборота материалов или предметов с порнографическими изображениями несовершеннолетних / О. В. Бесчастнова. // Научно-информационный межвузовский журнал «Аспирантский вестник Поволжья». – 2007. – № 3. – С. 36–38.

13. Борисов В. І. Норми Особливої частини КК, їх види та розвиток / В. І. Борисов // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : Матеріали міжнарод. науково-практич. конферен. [Львів, 13–15 квітня 2007 р.]. – У 2-х ч. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. – Ч. 1. – С. 18.

14. Брускин Г. З. Деятельность суда по предупреждению вовлечения несовершеннолетних в антиобщественное поведение / Г. З. Брускин // Проблемы советского государства и права. – 1975. – № 11. – С. 63–68.

15. Бузало П. М. Кримінологія : навч. посіб. / П. М. Бузало, С. Ф. Денисов, О. В. Кириченко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 192 с.

16. Бурдін В. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання : монографія / В. М. Бурдін. – Л. : ПАІС, 2006. – 200 с.

17. Ващук О. Релігійні права дитини : теоретичні та практичні аспекти [Електронний ресурс] / О. Ващук // Юриспруденція он-лайн. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=5&d=235>.
18. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер. – К. : Основи, 1998. – 534 с.
19. Вирок Апеляційного суду Миколаївської області по справі № 11–566 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/136565>.
20. Вирок Арбузинського районного суду Миколаївської області по справі № 1–53 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1527707>.
21. Вирок Берегівського районного суду Закарпатської області по справі № 1-1. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11921261>.
22. Вирок Березівського районного суду Одеської області по справі № 1–153 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/6988289>.
23. Вирок Варвинського районного суду Чернігівської області по справі № 1-6 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/607270>.
24. Вирок Високопільського районного суду Херсонської області по справі № 1-21/1 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10897594>.
25. Вирок Воловецького районного суду Закарпатської області по справі № 1-62 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2709504>.
26. Вирок Галицького районного суду Івано-Франківської області по справі № 1-173 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5575835>.

27. Вирок Єланецького районного суду Миколаївської області по справі № 1-95 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10887599>.
28. Вирок Єланецького районного суду Миколаївської області по справі № 1–98 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2569459>.
29. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області по справі № 1-155. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10471235>.
30. Вирок Іллінецького районного суду Вінницької області по справі № 1–180 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/7008418>.
31. Вирок Каланчацького районного суду Херсонської області у справі № 1-30. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/4822118>.
32. Вирок Кегичівського районного суду Харківської області по справі № 1–18 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/678812>.
33. Вирок Київського районного суду м. Полтави справу № 1–343. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/13430669>.
34. Вирок Кіровського районного суду м. Кіровограда по справі № 1–353. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: [ресурсу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/2029757](http://reyestr.court.gov.ua/Review/2029757).
35. Вирок Косівського районного суду Івано-Франківської області по справі № 1–84. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9189795>.

36. Вирок Липовецького районного суду Вінницької області по справі № 1-111. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5424316>.

37. Вирок Новгород-Сіверського районного суду по справі № 1–97 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2242827>.

38. Вирок Новозаводського районного суду м. Чернігова по справі № 1–128. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5726482>.

39. Вирок П'ятихатського районного суду Дніпропетровської області по справі № 1-41 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/7896780>.

40. Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівці по справі № 1–2. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10648204>.

41. Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівці по справі № 1–9 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9904171>.

42. Вирок Підволочиського районного суду Тернопільської області по справі № 1-25 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/3304559>.

43. Вирок Свалявського районного суду Закарпатської області по справі № 1-171 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/6584468>.

44. Вирок Святошинського районного суду м. Києва по справі № 1–257 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2242206>.

45. Вирок Старокостянтинівського районного суду по справі № 1–98. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10407371>.
46. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області по справі № 1–715 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9683279>.
47. Вирок Уманського міськрайонного суду Черкаської області по справі № 1-61 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11858026>.
48. Вирок Шевченківського районного суду м. Львова по справі № 1–235. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5883011>.
49. Вітвіцька В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Вітвіцька. – К., 2002. – 24 с.
50. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / Владимирский-Буданов М. Ф. – [5-е изд-е с доп.]. – СПб. ; К. : Изд-во Н. Я. Оглоблина, 1907. – 696 с.
51. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій / А. А. Вознюк ; Нац. акад. внутр. справ. – К. : Освіта України, 2016. – 235 с.
52. Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину / П. А. Воробей. – К. : НАВСУ, 1997. – 184 с.
53. Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства / С. Б. Гавриш. – Х. : Основа, 1994. – 640 с.
54. Гавриш С. Б. Основні питання відповідальності за злочини проти природного середовища (проблеми теорії та розвитку кримінального

законодавства України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / С. Б. Гавриш. – Х., 1994. – 38 с.

55. Головка І. А. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Головка Ірина Анатоліївна. – К., 2009. – 255 с.

56. Грищук В. Негативная (ретроспективная) юридическая ответственность и ее основания / В. Грищук // Щорічник українського права : зб. наук. праць / [відп. за вип. О. В. Петришин]. – Х. : Право, 2013. – № 5. – С. 590–602.

57. Грищук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : монографія / В. К. Грищук. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права. 2013. – 766 с.

58. Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / Н. О. Гуторова. – Харків, 2002. – 38 с.

59. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид. – М. : Международные отношения, 1988. – 399 с.

60. Дегаль П. С. Понятие вины в советском уголовном праве / П. С. Дегаль // Материалы XIII научной конференции ДВГУ ; Часть IV / П. С. Дегаль. – Владивосток, 1968. – С. 123–130.

61. Денисов С. Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської моралі (ст. ст. 210, 211, 211-1 КК України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / С. Ф. Денисов. – К., 1996. – 22 с.

62. Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Дзундза Володимир Васильович. – Х., 2005. – 189 с.

63. Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Доляновська. – К., 2008. – 20 с.
64. Дубинин Н. П. Генетика, поведение, ответственность / Н. П. Дубинин, И. И. Карпец, В. Н. Кудрявцев. – М. : Политиздат, 1989. – 351 с.
65. Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права / Переднє слово д-ра юрид. наук, проф. В.О. Навроцького / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 952 с.
66. Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посіб. / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. – К. : Ваіте, 2014. – 944 с.
67. Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. О. Дудоров. – К., 2007. — 34 с.
68. Жариков Ю. С. Уголовно-правовое регулирование и механизм его реализации / Жариков Ю. С. – М. : Юриспруденция, 2009. – 216 с.
69. Закон об уголовном праве Израиля. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2005. – 412 с. – (Законодательство зарубежных стран).
70. Загіней З. Кримінально-правова герменевтика : монографія / Загіней З. – К. : Видав. дім «АртЕк, 2015. – 380 с.
71. Зауваження Головного юридичного управління 01.02.2008 до проекту Закону України «Про внесення зміни до розділу II Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання дитини для жебракування» [Електронний ресурс] // База даних «Законопроект». – 2008. – Режим доступу до ресурсу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=34389.
72. Іванов В. М. Історія держави і права України : [навч. посіб.] / Іванов В. М. – К. : Атіка, 2003. – 416 с.

73. Іванов Ю. Ф. Кримінологія : навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. – К. : Паливода А. В., 2008. – 292 с.
74. Історія українського права : навч. посіб. : матеріали до курсу лекцій з історії української державності / [О. О. Шевченко, О. Й. Вовк, В. П. Капелюшний та ін. ; за ред. О. О. Шевченко]. – К. : Олан, 2001. – 214 с.
75. Карчевський М. В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України : моногр. / Карчевський М. В. ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – 528 с.
76. Кваліфікація злочинів : Навчальний посібник / Г. М. Анісімов, О. О. Володіна, І. О. Зінченко та ін. ; за ред. М. І. Панова. – Х. : Право, 2016. – 356 с.
77. Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права / Керимов Д. А. – Изд. 2-е. – М. : Аванта+, 2001. – 560 с.
78. Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С. Г. Киренко. – К., 2003. – 24 с.
79. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи в Україні: культуро-антропологічна концепція : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / О. В. Козаченко. – Одеса, 2012. – 38 с.
80. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття) : моногр. : [у 2 т.] / Колос М. І. – К. : Острог; Віпол, 2011– Т. 1 : Освіта, наука, законодавство. – 2011. – 448 с. – Частина тексту англ.
81. Концепція реформування законодавства про публічні правопорушення в Україні [Електронний ресурс] // Веб-сайт Львівського форуму кримінальної юстиції. – Режим доступу: <http://lfcj.com.ua/>

82. Коняхин В. П. Теоретические основы построения Общей части Российского уголовного права / Коняхин В. П. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 348 с.
83. Копотун І. М. Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / І. М. Копотун. – К., 2008. – 20 с.
84. Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина : [курс лекцій] / [за ред. М. Й. Коржанського]. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.
85. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 5-те вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2015. – 680 с.
86. Кримінальне право України: Особлива частина : Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, С. Я. Лихова та ін. ; За ред. П. С. Матишевського та ін. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 896 с.
87. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / [Беніцький А. С., Бодаєвський В. О., Болдарь Г. Є. та ін.] ; за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Т. 2. – Луганськ : Вид-во “Елтон – 2”, 2012. – 780 с.
88. Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.]. – К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 1196 с.
89. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – 1040 с.
90. Кримінальний кодекс України. Проект / Вноситься народним депутатом України Матковським О. Б. // Сектор реєстрації законопроектів. № 0041/1. Дата 04.11.96 – К. : [б.в.], 1996. – 187 с.

91. Кримінальний кодекс України. Проект. Вноситься комісією Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби із злочинністю. – К. : [б.в.], 1993. – 181 с.
92. Кримінальний кодекс Української РСР від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – С. 14.
93. Кримінальний кодекс УСРР : зі змінами на 15 вересня 1935 р. – К. : «Радянське будівництво і право», 1935. – 128 с.
94. Кропачев Н. М. Уголовно-правовое регулирование: механизм и система / Кропачев Н. М. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского гос. ун-та, 1999. – 262 с.
95. Кудін С. В. Становлення і розвиток кримінального права України у Х – першій половині XVII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія і історія держави та права; історія правових і політичних учень” / С. В. Кудін. – К., 2001. – 24 с.
96. Кудрявцев В. Н. Криминология и проблемы декриминализации / В. Н. Кудрявцев, В. Е. Еминов // Журнал российского права. – 2005. – № 4. – С. 104–110.
97. Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ. посіб.] / В. В. Кузнецов ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – 160 с. – (Практика та право).
98. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : моногр. / Кузнецов В. В. – К. : ТОВ НВП “Інтерсервіс”, 2012. – 908 с.
99. Кузнецов В. В. Особливості визначення окремих кваліфікуючих ознак у злочинах проти неповнолітніх / В. В. Кузнецов // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави» (Харків, 24 квітня 2009 року) присвяч. 5-річчю відродження юрид. факультету / В. В. Кузнецов. – Х. : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2009. – С. 110–117.

100. Кузнецов В. В. Експлуатація дитини у вигляді жебракування / В. В. Кузнецов // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 6. – С. 104–110.
101. Курс уголовного права. Общая часть. – [в 2-х т.] / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. Т. Тяжковой. – М. : ЗЕРЦАЛО-М, 1999. – Т. 1 : Учение о преступлении. – 592 с.
102. Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності в кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л. С. Кучанська – О., 2007. – 19 с.
103. Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Кучанська Лариса Степанівна. – О., 2007. – 212 с.
104. Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. В. Ландіна. – К., 2005. – 20 с.
105. Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Ландіна Анна Валентинівна. – К., 2005. – 227 с.
106. Ландіна А. В. Охорона моральності за Кримінальним кодексом України : монографія / А. В. Ландіна; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К. : Юрид. думка, 2013. – 203 с.
107. Лисько Т. Д. Відповідальність за згвалтування (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. Д. Лисько. – К., 2008. – 16 с.
108. Лопашенко Н. А. Основы уголовного-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика /

Лопашенко Н. А. – СПб. : Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – 339 с.

109. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л. А. Луць – К., 2005. – 32 с.

110. Магарін М. С. Суб'єкт злочину за новим кримінальним законодавством України : монографія / М. С. Магарін, Д. В. Бараненко. – О. : Астропринт, 2001. – 104 с.

111. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : Монографія / Матвійчук В. К. – К. : Азимут–Україна, 2005. – 464 с.

112. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / В. К. Матвійчук. – К., 2008. – 32 с.

113. Матвійчук В. К. Становлення і розвиток системи Особливої частини кримінального законодавства України [Електронний ресурс] / В. К. Матвійчук // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 603–608. – Режим доступу до статті : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11mvkkzu.pdf>

114. Матишевський П. С. Кримінальне право України : Загальна частина / П. С. Матишевський. – К. : АСК, 2001. – 352 с.

115. Миньковский Г. М. Общая характеристика вовлечения несовершеннолетних в преступную деятельность и иное антиобщественное поведение / Г. М. Миньковский, Г. З. Брускин // Проблемы борьбы с вовлечением несовершеннолетних в антиобщественное поведение : Сборник научных трудов / Г. М. Миньковский, Г. З. Брускин. – М. : Юрид. л-ра, 1981. – С. 5–19.

116. Миньковский Г. М. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних / Г. М. Миньковский, А. П. Тузов. – К. : Политиздат Украины, 1987. – 215 с.
117. Михайловская А. Молодые трудоголики [Электронный ресурс] / А. Михайловская // Vacansia.ru. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: http://www.jobsmarket.ru/?get_page=239&content_id=4360074.
118. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество : учебн. для студентов вузов / В. С. Мухина. – М. : Издательский центр «Академия», 1998. – 458 с.
119. Навроцький В. Правова визначеність і забезпечення її реалізації у кримінальному праві України / В. Навроцький // Право України. – 2017. – № 2. – С. 59–67.
120. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : моногр. / Наден О. В. – Х. : Право, 2012. – 272 с.
121. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – 1236 с.
122. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – К. : Дакор, 2008. – 1428 с.
123. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-те вид., перероб. та доп. – К. : Алерта, КНТ, Центр учбової літератури, 2009. – Т. 1. – 964 с.
124. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-те вид., перероб. та доп. – К. : Алерта, КНТ, Центр учбової літератури, 2009. – Т. 2. – 624 с.

125. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. і доповн. / Відповід. ред. С. С. Яценко. – К. : АСК, 2005. – 848 с. – (Нормативні документи та коментарі).

126. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.]; За заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея ; НАВС. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.

127. Наумов А. В. Российское уголовное право : Курс лекций. – [в 2-х т.] / Наумов А. В. – 3-е изд. – М. : Юрид. л-ра, 2004. – Т. 1. Общая часть. – 496 с.

128. Негоденко В. К. Відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність / В. К. Негоденко. – К. : Наукова думка, 1971. – 72 с.

129. Новейший философский словарь / [сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов] – 3-е изд., испр. – Минск : Книжный Дом, 2003. – 1280 с. – (Мир энциклопедий).

130. Небитов А. А. Сексуальна експлуатація в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз : монографія / А. А. Небитов. – К. : Освіта України. 2016. – 464 с.

131. Орлеан А. М. Кримінально-правове забезпечення охорони людини від експлуатації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. М. Орлеан – К., 2014. – 40 с.

132. Орлеан А. М. Кримінально-правове забезпечення в Україні охорони людини від експлуатації : монографія / А. М. Орлеан ; Нац. акад. прокуратури України. – Кам'янець-Подільський : Буйницький О. А., 2014. – 454 с.

133. Павленко Т. А. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя в Україні: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Павленко Тетяна Анатоліївна. – Харків, 2008. – 244 с.

134. Панов М. І. Методологія науки як необхідна складова фундаментальних досліджень кримінального права / М. І. Панов // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали Міжнарод. наук.-практ.

конф., 11-12 жовт. 2012 р. / [редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. – Х. : Право, 2012. – С. 25–31.

135. Панов М. І. Методологія науки як необхідна складова фундаментальних досліджень кримінального права / М. І. Панов // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р. / [редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. – Х. : Право, 2012. – С. 25–31.

136. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / Панов М. І. ; передм. В. П. Тихого. – К. : Ін Юре, 2010. – 812 с.

137. Паньчук О. В. Кримінологічна характеристика експлуатації дітей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Паньчук. – Л., 2008. – 19 с.

138. Петричко Н. О. Незаконні азартні ігри: кримінально-правове та кримінологічне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. О. Петричко. – К., 2009. – 24 с.

139. Петросян О. Ш. Уголовная ответственность за изготовление и оборот материалов или предметов с порнографическими изображениями несовершеннолетних: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Петросян Олег Шагенович. – М., 2005. – 187 с.

140. Полный курс уголовного права : в 5 т. / [под ред. А. И. Коробеева]. – СПб. : Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2008–2008. – (Ученики и учебные пособия). – Т. I : Преступление и наказание. – 2008. – 1133 с.

141. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 2004. – № 17. – С. 80–86.

142. Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 31 травня 1935 р. «Про ліквідацію дитячої безпритульності й бездоглядності» // Збірник законів і розпоряджень СРСР. – 1935. – № 32. – С. 252.

143. Постанова ЦВК і РНК СРСР від 7 квітня 1935 р. «Про заходи боротьби із злочинністю серед неповнолітніх» // Збірник законів і розпоряджень СРСР. – 1935. – № 19. – С. 155.

144. Постанова ЦВК і РНК УСРР від 4 серпня 1935 р. «Про зміни в законодавстві УСРР у зв'язку з заходами щодо ліквідації дитячої безпритульності і бездоглядності» // Збірник законів і розпоряджень СРСР. – 1935. – № 22. – С. 126.

145. Постанова ЦВК і РНК УСРР від 9 квітня 1935 р. «Про заходи боротьби з злочинністю серед неповнолітніх» // Збірник законів і розпоряджень СРСР. – 1935. – № 11. – С. 49.

146. Пояснювальна Записка до проекту Закону України «Про внесення зміни до розділу II Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання дитини для жебракування» [Електронний ресурс] // База даних «Законопроект». – 2008. – Режим доступу до ресурсу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=34389.

147. Правова доктрина України : у 5 т. – Х. : Право, 2013. – Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. – 2140 с.

148. Примерный Уголовный кодекс США. – М. : Прогресс, 1969. – 304 с.

149. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности / Мальцев В. В. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 694 с.

150. Рарог А. И. Настольная книга судьи по квалификации преступлений : практ. пособие / А. И. Рарог. – М. : ТК Велби, Проспект, 2006. – 224 с.

151. Репецький С. П. Еволюція кримінально-правової охорони суспільної моральності в Україні / С. П. Репецький // Історія міліції України: минуле і сучасне : зб. наук. праць за матер. І Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 6 червня 2008 р.) / С. П. Репецький. – Івано-Франківськ : ПЮІ ЛьвДУВС, 2008. – С. 53–57.

152. Рябчинська О. П. Боротьба з розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ жорстокості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. П. Рябчинська. – К., 2002. – 15 с.

153. Савченко А. В. Злочини проти громадського порядку та моральності у США / А. В. Савченко // Міліція України. – 2005. – № 9. – С. 20–21.

154. Савченко А. В. Кримінальне право України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне кримінально-правове дослідження : монографія / А. В. Савченко. – К. : КНТ, 2007. – 596 с.

155. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Савченко Андрій Володимирович. – К., 2007. – 616 с.

156. Савченко А. В. Суспільна моральність як об'єкт злочинних посягань : монографія / А. В. Савченко, С. П. Репецький. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. – 280 с.

157. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах) : посібник / Савченко А. В., Шуляк Ю. Л. – К. : «Центр учбової літератури», 2015. – 312 с.

158. Семчук Н. О. Кримінальна відповідальність за незаконні азартні ігри в Україні та за кордоном / Н. О. Семчук // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – № 1. – С. 96–100.

159. Семчук Н. О. Суб'єкт та суб'єктивна сторона залучення неповнолітніх до заняття жебрацтвом за законодавством України та деяких зарубіжних країн / Н. О. Семчук // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 2. – С. 113–119.

160. Семчук Н. А. Вовлечение несовершеннолетнего в совершение преступления и вовлечение несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий по законодательством Украины и Российской Федерации: сравнительно-правовой аспект / Н. А. Семчук // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики / Н. А. Семчук. – Тамбов : Грамота, 2013. – С. 166–168.

161. Семчук Н. О. Класифікація злочинів проти моральності неповнолітніх / Н. О. Семчук // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія «Юридичний вісник «Повітряне та космічне право». – 2010. – № 1. – С. 70–73.

162. Семчук Н. О. Характеристика втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: порівняльно-правове дослідження / Н. О. Семчук // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія «Юридичний вісник «Повітряне та космічне право». – 2010. – № 4. – С. 122–125.

163. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину у кримінальному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / М. В. Сенаторов. – Х., 2005. – 12 с.

164. Синюков В. Н. Российская правовая система. Введение в общую теорию / В. Н. Синюков. – Саратов : Полиграфист, 1994. – 495 с.

165. Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности / О. Д. Ситковская. – М. : Норма, 1998. – 285 с.

166. Скакун О. Ф. Теорія держави і права / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2005. – 656 с.

167. Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права : (Предмет, задачи и способы уголовно-правового регулирования) / Смирнов В. Г. – Л. : ЛГУ, 1965. – 188 с.

168. Стратегия реформирования законодательства Украины о публичных правонарушениях / Авраменко А. В., Коваленко В. П., Красницкий И. В., Лашук Н. Р., Луцик В. В., Марин А. К., Навроцкий В. А. Созанский Т. И., Хилюк С. В., Яремко Г. З. //Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции. Сб. научн. Трудов. Вып. 9, том 1. Специальное юбилейное издание. – Минск: Изд. центр БГУ, 2016. – С. 189-195.

169. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи // Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В.В. Голіна, В. К. Грищук, О. В. Зайчук, В. О. Навроцький, О. В. Наден, Ю. В. Нікітін, Н. М. Оніщенко, Ю. А. Пономаренко, М. І. Хавронюк, О. В. Харитоновна, В. І. Шакурн – К. : ВАІТЕ. 2015. – 688 с.

170. Тацій В. Вступне слово ректора Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Василя Тація / В. Тацій // Право України. – 2017. – № 2. – С. 9–22.

171. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія / В. Я. Тацій. – Х. : Право, 2016. – 256 с.

172. Телесніцький Г. Н. Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Г. Н. Телесніцький. – К., 2013. – 22 с.

173. Тихомиров Ю. А. Обсуждение проблем сравнительного правоведения / Ю. А. Тихомиров. // Российское право. – 2001. – № 1. – С. 163.

174. Тихонравов Ю. В. Судебное религиоведение / Ю. В. Тихонравов. – М. : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. – 272 с. – (Universa).

175. Тлумачний словник сучасної української мови: загальноживана лексика [за заг. ред. проф. В. С. Калашника]. – Х. : ФОП Співак Т. К., 2009. – 960 с.

176. Топольскова И. А. Уголовно-правовые и криминологические аспекты борьбы со втягиванием несовершеннолетних в преступную или другую антиобщественную деятельность: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Топольскова Ирина Александровна. – Луганск, 2003. – 198 с.
177. Тугаринов В. П. Личность и общество / В. П. Тугаринов. – М. : Мысль, 1965. – 191 с.
178. Тутарова И. Н. Уголовно-правовая охрана несовершеннолетних : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И. Н. Тутарова. – Саратов, 2000. – 23 с.
179. Тюріна О. В. Сучасні системи судових і правоохоронних органів (порівняльно-правова характеристика) : навч. посібник / О. В. Тюріна. – К. : КНТ, Видавничий дім «Скіф», 2008. – 96 с.
180. Уголовная политика и её реализация органами внутренних дел : учеб. [Электронный ресурс] / под ред. Л. И. Беляевой ; Д. И. Аминов, С. С. Босхолов, В. Д. Малков и др. – М. : Акад. управления МВД России, 2003. – 246 с. – Режим доступа до підручника : http://www.pravo.vuzlib.org/book_z837.html
181. Уголовное законодательство Норвегии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 375 с. – (Законодательство зарубежных стран).
182. Уголовное право России. Общая часть : учебник – М. : Юристъ, 2004. – 569 с.
183. Уголовный кодекс Австрии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 352 с. – (Законодательство зарубежных стран).
184. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 325 с.
185. Уголовный кодекс Бельгии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 561 с. – (Законодательство зарубежных стран).
186. Уголовный кодекс Голландии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 510 с. – (Законодательство зарубежных стран).

187. Уголовный кодекс Грузии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 409 с. – (Законодательство зарубежных стран).
188. Уголовный кодекс Дании. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 230 с. – (Законодательство зарубежных стран).
189. Уголовный кодекс Испании. – М. : Зерцало, 1998. – 218 с.
190. Уголовный кодекс Киргизской республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 352 с. – (Законодательство зарубежных стран).
191. Уголовный кодекс Латвийской Республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 313 с. – (Законодательство зарубежных стран).
192. Уголовный кодекс Литовской республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 470 с. – (Законодательство зарубежных стран).
193. Уголовный кодекс Республики Беларусь. – Минск : Право и экономика, 2005. – 188 с.
194. Уголовный кодекс Республики Болгария. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 198 с. – (Законодательство зарубежных стран).
195. Уголовный кодекс Республики Казахстан. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 466 с. – (Законодательство зарубежных стран).
196. Уголовный кодекс Российской Федерации. – М. : КноРус, Проспект, 2010. – 176 с.
197. Уголовный кодекс РСФСР : в редакции 1926 года. – М.–Л. : Рабочий Суд, 1927. – 169 с.
198. Уголовный кодекс Сан-Марино. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 253 с. – (Законодательство зарубежных стран).
199. Уголовный кодекс УССР : в редакции 1927 года. – Х. : Издание Наркомюста УССР, 1927. – 135 с.
200. Уголовный кодекс УССР. – Х. : Издание Наркомюста УССР, 1922. – 100 с.
201. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 524 с. – (Законодательство зарубежных стран).

202. Уголовный кодекс Франции. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 648 с. – (Законодательство зарубежных стран).
203. Уголовный кодекс Швеции. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 320 с. – (Законодательство зарубежных стран).
204. Уголовный кодекс штата Техас. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – 409 с. – (Законодательство зарубежных стран).
205. Указ Президії Верховної Ради України від 29 березня 1973 р. «Про внесення доповнень і змін до деяких законодавчих актів Української РСР» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1973. – № 15. – С. 110.
206. Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 18 серпня 1969 р. «Про внесення змін і доповнень в статті 48 і 208 Кримінального кодексу Української РСР» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1969. – № 35. – С. 287.
207. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 г. – СПб. : Типография М. Меркушева, 1895. – 892 с.
208. Усакова Ю. В. Уголовно-правовая охрана семьи: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Усакова Юлия Валерьевна. – Краснодар, 2001. – 216 с.
209. Усатий Г. О. Компроміс як засіб вирішення кримінально-правового конфлікту: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Усатий Григорій Олександрович. – К., 1999. – 167 с.
210. Усач Б. Ф. Теорія бухгалтерського обліку : навчальний посібник / Б. Ф. Усач, Р. К. Шурпенкова. – К. : Знання, 2004. – 301 с.
211. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями. Издание 1885 года. с доп. по прод. 1906 и 1908 гг., с прилож. мотивов и извлечений из решений кассационных департаментов Сената – СПб. : Типография М. Меркушева, 1909. – 339 с.
212. Федотова Г. В. Теоретичні та прикладні засади упровадження інституту кримінального проступку в кримінальне право України: дис. доктора юрид. наук : 12.00.08 / Федотова Ганна Валеріївна. – К., 2017. – 435 с.
213. Фельдштейн Г. С. Главные течения в истории науки уголовного права в России / Фельдштейн Г. С. – М. : Зерцало, 2003. – 542 с.

214. Филимонов В. Д. Охранительная функция уголовного права / Филимонов В. Д. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 198 с.
215. Философия уголовного права / сост. ред. и вступ. ст. докт. юрид. наук, проф. Ю. В. Голика. – СПб. : Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – 348 с.
216. Фріс П. Доцільність у кримінально-правовій політиці в Україні / П. Фріс // Право України. – 2017. – № 2. – С. 93–99.
217. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / Фріс П. Л. – К. : Атіка, 2005. – 332 с.
218. Фріс П. Л. «Політична доцільність» у кримінально-правовій політиці України: приклади та ціна для суспільства / П. Л. Фріс, І. Б. Медицький // Європейські перспективи. Науково-практичний журнал. ЮНЕСКО «Соціо». – 2016. – №4. – С.106.
219. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. доктора юрид. наук : 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. – К., 2007. – 557 с.
220. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія / М. І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
221. Хавронюк М. І. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (коментар нового закону) / М. І. Хавронюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – № 49. – С. 244–249.
222. Хрестоматія з історії держави і права України : Навч. посіб. / [А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.
223. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2-х т. / К. Цвайгерт, Х. Кетц. – М. : Международные отношения, 1998. – 480 с. – (1).

224. Шаргородский М. Д. О системе советского права / М. Д. Шаргородский, О. С. Иоффе // Советское государство и право. – 1957. – № 6. – С. 104–108.

225. Энциклопедия уголовного права : [в 35 т.] / [Г. Ю. Лесников, Н. А. Лопашенко, Ю. Е. Пудовочкин, В. В. Мальцев и др.] ; отв. ред. Б. В. Малинин. – [2-е изд.]. – СПб. : Изд. проф. Малинина ; ЛГУ им. А. С. Пушкина, 2005– .– Т. 1 : Понятие уголовного права. – СПб. – 2008. – 736 с.

226. Criminal Code of the Republic of Turkey (English version) Law Nr. 5237. Passed On 26.09.2004 [Электронный ресурс] // Official Gazette. – 1210. – Режим доступа до ресурсу: <http://legislationline.org/documents/action/popup/id/6872/preview>.

227. Islamic republic's penal code [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.iranrights.org/english/document-139.php>.

228. Perignon I. The implementation of the European Arrest Warrant into National Law / I. Perignon // Eucrim. – 2007. – № 1. – С. 57–60.

229. Waard J. The European Crime Prevention Network / J. Waard // Newsletter of the European Society of Criminology. – 2002. – № 2. – С. 3.

Наукове видання

КУЗНЕЦОВ ВІТАЛІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ
СЕМЧУК НАТАЛЯ ОЛЕКСАНДРІВНА
ЧАБАНЮК ВАДИМ ДМИТРОВИЧ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА
МОРАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ:
ПОРІВНЯЛЬНЕ-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Монографія

Матеріали подано в авторській редакції.

Комп'ютерна верстка: Кандиба Т. П.
Дизайн обкладинки: Кандиба Т. П.

Підписано до друку 15.05.2017. Формат 60x84/16.
Ум.-друк. арк. 17,25. Наклад 50 пр. Зам. №.

Видавець і виготовлювач «ФОП Кандиба Т. П.»,
м. Бровари, вул. Незалежності, 16
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 5263 від 20.12.2016.

E-mail: diz18@ukr.net
Тел.: 067 231-02-86
099 912-31-22
099 120-25-24